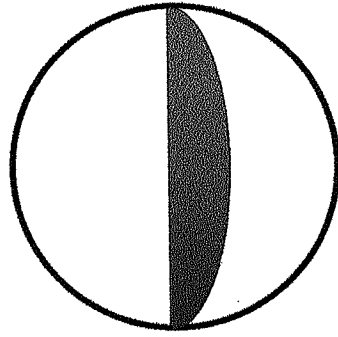
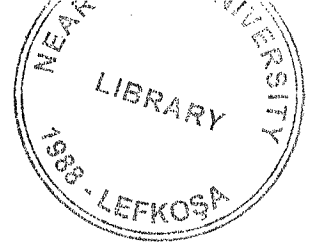

1988

K.K.T.C

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYAT BÖLÜMÜ

ADİYAMAN'IN TARİHİ VE KÜLTÜREL GELİŞİMİ

MEZUNİYET ÇALIŞMASI

ABDULLAH ÖZBAY

DANIŞMAN

DOÇ.DR.BÜLENT YORULMAZ

2000

LEFKOŞA

K.K.T.C

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYAT BÖLÜMÜ

ADİYAMAN'IN TARİHİ VE KÜLTÜREL GELİŞİMİ

MEZUNİYET ÇALIŞMASI

ABDULLAH ÖZBAY

DANIŞMAN

DOÇ.DR.BÜLENT YORULMAZ

2000

LEFKOŞA

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	ii
TARİH	1
ADİYAMAN ADININ KAYNAĞI	1
YAZILI TARİH ÖNCESİNDE ADİYAMAN	1
YAZITLARDA ADİYAMAN BÖLGESİ	1
ADİYAMAN'DA EGEMENLİK KURAN ESKİ DEVLETLER	2
KRONOLOJİ	3
Asur Krallığı	4
Persler	4
Helenistik Dönem	4
Selökid Krallığı	5
Kommagene Krallığı	5
Demirin Doğduğu Ülke	7
Romalılar	8
Bizans Dönemi	8
Emeviler	9
Abbassiler	9
Memluklar, Dulkadiroğulları Dönemi	10
OSMANLI YÖNETİMİNDE ADİYAMAN	11
Adıyaman Bölgesindeki Aşiretler	16
MİLLİ MÜCADELEDE ALİ GALİP VE ADİYAMAN	18
CUMHURİYET DÖNEMİNDE ADİYAMAN	19

ADİYAMAN'DA CUMHURİYET SONRASI OLAYLAR	21
SEYAHATNAMELERDE ADİYAMAN	24
İLÇELERİN TARİHİ GELİŞİMİ	25
NEMRUT DAĞI	29
KENTLEŞME	31
İLİN GENEL KONUMU	31
İL GENELİNDE NÜFUS YAPISI VE GÖÇLER	32
İLDEKİ YERLEŞİM BİRİMLERİ	33
KONUT DURUMU	36
KÜLTÜR	39
KÜLTÜRÜN TOPLUMSAL – TARİHSEL EVRİMİ	39
TÜRKLERDEN ÖNCE	39
ADİYAMAN BÖLGESİ KÜLTÜRÜNE TÜRKLERİN ETKİSİ	41
XX. YY'A GİRERKEN ADİYAMAN	43
KÜLTÜREL GELENEĞİN ÖĞELERİ	44
YAŞAMA BİÇİMİ	44
İNANÇLAR VE TÖRESEL YAPI	44
GELENEKSEL EL SANATLARI	49
YÖRESEL HALK EDEBİYATI	51
ADİYAMAN YÖRESİNE AİT ATASÖZLERİ	53
ADİYAMAN TÜRKÜLERİ	56
TARİHSEL YAPITLAR, ANTİK KENTLER	58
ESKİTAŞ MEVKİİ	58

SAMOSATA ÇEVRE YERLEŞMESİ VE HÖYÜK	58
KALELER	58
TAPINAKLAR	59
TÜRBELER	62
DİKİLİTAŞLAR	63
KAYA KABARTMALARI	64
KÖPRÜLER	64
KONUTLAR	65
KÜLTÜREL ETKİNLİKLER	65
KAYNAKÇA	69

Önsöz

Adıyaman'da doğup büyümeme rağmen bu şehrin tarihi ve kültürel yapısı hakkında
çok fazla bilgim yoktu. Bu mezuniyet çalışması sayesinde Adıyaman tarihi, kültürel
yapısını ve bunlardaki değişimi anlatmaya çalışacağım.

Mezuniyet çalışmamın konusunu öğrendikten sonra etrafıma çok daha farklı bakmaya
başladım. Adıyaman'ın bu kadar tarih kokan ve kültür bakımından zengin
olduğunu bilmiyordum. Tarihi eserdeki muhteşemliği görünce bunun üzerine Adıyaman'ın
geçmişini ve tarihini araştırmayı kendime bir görev saydım bu çalışmam sayesinde
Adıyamanı çok daha iyi tanıdım. Araştırmamda bana yardımcı olan Orta Okul Hocam Osman
Özbay'a ve Hatice Baya ve çalışmalarında bana ışık tutan Bölüm Başkanımız Sayın Doç Dr
Bülent YORULMAZ'a şükranlarımı bir borç bilirim

Abdullah ÖZBAY
Lefkoşa 2000

GİRİŞ

Adıyaman'ın tarihi boyunca içinde yer aldıkları değişik kültür çevreleri dikkate alınarak, Adıyaman'ın tarihi eserleri ve anıtları, Adıyaman'ın sosyal yaşantısı, adet ve gelenekleri başlıklarıyla Adıyaman anlatmaya çalışacağım. Bu ana başlıkların altında Türkler zamanında Adıyaman, Milli Mücadele yılları, Yöresel Halk Edebiyatı, şairleri, giyim kuşam ve yemekleri hakkında bilgi vermeye çalışacağım.

TARİH

ADİYAMAN ADININ KAYNAĞI

Bugün, merkez ilçesinin adıyla anılan Adıyaman'ın eski adı Hısn-ı Mansur'dur. Bu ad VII. yy'da buraya gelen Emevi komutanlarından Mansur İbn-i Canena'nın Bizans'a karşı yaptırdığı Hısn-ı Mansur (Mansur Kalesi) dolayısıyla verilmiştir. Bazı kaynaklara görede kale adını,Abbasi Halifesi Ebu Cafer el Mansur'dan almaktadır. Başka bir söylentiye göre ise,"Vadi-i leman" (Güzel Vadi) sözü,zamanla değişikliğe uğrayarak Adıyaman'a dönüşmüştür. Adıyaman'ın "Yedi Yaman"dan geldiği söylentiler arasındadır."Yedi Yaman" inancına karşı geldikleri için put perest babalarınca öldürülen yedi kardeşe yörede verilen addır. Bunların, kentin güneyinde "Yedi Kardeş" diye anılan yerde gömülü oldukları söylenmektedir.

YAZILI TARİH ÖNCESİNDE ADİYAMAN

Adıyaman, Anadolu'nun eski yerleşim yörelerindendir. İl sınırları içinde bulunan Pirin, Zey, Haydaran, Palanlı ve Gümüşkaya Köylerinde yapılan kazılarda İÖ 3000 yıllarından kalıntılar bulunmuştur. Ayrıca, insanların toplu halde yaşamalarına elverişli çok sayıda mağaraya rastlanmıştır.Buradaki sütunlar,balkonlar,ayrı bölmeler, su kuyuları yerleşik yaşamın kalıntılarıdır. Kazılarda çıkarılan araç ve gereçler oldukça ileri bir uygarlık döneminin ürünü olarak yorumlanmaktadır.

Pirin'de değişik arkeologlarca ortaya çıkarılan mağara sayısı 208'dir.Mağaraların duvarlarında o gün ki yaşam biçimini yansıtan resimler bulunmaktadır. Dr. Hamit Koşay, bu konuda şunları söylemektedir:"...daha pek yakın zamanlara kadar Anadolu'da Paleolitik istasyonların bulunup bulunmadığı münakaşa ediliyordu...Hatta,Prof. Pittard, Prof. Şevket Aziz Kansu ile birlikte Adıyaman'a yaptığımız tetkik gezisinde tıpkı İspanya ve Afrika'da olduğu gibi,resimli mağara dahi bulduk."

YAZITLARDA ADİYAMAN BÖLGESİ

Bölgenin tarihine ilişkin yazılı bilgiler,İÖ 2000 yıllarından başlamaktadır.Belgelerde Adıyaman yöresinden açıkça söz edildiği halde,İÖ 1000 yıllarına değin bu bölge için herhangi bir ad kullanılmadığı görülmektedir.Yazıtlarda Orta Kargamış'ın kuzeyinden yukarıya doğru Orta Fırat'la Toroslar arasındaki bölgeden söz edilmektedir.Yöreye,önceleri Kummuş,daha sonrada Kommanege denildiği anlaşılmaktadır.

Kayseri yakınındaki Kültepe'de (Kaneş) bulunan "Asur Ticaret Arşivi",bölgenin İÖ 2000-1750 arasındaki döneme ışık tutacak niteliktedir.Belgelerden,Adıyaman Bölgesinin, Asur ticaret yolları üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Antakya Ovası'nda İÖ 1725-1650 arasında kurulmuş olan Alalah ve İÖ 1850-1750 arasında Orta Fırat'ta yaşamış olan Mari krallıklarının yazıtları bu dönemlere ilişkin bilgiler vermektedir.

ADİYAMAN'DA EGEMENLİK KURAN ESKİ DEVLETLER

Hititler(İÖ 1650-1340): Anadolu'da Hitit uygarlığının yaygınlaştığı Kral I.Telepinus Döneminde, Adıyaman'ın bu uygarlık alanına girdiği, Boğazköy yazıtlarından anlaşılmaktadır. I. Telepinus bu yazıtlarda, İÖ 1650 yıllarında, Urşu ve Haşsu kentlerini yakıp yıktığını anlatmaktadır. Arkeologlara göre, Urşu ve Haşsu, bugünkü Adıyaman sınırları içinde bulunmaktadır.

Telepinus'tan sonra bölgede Hitit egemenliği zayıfladı. Yöre İÖ XIV. yy'ın ortalarına doğru Hurrilerin, daha sonrada Hurrilerin bir kolu olan Mitannilerin eline geçti. Hitit krallarından I. Şuppiluliuma (İÖ 1380-1340) döneminde bir antlaşmayla, Mitanni Krallığı, Hitit İmparatorluğu'na bağlandı.

Hurri ve Mitanni Uygarlıkları (İÖ 1340-1000): İÖ 3000 yıllarında Zağros Dağları'ndan Anadolu'nun güneydoğu bölgelerine yayılan Hurrilerin anayurtları,Fırat ve Asi nehirleri arasındaki bölgeydi. Hurriler, İÖ XIV. yy'ın başlarında Adıyaman yöresini egemenlikleri arasına aldılar. Bazılarına göre, Nemrut Dağı'ndaki mağaralar Hurrilerden kalmadır. Yazıtlarda "Khurri" olarak geçen adın, mağara anlamına geldiği, Hurri sözcüğünün de aynı anlamda kullanıldığı öne sürülmektedir.

Babil'in kuzeyinde, Dicle ile Fırat arasında bir devlet kuran Mitanniler, Hurrilerin egemenliğine son verdiler. Mitannilerin Hint-Avrupa dil grubundan oldukları sanılmaktadır. Hurrilerin dil grubu ise bilinmemektedir. Ancak, Mitannilerle aynı çivi yazısını kullandıkları sanılmaktadır. İÖ XV. yy'dan sonra, özellikle, Kerkük yazıtında, Mısır belgelerinde onlardan Mitanni, Maiteni, Mitan, adlarıyla sözedilmektedir. Mitannilerin XV. yy'ın ortalarında Malatya ve yöresine egemen oldukları bilinmektedir.

Kummuh Krallığı (İÖ 1000-708): Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışını izleyen dönemde, yukarı Mezopotamya'nın siyasal coğrafyası büyük değişikliğe uğradı. Mitannilerin etkisi altında bulunan yerlerde, yeni devletler ortaya çıktı. Daha sonra, İÖ 1000 yıllarında Adıyaman Bölgesi'nde de Kummuh Krallığı kuruldu.

Boybeyınarı'nda Kummuh Krallığı'ndan kalma Luvi hiyeroglifleriyle yazılmış bloklar ortaya çıkarılmıştır. Bu bloklar üzerinde, Kummuh tanrıçası Kubaba'ya adanmış bir masa ve taht

bulunmaktadır. Asur yazıtlarına göre, İÖ 900 yıllarında Kummuh devleti Asurlara haraç ödemekteydi. Buna karşın, dostça bir ilişkileri olduğundan da sözedilmektedir.

Bir yazıtta Asur Kralı III. Salmanassar, İÖ 858'de "haraç olarak Kummuh'un Katazilusundan sığır,koyun,şarap,gümüş ve altın aldım" demektedir.

İÖ. 745 yılında Kummuh Kralı Kuştaspi Urartu Kralı II. Sardur'ye (İÖ 764-735) yenilmiş ve savaş tazminatı olarak 2000 bakır kalkan, 1533 bakır leğen vermiştir. Bunda da anlaşıldığına göre bölgede bakır işçiliği gelişkindi.

Asurlar II. Sargon (İÖ 722-705) döneminde Kummuh Krallığı'na son vererek bölgeyi ele geçirmiştir.

Kronoloji

İÖ 1650-1340	Hitit Krallığı bölgeye egemen olur.
İÖ 1340-1000	Adıyaman önce Hurrilerindaha sonra Mitannilerin yönetim Bölgesi içine girdi.
İÖ 1000-708	Kummuh Krallığı
İÖ 708-605	Asur Krallığı
İÖ 553-333	Persler dönemi
İÖ 333-323	Helenistik dönem
İÖ 305- 69	Selökid Krallığı
İÖ 69-İS 72	Kommagene Krallığı
İS 72- 395	Roma İmparatorluğu dönemi
395- 636	Bizans'ın egemenlik dönemi
525	Keyhusrev Besni'yi egemenliği altına aldı.
670- 758	Emeviler dönemi
758- 958	Abbasiler dönemi
1071	Bölgede Türk etkinliği başladı.
1226	Sultanı Alaadin Keykubat bölgeye egemen oldu.
1230	Selçuklular ile Memluk Meliki Kamil'in çatışması
1250	Moğol istilası
1261	Kilikya Ermeni Kralı Besni Kalesi'ni ele geçirdi.
1277	Baybars Elbistan'da Moğalları yenilgiye uğratarak Adıyaman'a girdi.
1355	Dulkadiroğulları Beyliği Adıyaman bölgesini kendi sınırları içine aldı.

- 1355 Yıldırım Bayezit Adıyaman'ın Besni bölgesine girdi.
- 1515 Dulkadiroğulları Beyliği, Maraş, Malatya, Antep, Zülkadiriye, Samsat sancaklarına bölündü. Beylerbeyliği durmuna geldi.
- 1517 Dulkadiroğlu Beylerbeyliği Osmanlılar'a bağlandı.
- 1521 Dulkadiroğlu Beylerbeyliği son buldu. Adıyaman tümyle Osmanlı yönetimine girdi.
- 1596 Osmanlılar'a karşı Kahta'da ayaklanma
- 1841 Adıyaman Osmanlı idari bölümlenmesinde "kaza" oldu.
- 1849 Adıyaman Diyarbakır Vilayetine bağlandı. Sancak oldu.
- 1859 Adıyaman Malatya'ya bağlanarak yeniden kaza durmuna getirildi
- 1919 Ali Galip Kahta'da Sivas Kongresi'ni basma hazırlığına girdi.
- 1926 Besni ilçesi Malatya'dan ayrılarak Gaziantep'e bağlandı.
- 1933 Besni ilçesi yeniden Malatya'ya bağlandı.
- 1954 Adıyaman ilçesi Malatya ilinden ayrıldı. Besni, Gerger, Kahta ilçelerini içeren il durumuna getirildi. Aynı yıl Çelikhan Bucağı, ilçe yapılarak Adıyaman'a bağlandı.

Asur Krallığı (İÖ 708-605): Asurlular sınırlarını genişletirken, İÖ 708'de Kummuh Krallığı ile aralarında yeniden savaş çıktı. Kummuh Kralı Muttalu'yu yenen Asur Kralı II. Sargon

(İÖ 722-705) bölgeyi ele geçirdi. Yerli halkın büyük çoğunluğunu, Güney Mezopotamya'ya sürdü. Bölge, İÖ 605 yılına değin Asur egemenliğinde kaldı. Bu tarihte Nebukadnezar'ın Asurlularla birlikte, Mısırlıları Fırat kıyılarında yapılan savaşta yenmesi ile bölge Babillilerin egemenliği altına girdi.

Persler (İÖ 553-333): İÖ 533'te Medleri yenen İran hükümdarı Büyük Keyhusrev, Anadolu'nun Kızılırmak'a kadar olan yörelerini ele geçirdi. Adıyaman Bölgesi de Pers topraklarına katıldı. Büyük Keyhusrev, daha önce topraklarından sürülmüş olanların eski yerlerine dönmelerine izin verdi. Pers egemenliği, Adıyaman Bölgesi'nde önemli kültürel izler bıraktı. Daha sonra kurulan Selökid ve Kommagene krallıklarının inanç, düşünce ve kültürlerinin oluşumunda, Pers kültürünün büyük katkıları oldu.

Helenistik Dönem (İÖ 333-323): Büyük İskender İÖ 333'te Toros geçitlerinde Pers Hükümdarı III. Darius'u yenince, Doğu Anadolu'daki Pers toprakları da Büyük İskender

İmparatorluğu'na katıldı. İskender İmparatorluğu, İÖ 333'ten 323'e değin sürdü. İÖ 323'te İmparatorluk dağılınca, Anadolu topraklarındaki egemenliği de son buldu.

Selökid Krallığı (İÖ 305-69): Büyük İskender'in ölümünden sonra, generalleri that kavgasına başladı. Bunlardan Makedonyalı I. Selevkos, İÖ 321'de Babil Satraplığı'nın , İÖ 305'te de tüm ülkenin hükümdarı oldu. Böylece, Adıyaman Bölgesi'ni de kapsamına alan Selökid Krallığı kuruldu. Hindistan'dan Akdeniz'e uzanan toprakları egemenliği altına alan Selevkos, Yunanistan'la ilişkilerini canlı tutmak ve Helen kültürünü yaygınlaştırmak için çaba gösterdi. I. Selevkos'dan sonra gelen bütün krallar aynı siyaseti uyguladılar. Helenizmin yayılmasını kolaylaştırmak için Büyük İskender'i izleyerek birçok bağımsız kentler kurdular.

Kurulan bağımsız Selökid kentlerinde anıtlar, sanat yapıtları ve yeni kültür kurumları oluşturuldu. Selökidlerin ünlü zenginliği Uzakdoğu ve Akdeniz arasında yapılan ticaretten kaynaklanmaktaydı. Aynı kral soyundan olan II. Philippos ile XIII. Antiokhos arasında taht kavgaları çıkınca işe Romalılar karıştı. Romalılar, ikisini de tahttan uzaklaştırarak İÖ 69'da Selökid Krallığı'na son verdiler.

Kommagene Krallığı (İÖ 69- İS 72): Orta Fırat'la Toroslar arasında yer alan ve Adıyaman Bölgesi'ni de kapsayan Kommagene'nin siyasal tarihi, bir ayaklanmayla başladı. Ayaklanma bastırıldıktan sonra da, Kommageneliler bağımsızlıklarını kazanmak için uğraştılar.

Selökid Kralı Antiokhos Grypos'un kızı Laodike ile evlenen I. Mithradates(Kallinikos) İÖ 80'de Kommagene Kralı oldu. Ancak, I. Mithradates'in oğlu I. Antiokhos, Kommagene Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilmektedir. I. Antiokhos'un tahta çıktığı İÖ 69 tarihi de, Kommagene Krallığı'nın kuruluş tarihi olarak alınmaktadır.

Hanedanlar arası evlenmeler, Kommagene Krallığı'nın tarih sahnesine çıkmasında önemli bir etken oldu. I. Antiokhos soyunun Makedonya, Akhamenit ve İran gibi üç ayrı kökenden gelmesi, ona büyük yetkinlik sağlamıştır.

Stratejik konumundan ötürü ülke, çıkarları çatışan büyük devletler arasında sürekli çekişme konusu olmuştur. Çünkü, Fırat ve Toros geçitleri doğu-batı yönlerinde askeri etkinliklere girişen devletler için büyük önem taşımaktaydı. Ancak, Kommageneliler esnek bir siyaset güderek, ilişkileri iyi değerlendirerek güçlü komşular arsında varlıklarını korumayı başarmışlardır.

III. Antiokhos döneminde, ülke oldukça güçlü bir durumdaydı. Onun ölümünden sonra, Romalı komutan Germanicus, İS 18'de Kommagene'yi Roma'nın Suriye Eyaleti'ne bağladı.

Romalılar, Fırat boylarına ulaşınca, bölge üzerinde kesin bir denetim sağlamaya çalıştılar. Baskılarını zamanla artırarak, ülke yönetimine sürekli olarak karıştılar. Romalılar ile sürtüşmeye girmeksizin varlıklarını sürdürmek isteyen Kommagene kralları büyük çaba gösterdiler ve genellikle, başarılı da oldular.

Roma İmparatoru Caligula, IV. Antiokhos'a babasından aldığı krallığı geri verdi ve İS 38'de Kommagene, yeniden bağımsızlığını kazandı. IV. Antiokhos döneminde ülkenin sınırları batıya doğru genişledi. IV. Antiokhos, Kilikya Bölgesi'nin önemli bir bölümüyle Lakanatis ve Lukaonia bölgelerini ele geçirdi. Neron döneminde, Part Savaşları'nda gösterdiği yararlıklardan ötürü, Doğu Anadolu'nun bir bölümü Romalılarca IV. Antiokhos'a verildi.

Bu dostluk çok geçmeden bozuldu. Roma komutanı Vespasianus, Yahudi savaşları sırasında IV. Antiokhos'u tahttan indirdi ve İS 72'de Kommagene'nin bağımsızlığına son verdi. Ülke de yeniden Roma'nın Suriye Eyaleti'ne bağlandı.

Helen Site Devletlerinde Kommagene Hanedanı'nın Durumu: Kommagene Krallığı, tarihi boyunca Hititler, Asurlular, Urartular, İranlılar, Selökidler, Ermeniyeliler, Partlar ve Romalılar gibi kendisinden büyük ve güçlü devletlerle ilişki kurdu. BU da ülkede, geleneklere bağlı, çeşitli din ve felsefe sistemlerini biraraya getiren bir kültür oluşturdu. Üzerinde yaşadıkları toprakların zenginlikleri ülkenin gelişmesini ve bolluk içinde yaşamasını sağlıyordu. Son hükümdarları Roma'ya bağlı hükümdarların en varlıklıları sayılmaktaydı.

Arkeolojik araştırmaların yetersizliği ve yazılı belgelerin azlığı nedeniyle, Kommagene uygarlığının ve krallığın sınırları yeterince aydınlığa kavuşturulamamıştır.

Kommagene'nin dinsel merkezindeki (Nemrut Dağı'ndaki) buluntular, bu uygarlığı ancak bir ölçüde gün ışığına çıkarmaktadır. Nemrut Dağı'ndaki kalıntıları önce, 1881'de Osmanlı Hükümeti'nce yolları incelemeyeçağrılan Müh. Charles Suster buldu. Daha sonra, özellikle Alman arkeologlarca Nemrut Dağı'nda çeşitli araştırmalar yapıldı.

Şimdiye değin yapılan kazılardan, bölge sınırlarının bugünkü Adıyaman ilinin tümü, Gaziantep ve Maraş illerinde bir bölümünü kapsadığı anlaşılmaktadır. Melitene (Malatya), Yukarı Arsemeia (eski Kahta), Samosata (Samsat), Doliche (Dülük), Aşağı Arsemeia (Gerger) ise o zamanki yerleşme birimleri olarak bilinmektedir.

1963'te ve 1965'te yapılan araştırmalarda, bölgede demir fırınlarının bulunması, buralarda madencilik çalışmalarının Kommagene Krallığı zamanında da sürdürüldüğünü göstermektedir.

Kommagene; krallarının izlediği ustaca politikalarla bağımsızlığını koruyabilmiştir. Evlenmeler aracılığı ile çevredeki krallıklar arasında sıkı ilişkiler kurulmuştur. Ayrıca, para bastırılarak, ülkeler arasında ticaret geliştirilmiştir. İran ve Kommagene kral aileleri arasındaki evlenmeler, bu ülkelerin birbirlerinin yasallıklarını kabul etmelerinde etkili olmuştur. Ptolemaios'un oğlu Samos'un bastırdığı, üzerinde Samos'un resmiyle Kommagene krallarının tacı bulunan paralarda, bu açıkça görülmektedir.

Anadolu'nun doğusundaki Pontus, Ermeniye, Galatia, Kapadokia ve Edessa gibi küçük devletler arasında, Kommagene'nin özel bir yeri vardı. O dönemden kalan yönetim sanatı üstüne bilgi verici yapıtlar, çok değerlidir. Memrut Dağı'ndaki tapınak, Kommagene uygarlığının en önemli yapıtlarından biridir. Görkemli bir dağ görünümü içinde, Kral I. Antiokhos'un mezar höyüğü, çok büyük tanrı heykelleri ile bezenmiş bulunmaktadır. Kommagene uygarlığını aydınlatıcı yapılardan bir bölümü de Samsat'tadır. Burada, Helenistik dönemden kalma kireç taşından yapılmış asma yaprakları ve üzümlerle çevrelenmiş tapınak kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu motif, özellikle, Helenistik doğuda çok yaygındır. Örneğin, aynı tip motiflere Palmyra'da bulunan Beltemple'de rastlanmaktadır.

DEMİRİN DOĞDUĞU ÜLKE

Kahta'daki Eski Kale'de (Nymphaios kıyısındaki Arsemia) yapılan kazı sonuçları, bölgede demir madeni bulunduğunu kanıtlamaktadır. Arkeolog Friedrich Karl Dörner'in yönetiminde, 1963'te Winkelmann'ın Eski Kale ayağında yaptırdığı üç deneme kazısında, birçok yıkık fırın duvarı ile cüruf kalıntılarına rastlanmış, bir de demir ocağı bulunmuştur. Bu ocağın yapılış biçiminden körükle çalıştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür ocakların bir demir işletme merkezi ile bağlantılı oldukları öne sürülmektedir. Bir yamaçta kurulmuş olan ocaklar, vadi rüzgarlarından yararlanacak biçimde düzenlenmiştir. Walter Novotnig, Winkelmann'ın çalışmalarını sürdürerek 1965'te bir kaynak ve döküm fırını ortaya çıkarmıştır.

Göçebe topluluklar için demirin büyük önemi vardı. Avlanmak, silahlanmak, toprağı ekip biçmek ve dağlarda kendilerine yol açmak üzere demiri işliyorlardı. Taşların yontulabilmesi için de sert araç ve gereçler gerekiyordu. Bronz, ancak tahtayı işlemede ya da orak yapımında kullanılabiliyordu. Yakındoğudaki devletler için demir, altından daha değerliydi. Değişik kaynaklar Yukarı Fırat Bölgesi'nde yaşamış ve egemen olmuş toplulukların demirin çok eskiden beri bilip kullandıklarını, İÖ XVIII. yy'da Toros Dağları'ndan çıkarılan demirin ilk kez başka ülkelere satıldığını göstermektedir.

Babil Kralı Hamurabi (İÖ 1728 – 1686) döneminden kalma çivi yazısı metinlerde, demirden yapılmış araç ve gereçlerden söz edilir. Bu da demir kaynaklarından yararlanıldığını göstermektedir.

Romalılar (İS 72-395): Romalılar, Kommagene Krallığı'nın bağımsızlığına son verdikten sonra, bölgeye çok sayıda birlikler (Lejyonerler) yerleştirdiler. Bölgenin coğrafi özelliği Perslerle sınır komşusu olmaları, Romalıların çıkarları yönünden büyük önem taşıyordu.

Bu dönemde, Samsat, büyük bir askeri garnizon durumuna geldi. Romalılar askeri amaçlarla Adıyaman Bölgesi'ni boydan boya geçen bir yol yaptırdılar. Yapımında daha çok lejyonerlerin çalıştırıldığı bu yol, Malatya'dan, kestirme olarak, dağlık bölgeden geçerek, tarihi Klaudios ve Direkkale'den Hahta'ya inmekte, oradan Adıyaman'ın kuzeyindeki eski Perre (Pirin) kentine, oradan Samsat'a varmakta, Samsat'tan da Fırat kıyısını izleyerek Kızılın'ın yakınından güneye yönelmektedir. Yolun geçtiği Kahta Çayı ve Göksu üzerinde Romalıların yaptırdığı köprüler günümüzde de kullanılmaktadır.

Persler ile Romalılar arasında süregelen silahlı çatışmalar yöre halkına zarar verdiği gibi, bölgenin gelişmesini de engellemiştir. Birçok kez salsırıya uğrayan bölgenin en büyük merkezi Samsat, İS 256'da Sasani Hükümdarı I. Şapur ordularınca ele geçirilmiş, yakılıp yıkılmıştır.

Bizans Dönemi (395-636): 395'te Roma, Doğu ve Batı Roma diye ikiye ayrılınca, Doğu Roma, Bizans adını aldı ve bölgeye egemen oldu.

Bizans Devleti, yönetim bakımından, "Thrma" adı verilen eyaletlere ayrılıyordu. Her themanın başında askeri yetkileride olan bir vali bulunuyordu. Adıyaman Bölgesi, başlangıçta, Fırat Theması, daha sonraları Likhandos Theması içinde yer aldı.

Bizans döneminde de Araplarla ve Perslerle sürekli savaşlar oldu. I. Justinianus (527-565) döneminde Bizans sınırı, Mezopotamya'nın aşağı kesimine doğru uzanıyordu. Ama, Orta Fırat boyları, sınırların gerisinde kalıyordu. Perslerin sürekli saldırıları karşısında bu bölgedeki Bizans çok yıprandı.

Bizans orduları 636'da Yarmuk Savaşı'nda, Halife Ömer ordularına yenilince, uzak sınır bölgeleri de savunmasız kalmış oldu. Bizanslılar, bu savaştan sonra, Suriye ve Filistini boşaltıp, Toros-Fırat çizgisine çekildiler. Arap akınları da Toros geçitlerine yöneldi.

Bizanslılar, ikinci kez, 958'de Trimiskes ve Fokas komutasındaki bir ordu ile o sıralarda Adıyaman ve çevresini ele geçirmiş olan Hamdanilerin hükümdarı Seyfüddevle'yi Abadan Kalesi önünde yenince, yeniden bölgeye egemen oldular.

Emeviler (670-758): Emevi Halifesi Muaviye orduları, 670'de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne girdi. Samsat, Adıyaman ve Besni başta olmak üzere, bölgenin önemli yerleşim merkezleri Emevilerin eline geçti.

Abbasilerce öldürülen Mancur İbn-i Cavena'nın mezarı Adıyaman'ın Yeni Pınar Mahallesi'ndedir. Halk buraya "Ogaun" demektedir.

Abbasiler (758-958): 758'de, Abbasiler Emevilere üstülük sağlayarak, bölgeye egemen oldular. Abbasi Halifesi Harun-ür Reşid, Dülük'ü bir askeri üs durumuna getirip, Toroslardan Malatya'ya kadar kale ve garnizonlarla, aşamalı bir savunma sistemi kurdu.

Abbasi egemenliği döneminde de, Bizans Abbasi savaşları sürdü. Halife Harun-ür Reşid'in buralara egemen olmasından kısa bir süre sonra, Bizanslılar Besni'ye saldırarak, kenti yeniden ele geçirdiler. Abdulmelik komutasında bir ordu göndererek, Besni'yi yeniden alan Halife, buradaki büyük Kilise'yi yerle bir ederek taşlarını Hadetha kentinin yapımında kullandı.

Abbasi egemenliğinin X. yy'da çökmesiyle, Halep Hamdanileri Kuzey Suriye'de egemenliği ele geçirdiler. Arapların Avasin diye adlandırdıkları Adıyaman Bölgesi de Hamdanilerin egemenliği altına girdi.

Selçuklular Dönemi ve Bölgedeki Öbür Siyasal Güçler: Selçuklu komutanı Gümüştekin, 1066'da Fırat'ı geçerek, Hısn-ı Mansur yörelerini ele geçirdi ise de, kısa süre sonra, kendi iç sorunları yüzünden geri çekilmek zorunda kaldı.

1071 Malazgirt yengisi, Selçuklulara Anadolu yaylasının yolunu açmış bulunuyordu. Doğu Anadolu'nun bir bölümünü Türk güçlerinin denetimi altına almaları, küçük Ermeni bölgelerinin Bizans bağlantısını büyük kesmiş oluyordu. Bizanslıların hizmetinde bulunan Ermeni komutanı Filiaretos, XI. yy'ın ikinci yarısında yukarı Fırat bölgesini geçici olarak birleştirip, bir devlet kurmayı başardı. Ama, onun ölümünden sonra, bu devlet, rakip ailelerin altına düştü.

Birinci Haçlı Seferi'ne katılanlar arasında, Maraş'ta anlaşmazlık çıkması üzerine, ana ordudan ayrılan Bulonyalı Bouduin, Urfa'ya geçerek "Kutsal Ülkede ilk Frank Devleti" diye nitelenen Edessa Kontluğu'nu kurdu. Ermeniler, Franklar ve Suriyeli Hristiyanlar arasındaki birlikten doğan Edessa Kontluğu, Toroslarla Fırat arasındaki bölgeyi de elli yıl elinde tuttu. Edessa Kontluğu'nun 1144'te çökmesinden sonra, bölgenin önemli bir bölümü Artuklu Kara Arslan Bey'in eline geçti. Samsat ve Adıyaman yörelerinin bir bölümü Eyyubi hükümdarlarından Melik Efdal'ın egemenliği altına girdi. Kahta yöresinde Selçuklular egemen oldu. Daha sonra, Selçuklularla Eyyubiler ve Atukoğulları arasında, bölge egemenliği yüzünden

çatışmalar başladı. 1226'da Selçuklu Hükümdarı Alaadin Keykubat, Eyyubilerin desteklediği Artukoğullarını yenerek, bölgenin büyük bir bölümüne egemen oldu. Eyyubilere bağlı Melikler, Mısır Meliki Kamil'in önderliğinde 1230'da yeniden Selçuklularla çatıştılar. Çatışma sonunda, Hısn-ı Mansur'u almayı başarmalarına karşın, kendi aralarında anlaşmazlığa düşerek çekilmek zorunda kaldılar. Selçuklular da bölgeyi yeniden ele geçirdiler.

Selçuklulara karşı 1240-1241'lerde Şii mezhebinden Baba İshak önderliğinde bir halk ayaklanması patlak verdi. Elli bin kişiden fazla insanın katıldığı bu ayaklanmayı Selçuklular, hayli uğraştıktan sonra, ancak büyük bir ordu ile bastırabildiler.

Memluklar, Dulkadiroğulları Dönemi: 1243'te Selçuklu Sultanı Keyhüsrev ordusu, Sivas yöresinde Baygu komutasındaki Moğol ordusuna yenilince, Moğollar Anadolu'yu boydan boya ele geçirmeye başladılar. Adıyaman Bölgesi de 1250'lere doğru, Moğol egemenliğine girdi. Moğollar, burayı yakıp yıktılar. Moğol zulmünden kaçan bölge halkı, Mısır'a, Memluklara sığındı. Bunları da ordusuna katan Memluk Sultanı Baybars, Moğolların üzerine yürüdü. Moğolları 1277'de Elbistan'da yenerek bölgeyi ele geçirmeye çalıştı. Memluk ordusu, pek güçlü olmadığı için Gürcüler ve Çerkezlerle işbirliği yaptı. Çerkez Hükümdarı Melikünassır Muhammed 1298'de Moğolları ard arda iki kez yenerek bölgeyi egemenliği altına aldı.

Daha sonra, yörede Memluklar, Türkmen boyları ve ermeniler arasında uzun süren çatışmalar baş gösterdi. Dulkadirli aşiret beylerinden Karaca Bey, Memluk sultanının buyruğuna girerek, Ermenilere karşı savaşlara katıldı. 1339'da Memluk Sultanı Muhammed Nasır onu Elbistan Türkmen Beyliği'ne getirdi. Karaca Bey, Dulkadiroğulları Beyliği'ni kurdu. Memlukların koruyuculuğunda Adıyaman, Malatya ve Harput dolaylarında egemenliğini ilan etti. Ancak, Dulkadiroğulları beylerinin hemen hepsi Memluk sultanlarınca seçildikleri halde, soradan onlarla anlaşmazlığa düştüler. Pek çoğu Memluklarca idam edildi ya da suikastlerle ortadan kaldırıldı.

Adıyaman Bölgesi, 1398'de Yıldırım Bayezit'in saldırısına uğradı. Osmanlı ordusunun bölgeye girmesinden kısa bir süre sonra, Timur ordularının Anadolu'ya saldırması üzerine, Osmanlılar geri çekildi. Bölge, Timur'un eline geçti. Elbistan, Besni, Adıyaman ve Kahta'yı alan Timur, buralardaki Türkmen beylerini de sürgüne gönderdi. Timur'un geri çekildikten sonra Dulkadiroğulları yeniden güç sağlamaya çalıştılar. Bu amaçla, Dulkadiroğlu Süleyman Bey, 1449'da kızlarından birini Osmanlı şehzadesi Mehmed'e (Fatih), birini de Memluk Sultanı Malik Zahir Çakmak'a vererek, akrabalık bağları kurdu. Dulkadiroğullarının bu denge politikası, Yavuz Sultan Selim dönemine değin sürdü.

Bizans'tan Osmanlı Egemenliğine Değın Nüfus Değışmeleri: Bizans egemenliğinden Osmanlı egemenliğine değın geçen bin yıl içinde, bölgedeki toplumsal gelişmeler yerli halkın etnik yapısında büyük değışikliklere yol açmıştır.

Bölgenin Araplarca ele geçirilmesinden sonra, Yunanlaştırılmış olan topluluklardan bazıları Suriye'nin iç bölgelerine göç ettiler. Arap tarihçilerine göre, Bizans İmparatoru Herakleios, Arap saldırılarına karşı bir savunma önlemi olarak, baskı altındaki yerleri boşalttı ve yerleşim merkezlerini yıktırdı.

Emeviler döneminde de, aynı amaçla Malatya ve Misis arasındaki yerleşim yerlerinden birçoğu boşaltıldı.

Abbassiler döneminde, Orta Torosların doğu kesimleri bu yüzden büyük ölçüde boşalmışdı. Abbassilerin bölgeyi yeniden yerleşik duruma getirme çabaları sonuçsuz kaldı. Yerleştirilenler, Bizans saldırılarına dayanamıyarak bölgeden ayrıldılar. Abbassiler buralara Güney Suriye'li Müslüman askerlerle silahlı köylüleri yerleştirmeye çalıştılar. Bizans saldırılarında kaleler korunabildi ise de, kent dolayları ve köyler büyük yıkıma uğradı.

Bizanslıların X. yy'da bölgeyi yeniden ele geçirmelerinden sonra, Hristiyan topluluklar da güçlenme olanağı buldular.

Ermenilerin XI. yy'daki girişimleri, nüfusça yeni değışikliklere yol açtı. Gelen Ermeni topluluklar, Bizanslıların sınır milisleri olarak Torosların Kapadokya sınırlarınayerleştiler. Bu sıralarda, yörede etnik toplulukları Suriyeliler, Yunanlılar ya daYunanlılaştırılmış gruplarla, Ermeniler ve Araplar oluşturuyordu.

Türklerin Anadolu'ya girişinden sonra, XII. yy'ın ikinci yarısından başlayarak, bölgeye çok sayıda Türkmen aşireti geldi. Bu aşiretlerin büyük çoğunluğu, konar-göçerdi.

Adıyaman yöresinin sınır bölgesinde bulunması, bura halkının savaşlar ve çatışmalardan zarar görmesine, sürkli tedirginlik içinde yaşamasına ve zaman zaman başka yerlere göç etmesine yol açmıştır. Dulkadiroğulları döneminde de bu durum sürmüş, bölgenin ekonomik ve toplumsal bakımdan geri kalmasına neden olmuştur.

OSMANLI YÖNETİMİNDE ADIYAMAN

Osmanlı yönetimine girdikten sonra Adıyaman, önce, Maraş ya da Zülkadiriye Eyaleti sınırları içinde bulunuyordu. İlk yıllarda Gerger, Kahta, Behesni (Besni), Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve bunlara bağlı birer nahiye olan Samsat ve Gölbaşı (yaklaşık olarak bugünkü Adıyaman Vilayeti) 1519'dan 1530'a kadar başlı başına bir sancak oluşturuyordu. 1531 sayımandan başlayarak, Hısn-ı Mansur, Elbistan Sancağı'na, öbür kazalar da, Malatya

Sancağı'na bağlandı. Ancak, ne Adıyaman ne de Gerger, Kahta ve Besni Osmanlı yönetiminde bir sancak merkezi olamamışlardır. Osmanlı sayım defterlerinde 10 Mayıs 1578 ile 27 Haziran 1590 arasında Samsat sancak beyliğine 15 atama yapıldığı görülür. Sancak beyliği, 25 Mart 1581'de Sultan Ahmed Bey'e ocaklık olarak verildi.

Besni Sancağı, Osmanlı yönetimine girdikten sonra 1519'da sancak beyliğine Ali Bey atandı.

1849'da Hısn-ı Mansur kazası Diyarbakır Vilayetine bağlanarak, yeniden sancak yapıldı. Besni, Kahta ve Siverek, kaza olarak Hısn-ı Mansur Sancağı'na bağlandı. 1859'da Malatya sancak olunca, Adıyaman yeniden kaza yapıldı ve Malatya Sancağı'na bağlandı. Osmanlı yönetiminin sonuna değin öyle kaldı.

Toplumsal Huzursuzluklar ve Osmanlı Zorunlu İskan Siyaseti: Bölgedeki tedirginlik, 1595'te Kahta'da çıkan karışıklıklarla doruk noktasına ulaştı. 1595'te Avusturya savaşlarını kesin bir sonuca bağlamak amcı ile III. Mehmed ordunun başında sefere çıkacaktı. Ordunun, her sefere çıkışında, Anadolu'da karışıklık başgösterdiğinden, bir önlem olmak üzere, padişah 1596'da bir Adalet Fermanı yayınladı. Bu fermanda Anadolu'daki yöneticilerhalka zulmetmekle suçlanıyordu. Yöneticilerin padişah tarafından bu biçimde suçlanmasını vesile bilen ve bundan cesaret alan halk, yer yer Osmanlı yönetimine baş kaldırdı. Bu arada, Kahta'da bir "abdal" da, adamlarıyla "havass-ı hümayun" köylerine girdi. Kahta halkı, kaleye sığınmak zorunda kaldı. Köylüler ise göç etmeğe başladılar.

Osmanlı iskan politikası kolonizasyon temeline dayanıyordu. Rumeli ve Anadolu'daki uygulamalar değişse de, sonuç aynı oluyordu. Osmanlı hükümetleri, bu işi belli biçimlere göre uyguluyordu. Aşiretler, gösterilen yerlere kendi istekleriyle gitmediklerinde, hükümet zor kullanıyordu. Gerekteğinde, halkı çeşitli yükümlülöklere zorlayan hükümet zaman zaman da sürgün karaları alıyordu. Büyöklüğüne göre, her köy ve kasaba, on haneden bir ya da iki hanaye kadar sürögn çıkarmak zorunda bırakılıyordu. Rodos alındığında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden kimi insanlar, bir çeşit vergi ödercesine, evlerinden sürgün edilmişlerdi. Kıbrıs'ın alınmasından sonra da aynı yöntem uygulanmıştı. 1712'de, İlçe, Alaiye ve Teke dolaylarında birçok yörük aşireti Kıbrıs'a sürgün olarak gönderildi.

Osmanlılar, Rumeli'ye bu yolla yerleştirdikleri aşiretleri, sonradan "Evladı fatihan" adıyla örgütleyerek silahlı milis kuvvetlerine dönüştürdüler.

XVII. yy'ın son çeyreğindeki savaşlarda yenilmeleri, Osmanlıları, en önemli gelir kaynaklarından, savaş ganimeti ve talanından yoksun bırakmış oldu. Ülkede karışıklıklar

da başlayınca, ekonomik bunalım yoğunlaştı. Devlet, büyük bir para darlığına düştü. Yeni gelir kaynakları sağlamak için, vergiler artırıldı, birçok yeni vergi kondu. Ayrıca, 1686- 1687'lerde "İmdad-I seferriye" adıyla zorla para toplandı. Büyük çapta ve tüm ülkedeki bu uygulamalar, dış yağmadan yoksun kalan Osmanlı'nın içeriye tönelmesinden başka bir şey değildi.

Ayrıca, o zaman değin bağışık tutulan Türkmen ve Kürt aşiretlerinden asker alınmaya başlandı. Kısa bir süre sonra da, "nefir-ı amm" (halktan toplanan asker) denilen toptan askere alma yöntemi uygulandı. Bu durum, halkın sıkıntılarını daha da artırdı.

Ordu sefere çıkacağı zaman iç güvenliğin sağlanması için, "devlete yardımcı güç" olarak "saruca-sekban" (atlı-yaya) adıyla bir silahlı milis örgütü kuruldu. Yerli derebeylerin yönetiminde silahlı köylülerden oluşturulan saruca-sekban taifesi, bu sıralarda devlet yetkisine dayanarak, köyleri basıp yağmalıyor ve eşkiyalık yapıyordu. Bunlara karşı kendilerini savunmaya çalışan köylüler, dayanamayınca köylerini bırakarak başka yerlere göç ediyorlardı.

Evliya Çelebi'nin de belirttiği gibi, o zamanlar Adıyaman bölgesi Türkmen aşiretlerinin en çok bulunduğu yerlerden birisiydi. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Suriye, Rakka, Urfa, Antep ve Toroslar arasındaki bölgede uyguladığı iskan politikası Adıyaman yöresi halkının büyük sıkıntılar çekmesine yol açtı.

Osmanlılar, Suriye'de egemenliği ele geçirdikten sonra, Fadl, Mevali ve diğer bazı yerleşik Arap aşiretlerini destekleyerek, bunları Kuzey Suriye'deki öbür aşiretlere karşı kullanıyordu. Aneze ve Sammar gibi Arap aşiretleri zamanla güçlenerek, Osmanlılar ile işbirliği yapan toplulukları yerlerinden uzaklaştırdılar ve XVII. yy'ın sonlarında kuzeye doğru yayılmaya başladılar. Yine, bu sıralarda, Adıyaman bölgesinin güney yörelerine gelip yerleşen bazı Kürt aşiretleri de, yerli halkı göç etmek zorunda bırakıyordu.

Güney ve doğudan gelerek kuzeye yayılan güçlü aşiretler, Malatya Ovası'na ve Orta Anadolu'ya, özellikle Mlatya Ovası'na yerleşmek istiyorlardı. Aşiret çatışmaları, toplumsal çözülme, karışıklıklar, tarımsal üretimi de etkiliyor, kıtlıklara yol açıyordu. Adıyaman Bölgesi'yle Antep ve Kuzey Suriye'nin bazı kesimleri, giderek boşalıyordu. Bu durum, devleti önemli bir gelir kaynağı olan toprak vergisinden de yoksun bırakmış oluyordu. Anadolu bütünüyle kargaşa içine düşmüştü.

Hükümet, güney ve güneydoğudan gelip yukarılara yayılmak isteyen aşiretlerin geçişini önlemek ve bölgedeki ıssız toprakları işletip devlete vergi geliri sağlamak amacıyla "iskan" uygulamasına daha kapsamlı biçim vermek için, 1691'de bir ferman çıkarmıştı.

Hükümet, Rakka, Urfa ve Gaziantep yörelerindeki boş topraklara, Adıyaman Bölgesi'nden "Üsküdar evine bağlı" Beydili ve Boz-ulus Türkmen aşiretleri ile birlikte, başka yerlerden getirilen birçok Türkmen aşiretini yerleştirdi. Rakka vadisiyle öbür yerlerdeki yöneticilere buyruk göndererek, bınların denetim altında tutulmalarını, işledikleri toprakların gelirine göre beşte birle yedide bir (hums'dan sub'a) arasında vergi alınmasını istedi.

Buralara zorla yerleştirilen aşiretler, yerli toplulukların saldırıları ve kıtlık nedeni ile Fırat-Toros geçitlerini aşıp Orta Anadolu'ya geçmek istiyorlardı. Ama bu geçişlere karşında önlemler alınmıştı. "... eğer ita'at etmeyip yaylağa gitmek isterler ise," bunları "Elbistan ve Malatya sahralarına salı vermek için", "Behisni, Hısn-ı Mansur ve Göynük ahalisine ve Küpeli Hasan ve Yakup Beğ-oğlu Halil Beğ aşiretlerine" derbentçi olarak görev verilmişti. Bulundukları dağ, nehir ve önemli kavşak noktalarını tutup korumak ve saldırılara karşı savunmak için bir çeşit milis olarak görevlendirilen derbentçilerdir, hayvanlarını çobanlarla yaylığa gönderip kendileri aileri ile birlikte yaz-kış, sürekli yerleşme yerlerinde kalmak ve gerektiğinde kendilerine amir olarak atanmış olan yerel yöneticilerin çağrısına hemen uyararak silahlarıyla birlikte onların buyruğuna girmek zorundaydılar. Buna karşılık, işledikleri toprağın vergisinden ve "avarız-ı divaniye" denen bütün raiyet resimlerinden başışık tutuyorlardı.

Ülkedeki ekonomik bunalı, kargaşa, zorla asker almalar, ağır vergiler, devlet yöneticilerinin halkı haraca bağlaması, verimsiz yerlere iskan gibi durumlar karşısında çaresiz kalan Türkmen aşiretleri XVII. ve XVIII. Yy'dan birçok kez ayaklanarak, bir yandan merkezi hükümet güçleri ve yerel güçlerle savaşmak, öte yandan da yerleşik topluluklarla çatışmak zorunda kaldılar. Ayaklanmalar, kimi zaman bir kaç yerde birden patlak veriyordu. Merkezi hükümet, bunları bastırmak için uzun süre uğraşmak zorunda kaldı. Hükümet güçlerinin bölgeden çekilmesiyle ayaklanmalar yeniden başladı.

Osmanlı Şikayet ve Maliye Defterlerinde, 1688-1689'lardaki bir ayaklanma sırasında, Türkmen aşiretlerinden Bozkoyunlu, Herikli Pir Budakoğlu, Bozkoyunlu Murtaza, Dimleklü, Hardallı, Karaşeyhlü, Beğmişlü, Arap Musa, Kızıl Ahmet ve Beydili aşiretlerinin Hısn-ı Mansur yörsindeki köyleri, etkili toprakları, yakıp yıktığı, yüzlerce insanı öldürdüğü yazılıdır. Bu yıkımı yapan aşiretlerin önemli bir bölümü, Adıyaman Bölgesi'nde derbentlik edenlerdi. Belgeler, bu sıralarda Adıyaman Bölgesi'nde büyük bir kıtlık olduğunu belirtmektedir.

Yine Osmanlı Şikayet Defterleri'ne göre 1677'de doğudan gelen Rişvanzade İbrahim yönetiminde 800 kişilik bir aşiret, Besni kazasına bağlı Sığras Köyü'ne yerleştikten sonra burayı beğenmediği için Hısn-I Mansur köylerine zorla yeleşmiş, yerli halkın ayaklanması üzerine

Rişvanlar yeniden Sığraz'a geri gönderilmek üzere oradan çıkarılmaları için 1688'de Müfettiş Paşa'ya ve Hısn-I Mansur kadısına buyruk verilmiştir.

Rakka yöresine yerleştirilen Türkmen aşiretleri 1697'de buradan kaçışlardır. Rakka Valisi Ahmed Paşa kaçışı önlemek için Fırat'ın iki yakasını tutmuşsa da 15.000 kişiden oluşan aşiretler, yaya geşitlerinden gizlice geçmeyi başararak Orta Anadolu'ya geçmek üzere kuzeye, Toroslara yönelmişlerdi. Rakka Valiliğine atanan Yusuf Paşa Antep ile Birecik arasında 2.500 atlı ve 40 bayrak yayla, İfraz-I Dulkadirli Voyvodası Süleyman Bey ve öteki konar-göçer topluluklarından sağladığı askerle harekete geçmeden önce, hizmetindeki Kılıçlı Oymağı Reisi Bektaş Bey'in oğlu aracılığı ile "iskan"dan kaçışlara, yerlerine giderlerse bir şey yapılmayacağını, yoksa kılıçtan geçirileceklerini bidirdi. Onlarda, orada geçinemediklerini kıtlıktan kırıldıklarını, binlerce hayvanın telef olduğunu, bu neden ile Rakka'ya gitmeyeceklerini belirterek, Menbiç'e (Karagamiş'in güneyinde, şimdi Suriye'de) yerleşmelerine izin verilmesini istediler. Bundan sonraki gelişmeler, Silahdar Mehmed Ağa şöyle anlatıyor: "Kendilerine Menbiç'e iskan müsadese ile birlikte 25 gün zaman verildiyse de bu müddet sonunda, ne Rakka ne de Menbiç'e gitmeyeceklerini bildirdiler. Müteaadit ikazlara rağmen Azas Antep ve Haleb'in 4-5 köyünü talan ettiler. Yusuf Paşa'nın casusları, iskandan kaçışların zahirelerinin bitip ot yemekten gözlerinin şiştiğini ve zaafa düştüklerini bildirmeleri üzerine, Yusuf Paşa harekete geçti. Fakat, Hacı Mustafa, Hacı İvaz Oğulları idaresindeki grup bulundukları kötü şartlar içinde ister istemez Rakka'ya iskan edilmeleri hakkında Yusuf Paşa'dan aman isteyerek ona iltica ettiler. Bu sırada Halep, Sayda Kethü Dağları, Trablus-şam Beylerbeyi'nin vekili ve Türkmen beylerinden Rişvanoğlu Halil Bey, İlbeyli şahin Bey, Koyunoğlu İbrahim Bey, Çobanoğlu, Kürd Kılıçlı, Bektaş Bey'in askerleri oymakları ile Kilis, Azaz, Antep, Malatya, Nefir-i amm halkı 10.000'den fazla tüfenk-endüz piyade ve bir o kadar tüfenkli ve mızraklı ile beraber Adana Valisi vilayet-i askeri ile, Antakya civarındaki Amik Ovası'nda Yusuf Paşa'ya katıldılar. Türkmen Ağası Pehlivanoğlu İsmail Bey, 10.000 piyade ve süvari ile geçecekleri yer olan Aslanlıbel Boğazı'nı bir metris ile muhafaza etti. Yusuf Paşa'da Antakya'dan gelip Murad Paşa Köprüsü'ne kondu. 1.100 kişi kadar oymak halkı Yusuf Paşa'nın üzerine hücum etti,fakat mağlup olmalarıyla kaçışmaları bir oldu.

Konukları Aktepe mahallindeki onları imha cihetine gidilince, iskan firarileri çaresiz kalarak kabahatlarının affedilmesi ricasıyla araçılar ve mektuplar gönderdiler. Bundan sonra, böyle bir harekette bulunmamak şartıyla, bu istekleri kabul edildi. Yusuf Paşa'da, başbuğlarına kafftan giydirip ve hepsini önüne katıp sürüp iskan edildikleri yerlere götürdü."

Rakka, Hama, Humus, Urfa, Kilis, Azaz ve Birecik yörelerine yerleştirilen aşiretlerin kuzeye geçmelerine engel olmak için, Anadolu yollarının kilit noktaları olan Malatya Ovası'yla Elbistan alanının giriş yeri Kanlıbel, Birecik ile Urfa arasındaki Çar-melik derbendi, Ayas ile Berendi arasındaki Kurt Kutağı, Bayras Nahiyesi'ndeki Karamot Hanı derbentleri ile, özellikle, Fırat Nehri üzerindeki geçitlerin kilit noktaları durumunda olan Behisni, Hısn-ı Mansur ve Göynük yöreleri tutulup korunuyordu. Bunlardan başka 1707'de Maraş ve Adana beylerbeyi ile bölgedeki öbür yöneticilere gönderilen buyrukta daha başka pekçok derbendin sık bir biçimde tutulması isteniyordu.

Osmanlı yönetimi bu iskan işlerini yürütmek için bir daire kurmuş ve yerel yöneticilere bağlı olarak iskan katibi, iskan başı, iskan mübaşiri, iskan beyleri ve Kethü Dağları ve Çölbeyi vb. gibi birçok memurluklar oluşturmuştur.

XVII. ve XVIII. Yy boyunca süren iskan uygulamalarına karşı göçebe Türkmen aşiretlerinin ayaklanmaları, savaşımalarının öyküleri, Dadaloğlu, Başoğlu ve daha birçok halk ozanının şiirlerinde dile getirilmiştir.

1301 (1883) Tarihli Mamuret-ül -Aziz (Elazığ) Salnamesine Göre Nüfus Dağılımı:

	Hısn-ı Mansur	Behisni	Kahta
Müslüman	11.505	15.265	12.451
Gayri Müslim	1.355	748	688
Toplam	12.860	16.013	13.139
Hane	6.176	8.320	6.900

1305 (1887) Tarihli Mamuret-ül-Aziz (Elazığ) Salnamesine Göre:

Adıyaman bölgesindeki aşiretler:

Behisni

Kabalar, Karalar, Hasnan-Mahmanlı, Horanlı, Admalı, Mahikan, Rüşven, İzoli,

Çakallı, tümünün nüfusu: 1.922

Hısn-ı Mansur

Aşiret	Nüfus
Yerli	350
Göçer	250
Semmur Kavisi	1.500
Paşa Kavisi	1.000
Kalyon Kavisi	750

İçil kavisi	800
Kahta	
Aşiret	Nüfus
Böyek ma'tepehan	500
Poskulan	350
Gerger	1.500
Cihanbeyli	300
Zukan	500
Cemsin İzolisi	250
Kavadzi	300
Nonutlu	350
Bibul	600

Hısn-ı Mansur, Behisni ve Kahta'nın nüfusunda ise 1301 salnamesinde belirtilen rakamlardan fazla bir değişme olmamıştır.

1926-1927 Devlet Salnamesine Göre Hısn-I Mansur Kazasının Nufus, Tarım ve Hayvancılık Durumu: Kazanın toplam nüfusu : 36.870

Okulları: 1926'da Hısn-I Mansur'da biri kız ilkokulu olmak üzere toplam 10 ilkokul bulunuyordu.

Bu okullardaki öğrenci sayısı: 618

Erkek öğrenci sayısı: 558

Kız öğrenci sayısı: 60

Tarım: Kaza'nın toplam ekili toprakları: 290.000 dönüm

Etkili topraklardaki belli başlı tarım ürünleri:

Buğday : 70.000 dönüm

Arpa: 35.000 dönüm

Mercimek: 1.000 dönüm

Fasulye: 500 dönüm

Burçak: 1.200 dönüm

Nohut: 1.200 dönüm

Mısır: 1.200 dönüm

Pamuk: 5.000 dönüm

Tütün: 8.500 dönüm

Hayvancılık:

Kısrak:	1.180
Öküz:	5.700
İnek:	1.008
Koyun:	48.000
Keçi:	45.000
Deve:	100
Merkep:	1.800
Katır:	650

MİLLİ MÜCADELEDE ALİ GALİP VE ADIYAMAN

Milli mücadele başladığında Adıyaman, kendisine komşu bazı iller gibi düşman işgaline uğramış değildi. Bunula birlikte, Milli Mücadele'ye kendi durumunda olan öteki illerin katkılarından geri kalmadığı gibi, Gaziantep'te kurulan Heyet-iMerkeziyle Yıldırım Taburu ve Şimşek Taburu'na Besni ve Kahta'dan gelen gençler katıldılar.

Milli mücadele başlarken, Adıyaman Bölgesi'nde geçen en önemli olay, Mustafa Kemal Paşa'yı Sivas'ta tutuklamak isteyen ve Kayserili Feyzioğlu ailesinden olan Ali Galip'in Kahta'da kendisine destek bulması ve sonunda da, Kahta üzerinden kaçmasıdır. Buna karşılık, yöredeki askeri birlikler Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almışlardır. Rışvan Aşireti'nin Zirankar Oymağı Kahta'da bulunuyor, aşiret reisi Hacı Bedir Ağa da burada oturuyordu. Ağa, Ali Galip'i destekleyince, Kahta, Sivas Kongresi'ne karşı yapılan hazırlıklara sahne oldu. Bölgede Milli Mücadeleyi engellemek için karışıklık çıkarmak üzere gönderilen bazı İngiliz subayları da bu olayda rol oynadı.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'daki 15. Ordu Komutanlığı'na Sivas'tan 10 Eylül 1919'da gönderdiği telgrafta, Ali Galip ve yandaşları için şöyle demektedir:

"Harput Valisi Ali Galip Bey'le Malatya Mutasarrıfı ve İngiliz Binbaşı Mister Nowill ve hempaları askerin Harput'tan Malatya'ya hareketini duyunca, bu sabah Kahta istikametine firar etmişlerdir. Bunların o civarda Bedir Ağa nezdine giderek Ekrad-ı cem ile mukabil harekate kıyam eyliyecekleri ve ihtimal ki Maraş'ta İngiliz kuvvetlerinden de istiane edecekleri tahakkuk etmiştir..."

Sivas Kongresi'ne Malatya'dan 14 Eylül 1919'da Malatya Mutasarrıfı Vekili ve Jandarma Komutanı Binbaşı Tevfik imzası ile çekilen telgrafta ise:

"... bütün aşairin (aşiretlerin) tamamıyla dağıtılmasına muvaffakiyet-i tamme hasıl olmuştur. Buradan firar eden birtakım tasniat (uydurma) vaitleriyle aşair rüassasını (reislerini) elde eden ve Ekradı başına cem ve bin-netice arzusuna muvaffak olamayan Ali Galip ve Halil Rami Beyler artık bu tedabir ve tapılan tergip ve teşkivat neticesi memleketi terketmek zarureti karşısında bulundukları cihetle buradan gönderilen Pötürge kaymakamı sabıkı Ragıp Bey'le Kahta aşair reisi Hacı Bedir Ağa'nın himayeleriyle ve Kahta tarikiyle Urfa'ya gitmek üzere bugün Rakka'dan hareket etmişlerdir..." denilmektedir.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ADIYAMAN

İçeden İle: Adıyaman, Cumhuriyet döneminde, önceleri, Malatya iline bağlı bir ilçeydi. Besni dışındaki öteki ilçeler de aynı ile bağlıydı. 1926'da Malatya'dan ayrılarak Gaziantep'e verilen ve 1933'e değin Gaziantep il sınırları içinde kalan Besni bu tarihte yeniden Malatya'ya bağlandı. Adıyaman 1954'te bir yasa ile il oldu.

"Malatya iline bağlı Adıyaman Kazası'nda Adıyaman adıyla yeniden bir vilayet kurulması hakkında" başlığını taşıyan ve TBMM'de 14 Haziran 1954'te kabul edilip, 22 Haziran 1954 günlü Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren bu yasanın gerekçesine göre, Adıyaman'ın il yapılmasının nedeni, bu ilçenin idari sınırlarını aşan ekonomik bir gelişme göstermiş bulunması, il düzeyine çıkarılmakla da, bu bölgeye daha iyi hizmet götürülecek olmasıdır.

Tasarı, TBMM'de görüşüldüğünde, İçişleri Bakanı Namık Gedik aynı gerekçeyi daha ayrıntılı bir biçimde yineleyerek şunları söyledi: "... bağlı bulundukları Malatya Vilayet merkezinden, şarktan garba doğru uzanan tahminen 90 km genişliğinde olup, bazı noktalarda 3.000 küsur metre yüksekliğe ulaşan Antitoros silsilesi ile ayrılan ve ayrı iklim şartları arzeden ve su tabii arıza dolayısıyla Malatya merkeziyle iktisaden münasebetleri bulunmayan ve bilhassa kış mevsiminde muvasalaları kesilen Adıyaman, Kahta, Gerger ve Besni kazalarının Malatya'dan alınarak, ayrı bir vilayet haline getirilmesi, bu mıntika halkının maruz bulundukları müşkül durumu ıslah ve sözü geçen bölgenin iktisadi inkişafını sağlamak bakımından zaruri görülmüştür."

Söz alan milletvekilleri tasarıyı olumlu karşıladıklarını belirtmişler, ancak Nüvit Yetkin (Malatya), Hilmi Özbay (Malatya), Sinan Tekelioğlu (Seyhan), Mehmet Hazer (Kars), Süleyman Kuranel (Gaziantep), İhsan Dai (Gaziantep), Besni'nin daha önce Gaziantep'e bağlı olduğunu, Besni ile Gaziantep arsında ekonomik bütünlük bulunduğunu öne sürerek, Besni'nin Adıyaman'a değil Gaziantep'e bağlanmasını önermişlerdir, ama bu önerileri benimsenmemiştir.

Adıyaman İli'ne, Adıyaman (Merkez ilçesi), Kahta, Gerger ve Besni ilçeleri bağlanmıştır. 1954'teki rakamlara göre, Adıyaman İli'nin 15 bucağı, 292 köyü ve 168.498 nüfusu vardı yüzölçümü 8.087 km² idi.

Daha sonra, Çelikhan İlçesi yanısıra, Besniye bağlı Gölbaşı Köyü 1958'de, Samsat Bucağı da 1960'da ilçe yapılarak İl'e bağlanmış ve böylece ilçe sayısı yediye yükselmiştir.

Adıyaman'ın İl Oluşundaki Siyasi Neden:Malatya İli'nin Malatya ve Adıyaman olarak ikiye bölünmesini 30 Haziran 1954'te çıkarılan bir yasa ile Kırşehir İli'nin ilçe durumuna getirilmesi izledi. Muhalefete ve ona bağlı basına göre Kırşehir'in ilçe yapılmasının nedeni İlin Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne oy vermesi idi. İl halkı böylece cezalandırılmış oluyordu. Halkı Cumhuriyet Halk Partisi'ne oy veren ve İsmet İnönü'nün seçim bölgesi olan Malatya'nın da ikiye bölünmesinin, aynı anlayıştan kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Malatya İli ikiye bölünmekle,bu ilin çıkaracağı milletvekili sayısı da azaltılmış oluyordu.

Adıyaman'ın il yapılması, TBMM'de görüşülürken, Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin ve İçişleri Bakanı Namık Gedik bu konuya dolaylı bir biçimde değinmişlerdir. Nüvit Yetkin şöyle diyordu:

"...şunu da arz etmek isterim ki, Adıyaman Kazası'nda bir vilayet teşkilini tazammun eden bu tasarruf dolayısı ile Malatya'nın 1950'den beri seçimlerde Halk Partisi'ne temayülünden bu ilin tecziye edildiği ve son 1954 seçimlerinde de İktidar partisine aynı temayülü gösterdiği için Adıyaman Kazası'nın bilakis mükafatlandırıldığı yolunda matbuata akseden bazı dedikodular vardır.

Halbuki, arkadaşlar, bu gazete mütalaalarına ve böyle bir zihniyete inanmak istemiyorum. Çünkü, hadiseler bunu müspet zaviyeden (açı) tekzip etmiştir. Bunu arz etmek isterim. Adıyaman Kazası'nın vilayet haline gelmesi çok eski bir davadır. Bunu her iki parti de müspet zaviyeden mütalaa ederek, halka haklı olarak bu kazaya vilayet olma keyfiyetini vaadetmiş ve bu vaadini bugün tahakkuk ettirmiş bulunmaktadır."

İçişleri Bakanı Namık Gedik'in bu konudaki sözleri ise şöyledir:

"Nüvit Yetkin arkadaşımın beyanlarını kemal-i memnuniyetle dinledim. Hakikaten günlerden beri bu meselenin sadece hissi ve siyasi taraflarıyla meşgul olarak bunu istismar etmek isteyen, küçük dahi olsa, mahfiller vardır...şüphe yoktur ki, bu tarz mülahazalar dedikodu mahiyetinden ileri gidemez. Bu hususta bize iltihak etmelerini memnuniyetle karşıladığımızı ifade etmek isterim."

Tasarının oylamasına geçildiğinde, Malatya'dan seçilmiş on iki milletvekilinin on ikisinde, (Nüvit Yetkin olmak üzere) oylamaya katılmamışlardır.

ADİYAMAN'DA CUMHURİYET SONRASI OLAYLAR

9 Eylül 1929

Fevzi Paşa-Gölbaşı Demiryolu işletmeye açıldı.

15 Mart 1931

Gölbaşı-Malatya Demiryolu işletmeye açıldı.

1952

Pirin'de bir hidroelektrik santral hizmete açılarak, Adıyaman'a ilk kez elektrik getirildi.

22 Haziran 1954

6418 sayılı yasa uyarınca Adıyaman, Malatya'dan ayrılan Merkez, Besni, Gerger ve Kahta ilçeleri ile 16 bucaktan oluşan bir il haline getirildi. Yine aynı yasaya göre, Çelikhan Bucağı ilçe durumuna getirilip Adıyaman'a bağlandı.

27 Ağustos 1956

Adıyaman sel felaketine uğradı. Çelikhan ve Kahta ilçelerinde 93 kişi öldü. Sel, büyük ölçüde mal kaybına yol açtı.

1957

Merkez Bir Aralık İlkokulu'nda ilk halk Kütüphanesi kuruldu.

27 Ekim 1957

Milletvekili genel seçimleri yapıldı. Seçime katılacak seçmen sayısı: 92.851

Katılma oranı: %82,5

Partiler	Aldığı oy	Oy yüzdesi	Milletvekili sayısı
CHP	28.684	37,7	
CMP	253	0,3	
DP	37.868	49,8	5
HP	9.236	12,2	

Yapılan seçimlerde, Demokrat Parti 5 Milletvekili çıkardı: Gani Gürsoy, Sait Ağaç, Şefik Sarı, Sırrı Turanlı, Ali Yaşar.

1958

Adıyaman Lisesi öğretime açıldı.

1 Nisan 1958

Gölbaşı İlçesi Adıyaman'a bağlandı.

15 Ekim 1961

Genel seçimler yapıldı.

Seçime katılacak seçmen sayısı: 103.610

Katılma oranı: %82,1

Partiler	Aldığı oy	Oy yüzdesi	Milletvekili sayısı
AP	2.372	2,9	-
CHP	31.034	37,5	2
CKMP	8.881	10,7	-
YTP	40.423	48,9	2

Seçimi kazanan milletvekilleri : M. Arif Atalay, Mahmut Deniz, Mehmet Özbay, Ali Avni Turanlı.

1962

Harhar yöresinde dizel motorlu bir elektrik santrali çalışmaya başladı.

14 Mayıs 1963

Şiddetli yağışlar sonucu Karadağ'dan gelen sel, kentte can ve mal kaybına yol açtı.

4 Nisan 1964

Milli Eğitim Bakanlığı'ınca, 7-18 yaş erkek çocuklar için bir yetiştirme yurdu açıldı.

1965

Erkek Sanat Enstitüsü öğretime açıldı.

10 Ekim 1965

Genel seçimler yapıldı.

Seçime katılacak seçmen sayısı : 112.755

Katılma oranı : %64,7

Partiler	Aldığı oy	oy yüzdesi	Milletvekili sayısı
AP	29.309	41,8	2
CHP	18.711	26,7	1
TİP	1.943	2,8	-
YTP	8.437	12,0	1
Bağımsız	11.732	16,7	-

Seçilen milletvekilleri : Nazım Sayıllıoğlu, Süleyman Arif Emre, Arif Atalay, Ali Avni Turanlı.

1967

Adıyaman sağlık hizmetleri "sosyalizasyon b6lgesi" kapsamına alındı.

12 Ekim 1969

Genel seçimler yapıldı.

Seçime katılacak seçmen sayısı : 120.880

Katılma oranı : %73,2

Partiler	Aldığı oy	Oy y6zdesi	Milletvekili sayısı
AP	24.009	28,1	1
CHP	26.668	31,2	2
CGP	1.761	2,1	-
MP	342	0,4	-
MHP	1.118	1,2	-
TBP	1.502	1,7	-
TİP	7.331	8,6	-
YTP	4.386	5,1	-
Bağımsız	18.473	21,6	1

Seçilen milletvekilleri : Mehmet Zeki Adıyaman, Yusuf Ziya Yılmaz, Kamil

Kırıkoğlu, Ali Avni Turanlı.

1972

Bir m6ze kurularak, çevredeki tarihsel yapıtların değerlendirilmesine karar verildi.

14 Ekim 1973

Milletvekilleri seçimleri yapıldı.

Seçime katılacak seçmen sayısı : 131.319

Katılma oranı : %69,8

Partiler	Aldığı oy	Oy y6zdesi	Milletvekili sayısı
AP	25.293	28,7	1
CHP	28.856	32,7	2
CGP	9.062	10,3	-
DP	3.448	3,9	-
MHP	1.444	1,6	-
MSP	19.504	22,1	1
TBP	603	0,7	-

Seçilen milletvekilleri : Halil Açar, Kemal Tabak, Ramazan Yıldırım, Abdurrahman nsal.

1974

TV yayınları izlenmeye başlandı.

5 Haziran 1977

Milletvekilleri seçimleri yapıldı.

Katılacak seçmen sayısı : 160.938

Katılma oranı : %75,4

Partiler	Aldığı oy	Oy yüzdesi	Milletvekili sayısı
AP	33.807	28,7	1
CHP	49.243	41,9	2
CGP	806	0,7	-
DP	4.450	3,8	-
MHP	6.028	5,1	-
MSP	22.625	19,2	1
Bağımsız	688	0,6	-

Seçilen milletvekilleri : Halil Açar, Kemal Tabak, Ramazan Yıldırım, Mehmet Sırrı Turanlı.

23 Ekim 1981

12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetimi ele almasından sonra Danışma Meclisi'nde M. Nedim Bilgiç Adıyaman'ı temsil etti.

SEYAHATNAMELERDE ADIYAMAN

Evliya Çelebi : Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Adıyaman'dan şöyle sözeder: "Oradan kuzeye çıkarak (Kahta) kasabasına geldik. Bu da Kömürlü Dağı eteğinde bağlı, bahçeli, eski tarz evli kasabadır. Ahalisi hep Türkmen taifesidir. Hakimleri Malatya Paşası'nın subaşıdır. 150 akçelik şerif kazadır. Halkı temiz, şeriate gayet itaatlıdır. Serdar'ı, kethüdayeri gibi hakimleri vardır. Bu şehrin yaslandığı Kömür Dağı'nın arkası, Malatya Aspozusunun irem bağlarıdır. Bu şehirde Fırat'tan uzaktır. Birçok camileri, hamam, han ve çarşısı vardır. Mamur bir kasabadır. Buradan kalkarak Hısn-ı Mansur kalesine geldik...

Hısn-ı Mansur'un Vasıfları : İlk yapıcısı Mansur bin Harüs-ül-Amiri olduğundan Hısn-ı Mansur, yani Mansur Kalesi denilmiştir. Halk dilinde galat olarak "Hasan Mansur" derler. Maraş toprağında subaşılik 150 akçelik kazadır. 70 parçadan fazla olan köylerinde Türkmenler oturur. Kethüda-yeri, yeniçeri serdarı, muhtesibi, naibi, baş memuru vardır. Ama müftü ve nakibi Maraş'ta oturur. Kale ağası ve naferleri vardır. Fakat kalesi, Fırat Nehri'nin batısında Samsat yakınındadır. Emevilerden Muhammed Ca'di oğlu Mervan'ın bu kaleyi tamir ettiğine dair surda

tarikh yazılıdır. Gerçi küçük kaledir, fakat gayet sarp olduğundan Mısır halifeleri sürgün edecekleri adamı buraya sürüp hapsederlerdi. Göksu'nun kuzeyindedir. Fırat Nehri'nin güney batısı tarafına düşer. Bu iki su da kaleye yakındırlar."

Helmuth Von Moltke : XIX. yy'nın başlarında Samsat'I görmüş olan Alman Mareşali Helmuth Von Moltke Türkiye Mektupları'nda bu kentin o gün ki durumunu şöyle anlatmaktadır:

"... nehir yolculuğuna Samsat'ta nihayet verdim...eski, muhteşem şehrin bir köşesine sığınmış olan ve meşhur Samosata şirki kadar yeri zor kaplayan sefil Samsat'a (baktım)...

... Sanırım ki bütün Asya'da Samsat kadar böcekli yer yoktur. Gece yarısına kadar zor dayandım, adamlarımı ata bindirdim ve güneş doğarken altı saat ötedeki Adıyaman'a varmıştık. Torosun güney eteğindeki ovada, bir nehrin pınarları yanında kurulmuş olan bu kasabanın geniş bağları ve meyve bahçeleri ile güzel bir manzarası var. eski bir akropolün harabelerini ve çok sayıdaki minareleri görünce, insan büyük ve kalabalık bir şehir bekliyor. Fakat, içeride sadece moloz ve yıkıntı görülüyor..."

İLÇELERİN TARİHİ GELİŞİMİ

BESNİ : 1954'te Malatya'dan ayrılıp Adıyaman'ın bir ilçesi durumuna getirilen Besni, eski bir yerleşim yeridir. Adı, çeşitli dönemlerde Behesni, Bihisni, Besne, Behesna, Behisti gibi değişik biçimler almıştır. Behesna'nın Farsça'da "eşsiz" ya da "cennete eş" anlamına gelen "hesna" sözcüğünden üretildiği ve bugüne değin değişerek Besni biçimini aldığı öne sürülmektedir.

Besni, sırasıyla Akadların, Hurrilerin, Mitannilerin, Asurluların akınlarına sahne oldu. İÖ 500'lerden başlayarak da sırası ile Perslerin ve İskender'in, daha sonra da Romalıların yönetimine geçti. Halife Ömer döneminde, Halid İbni Velid komutanlarından Rebiat-ül-Bahali bölgeyi ele geçirdi. Ancak, daha sonrayine birçok kez el değiştirdi ve Konstantin, Harun-ür Reşid, Teofilis gibi hükümdarlarca ele geçirildi. 1149'a değin, Maraş Senyörlüğü'nün toprakları içinde kaldı. Bundan sonra, Selçuklular ve Eyyubiler Besni'yi egemenlikleri altına aldılar. Moğol istilas sırasında, 1261'de Hulağu'ya (Hülegü) yaptığı yardımlardan dolayı Besni ve çevresi, Kilikya Ermeni Kralı Hethum'a verildi. Yıldırım Bayezit, Malatya'yı Osmanlı topraklarına kattıysa da 17 Eylül 1400'de Timur, Besni Kalesi'ni aldı. Timur'un Suriye halkına gönderdiği ünlü buyrultuyu Besni'de yazdığı söylenir. Mısır seferi sırasında Yavuz Sultan Selim, Besni'yi Dulkadirli Emaretine (Beylik) bağladı. Ali Bey'I de Sancak Beyliği'ne getirdi.

Osmanlı Sayım Defterine Göre Besni

Besni, 1519'dan 1560'a değin, dördü Müslüman, biri Ermeni beş mahallelik bir kentti. Bunlar, Kızılcaoba, Ortaoba, Aşağıoba ve Meydan Müslüman mahalleleri ile, 1560'da bunlara eklenen Bezmgağ mahallesi idi.

Sayım verilerine göre Besni'nin nüfusu:

Yıllar	Müslüman nüfus		Ermeni nüfus		Hasıl
	Hane	Mücerret	Hane	Mücerret	
1519	275	70	35	10	16.750
1524	400	10	46	--	11.966
1530	343	6	49	--	16.894
1547	283	73	71	--	53.525
1560	344	107	74	--	64.950

Elde edilen gelirlerden anlaşıldığına göre, Besni halkının asıl geliri tarıma dayanmaktadır. Bu gelirden boyahanenin payı, ilk üç sayımda 4.000-6.000 akçe arsında değişmektedir. Kentte ilk sayımda, geliri 500 akçe olan kirpas (bez) tellalığı, son iki sayımda 5.000 akçeye yükselmiştir. Tabakhane ödentisi 450 akçeyi geçmemiştir, kırıhane de öyledir.

XVI. yy'da Besni'ye, Keysun, Artıç, Erkenek, Subadra ve bugün bir ilçe olan Gölbaşı bucakları bağlıydı. Bunlardan yalnız Keysun (Bugünkü Çakırhöyük), Artıç, Erkenek ve Subadra'nın (1560'da Viranşehir diye de anılıyordu) birer köyü vardı. Keysun, 18 hanelik bir köydü. Erkenek, 1524'te 35 ve 1560'ta 61 hanelik bir köydü. Subadra'da 1524'te sipahizade ile 9 hane nüfus vardı. 1560'ta Subadra'nın nüfusu 31 hane ve 11 mücceret olmuştu.

Besni Kalesin'de Ermeniler yaşamaktaydı. Kalenin bakımını sağladıkları için avarızdan (olağın üstü durumlarda alınan vergi) bağışık tutuluyorlardı. 1519'da kalenin işlevini yitirdiği gerekçesiyle bu bağışıklık kaldırıldı. Cizye, İspence ile öbür vergilerin alınması yoluna gidildi. Besni'de Bekir Bey adlı birinin bir hamamı, bir medresesi ve bir "bukası" sı (büyük yapı). Hasan Bey adlı bir başkasında bir "muallimhane" si (kadı yetiştiren okul) vardı. Cami ve mescit sayısı oldukça fazla idi. O günkü camiler şunlardı: Zerdekeş (sonraları Cami-i Kebir adını aldı), Bezmgağ, Seyyid Hacı Arslan, Besni Kalesi Camii, Nuri Bey Camii. Ayrıca, 15'de mescit bulunuyordu.

Mamüret-ül-Aziz Salnamesine Göre Besni : 1305 (1887) tarihli Mamüret-ül-Aziz Salnamesine göre, Besni'de Kabular, Hasan, Mehmanlı, Hevranlı, Atmalı, Mehilcan, Reşvan, İzali ve Sakallı aşiretleri bulunuyordu. İlçede 8.320 hane, 15.265 Müslüman ve 748 başka dinden nüfus vardı. Şemsettin Sami'nin Kamüs-ül Alam'ında belirtildiğine göre ise o tarihte Besni'nin

nüfusu 12.000 kişi kadardı. Bunun, 1.500 kişisi Ermeni idi. Nahiyeleriyle birlikte nüfusu 32.000 kişiye ulaşıyordu. Bir " Rüştîye Mektebi " vardı. Topraktan iyi ürün elde edilirdi. Ama, halkın bir bölümü çadırdaki oturduğundan, pek iyi işlenmezdi. 1926'ya kadar Malatya'ya bağlı bir ilçe olarak kalan Besni, 1926'da Malatya'dan alınarak Gaziantep'e bağlandı. 1933 yılına değin Gaziantep'in bir ilçesi oldu. 1933'te yeniden Malatya'ya verildi. 1954'de ise Adıyaman'ın il oluşu ile birlikte onun bir ilçesi durumuna geldi.

GERGER : 1954'te öbür ilçelerle birlikte Malatya'dan alınarak Adıyaman iline bağlanan Gerger de aynı tarihsel gelişim sürecini yaşamıştır.

1530 başlarında düzenlenmiş bir Malatya sayım defterinde, Gerger sancak olarak geçmektedir. Ancak, Gerger'le ilgili ayrı bir kanunname yoktur. Tıpkı Besni'de olduğu gibi, bu sancağın da, fethi izleyen ilk yıllarda " bid'at " sayılarak kaldırılması yoluna gidilmiştir.

Gerger'in nüfusu 1519-1560 arasında hane bakımından bir artış göstermektedir. Müslüman nüfus, dört mahallede yaşamaktaydı. Sayımdan sayıma Karmanlu, Mazmanlu, Karamanlar ve Mazman biçiminde yazılan mahalle dışında Adetçi, Çukur ve Çorherik mahalleleri vardı.

1518 – 1560 Gerger Nüfusu

Yıllar	Müslüman Nüfus		Ermeni Nüfus	
	Hane	Mücerret	Hane	Mücerret
1519	205	61	139	32
1530	303	31	168	48
1548	324	70	346	--
1560	259	163	354	--

Gerger'e bağlı İçili, Taşili, Dereili, Büblüili nahiyeleri vardı. Nahiyelerin hiçbirinin aynı adla anılan bir köyü yoktu. 1519'da, Gerger kazasına bağlı 21 köy, 14 mezra; İçili'ne bağlı 38 köy, 36 mezra; Taşili'ne bağlı 41 köy, 79 mezra; Dereili'ne bağlı 10 köy ve 4 mezra vardı.

KAHTA : 1954'e değin Malatya'nın bir ilçesi olan Kahta, Adıyaman il olunca, buraya bağlandı. Kahta ya da eski adıyla Kehta'nın Asurlulara değin uzanan ibir geçmişi vardır. Nemrut Dağı, Kahta ilçesi sınırları içerisindedir. Kommagene Krallığı'nın, Adıyaman tarihi için büyük önem taşıması, Kahta tarihine de önem kazandırmaktadır.

Kahta tarihi, Besni tarihi ile benzerlik gösteren aşamalardan geçmiş ve 1516'da Osmanlı toprakları içine girmiştir.

Osmanlı Sayım Defterlerine Göre Kahta : Kahta, dört Müslüman ve bir Ermeni mahallesinden oluşan bir kasaba idi. Nüfusu, 1519'da Besni'den azdı. Ama 1560'da onu geçti. Mahalleleri şunlardı : Aşağı Mahalle, Kürt Veli, Camii Ekrad ve 1560'da bunlara eklenen Han Mahallesi. XVI. yy'da nüfusu artış göstermiştir.

Kahta'nın 1519 – 1560 nüfusu

Yıllar	Müslüman		Ermeni	
	Hane	Mücerret	Hane	Mücerret
1519	176	58	42	19
1524	294	36	58	5
1530	296	18	45	10
1548	316	126	96	6
1560	559	69	62	35

Kahta kazasına Turuş, Şora, Pağnik, Samsat ve Asnu ili ya da Ahsenlu ili diye okunabilen beş nahiye bağlı bulunuyordu. Ayrıca 1519'da 41 hane ile 9 mücerretten oluşan " Livane Cemaati " vardı. Turuş nahiyesinin merkez köyü, Turuş Dede Zaviyesi'nin bulunduğu Turuş köyüdür. 1519'da 45 hane, bir mücerret nüfus vardı. Hasılı 10.000 akçe olup, içinde yıllık geliri 2.000 akçe olan bir boyahanesi vardı. Yıllık bağ geliri 25.000 akçe idi.

Şora nahiyesinin bu adı taşıyan bir merkez köyü yoktur. Bozarmud ve Cebeli Kilis'te bağ toplama yeri vardı.

Pağnik, 1519'da 16 hane ve 2 mücerret nüfustan oluşuyordu.

Samsat, Kahta Kazası'na bağlı bir nahiye durumundaydı.

Kahta Kazası'nda Ulucami de denen Kutludoğmuş Camii ve buna vakfedilmiş bir hamam bulunmaktaydı.

Kahta nahiyelerinden Turuş Köyü'nde Turuş Dede Zaviyesi ve camisi, Samsat'ın Eşku mezrasında Cillidar Baba Zaviyesi ve Kahta'ya bağlı Ebu Şarık mezrasında, Asker Baba Zaviyesi bulunuyordu. Ebu Şarık'ın 12 dervişi vardı. Zaviyeleri yol üzerinde olmakla birlikte gelip geçen olursa, yedirirler ve artanı kendileri kullanırlardı.

1305 tarihli Mamüret-ül-Aziz Salnamesine göre, kasabada bir cami ile birkaç dükkan bulunuyordu ve 3 nahiyesi 147 kariyesi vardı. 1925 – 1926'da yayınlanan TC Devlet Salnamesinde, Kahta'nın 4 nahiyesi olduğu, o yıl 24.650 dönüm toprak ekilerek, 1.460.050 kg. ürün alındığı, 201.180 lira hububattan 4.315 liralık dışsatım yapıldığı belirtilmektedir.

SAMSAT : Samsat ilçesinin tarihi de, oldukça eski dönemlere uzanmaktadır. Kasabanın İÖ 5000'lerde kurulduğu söylenmektedir. Burası tarih boyunca, Simsat, Sumaysat, Samsat, Samosata, Sümeysat gibi adlarla anılmıştır. Simsat sözcüğünün Süryanice " güneş " anlamına geldiği ve " Simsat "ın söylene söylene bugün Samsat'a dönüştüğü ileri sürülmektedir.

Samsat, ilk çağlarda çeşitli uygarlıkların gelişme ve yayılma bölgesi olmuştur. Hititlerin, Akadların, Sümerlerin, Mısırlıların, daha sonra da Romalıların, Arapların, İranlıların ve Selçukluların egemenliğinde kalmış en sonunda Osmanlı Devletine geçmiştir. Samsat'taki tarihsel gelişmeler de, bölgedeki genel çizgiyi izledi.

XIX. yy başlarında Samsat'I görmüş olan Alman Mareşalı Moltke burayı yıkıntılık bir yer olarak anlatmaktadır.

Samsat, 1516'da Osmanlı yönetimine geçti.

Osmanlı Sayım Defterilerine Göre Samsat :

Samsat, Osmanlı döneminde Kahta'ya bağlı, önem verilen bir ilçeydi. 10 Mayıs 1578 ile 27 Haziran 1590 arasında buraya 15 sanzak beyi atanmıştır. Bunlar, sancağın kira ile ekime verilen toprakların geliri ve vergi işleriyle ilgileniyorlardı.

Samsat sancak beyleri sırasıyla şunlardır : Seydi Gazi (1578), Seydi Ahmet Bey (ve ölümü üzerine) kardeşi Ahmet Bey (1581), Mahmut Bey (1584), Maksut Bey (1586), Kalender Bey (1586), Behlul Bey (1589), Seydi Bey (1590), Feridun Bey (1593).

Sayım Defterlerinde, buranın adını taşıyan köy veya mezraya rastlanmamaktadır. 1519'da yalnız 6 vardı, hiçbir köy yoktu. 1530'da mezralar dışında dört köyü bulunmaktaydı. 1578'de, Samsat, bir sancak merkezi olarak görünmektedir.

NEMRUT DAĞI

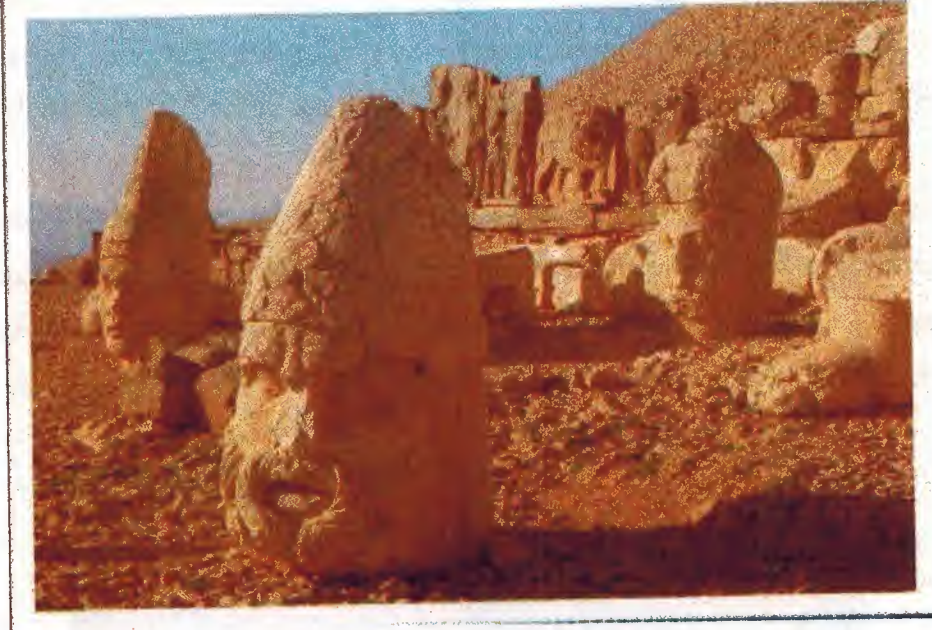
Nemrut Dağı, Kahta İlçesi'nin doğusunda Adıyaman'ın önemli tarihsel yerlerinden biridir. Nemrut Dağı'nın doruğundan bakıldığında, Urfa, Diyarbakır ve Adıyaman'ı içine alan geniş bir alan görülmektedir. Sümer Meliklerinden İshak'ın oğlu Gusya'nın, yaz sıcaklarından kurtulmak için burayı kendine yayla olarak seçtiği söylenir.

Nemrut Dağı'nda yapılan araştırmalar, İÖ I. yy'da Kommagene Krallığı'nın kutsal dağı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kommagene Krallığı tarihini aydılatacın ipuçları, buradaki buluntulardan elde edilmektedir. Bunlar, o dönemin uygarlığına ışık tutmaktadır.

Altanotolien (Eski Anadolu) adlı kitabında Prof. Bossert şöyle demektedir : " Toros ve Amanos arasında bulunan Kommagene Bölgesi'nde dört kültür alanı birbiriyle kesişirler. Kapadokya-Anadolu, İran'ın etkisinde bulunan Ermeni, Mezopotamya ve büyük ölçüde

Helenleştirilmiş Suriye kültürü... Kommagene menşeyini Akamanislerden, Orantoslardan ve Selevkoslardan alan bir egemenlikti.

...Kommagene krallarından Antiochos, ülkesini tüm tanrıların ortak bir konutu olarak ilan etmişti. Kutsal törenler için bir buyruk çıkarmıştı. Buyrukta Pers ülkesi, Makedonya ve kendi ülkesinin tüm tanrılarının krala yardımcı olmaları için yakarılmaktaydı. Burada bulunan Theaargadene Tapınağı'nı yani Aynalı Tanrıça Tapınağı'nı, soyunun ata-kültürünün merkezi haline getirdi. Kommagene sanatının Yunan, Doğu ve yerli etkilerle oluştuğu bir gerçektir. Yazıtların dili Yunancadır..."

Nemrut Dağı'nda araştırmalar yapan Prof. Karl Dörner ve öbür arkeologların vardıkları sonuçlar da Prof. Bossert'inkinden pek değişik değildir. Bossert'in sözünü ettiğikutsal törenlerden biri, Antiokhos'un doğum günü törenidir. Tören alanı olarak Nemrut Dağı'nı seçen I. Antiokhos, yazıtında doğum günü olan "16 Audnaios'ta" ve tahta çıkış günü olan "10 Laos'ta", bu tören alanında anılmasını istemektedir. I. Antiokhos ayrıca şunları da söylemektedir : " Bu tören yerinin bir daha yıkılmayacak biçimde kurulmasına, Zeus'un cennetteki tahtına kavuşmak için ruhumun rahatlığa kavuşması, tüm tanrı tahtlarının birarada bulunduğu bir kent kurmaya giriştim. Bu yerler, benim inançlarıma bağlılığımın tanrılat katında birer tanığıdır.

Gördüğüm gibi, Zeus Bramades, Apollon-Mithras-Helios Hermes aynı taştan kendi portresini tanrıların onuruna ortak olmak için yaptım..."

İnsanlar için maldan çok, inancın değerli olduğunu gördüm. Bu kanı beni mutlu etmektedir.”

KENTLEŞME

İLİN GENEL KONUMU

Yüzölçümü 7.614 km² olan Adıyaman İli Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alır. Kuzeyde, Torosların kuzeydoğu uzantıları, güneyde Fırat Nehri ve kollarının açtığı vadiler, il sınırları içine girer. Doğuda Diyarbakır, batıda Kahramanmaraş, güneyde Urfa ve Gaziantep, kuzeyde Malatya, Adıyaman'a komşu illerdir.

Adıyaman kentinin Adana bağlantısı Kahramanmaraş'tan, Antep bağlantısı ise Gölbaşı ve Pazarcık ilçelerinden geçen devlet yolları ile sağlanmaktadır. Kentin Ankara ve İstanbul gibi büyük merkezlerle olan bağlantısı ise, kuzeyde Kahramanmaraş ve Kayseri kentleri üzerinden sağlanır.

Adıyaman kenti bölge çapında bir sanayi ya da ticaret merkezi olmaktan uzaktır. 1980'lerin başında kamuya ait sigara ve dokuma fabrikaları dışında, merkez çevresinde üretilen tarımsal ürünleri işlemeye dönük sanayinin varlığından söz edilemez. Gölbaşı ilçesi ve çevresinde yopun olarak ekilen şeker pancarı Malatya Şeker Fabrikası'nda işlenmektedir.

1980 başlarında, Adıyaman kentinde ekonomik bakımdan faal nüfusun %40'a yakın bölümü tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarımın bu derece önemli olmasına karşın kent, bu üretimin pazarlandığı bir ticaret merkezi niteliğini de tam anlamıyla kazanamamıştır. İl tarımsal üretiminde önemli yeri olan Antepfıstığı Gaziantep kentinde pazarlanmaktadır. Ayrıca ilde üretilen üzüm ancak meyve olarak pazarlanmakta, şarap üretimi yapılmamaktadır.

Gerek sanai üretimin yetersizliği, gerekse yöredeki üretimi değerlendirme ve pazarlama olanaklarından yoksunluk, Adıyaman kentinin ve alt bölgesinin gelişmesini sınırlayan nedenler arasındadır. Anılan eksiklerden dolayı Adıyaman ekonomik ilişkiler yönünden, ulusal merkez olan ve bu işlevleri üstlenmiş bulunan Adana'ya ve henüz bölgesel merkez niteliğini göstermesine karşın hızla ulusal merkez özellikleri kazanan Gaziantep'e bağlıdır.

Üretim, pazarlama ve tüketim işlevlerini bölge çapında üstlenmiş olan merkezler Adana ve Gaziantep'tir. 1980'lerin başında Adıyaman ve alt bölgesi bu merkezlerin ortak etki alanı içindedir ve bu durum, Adıyaman ekonomisini etkileyebilecek büyük alt yapı yatırımları gerçekleşmediği sürece devam edecektir.

Adıyaman il olmadan önce, bugünkü ilçelerinden Besni ve Kahta, Malatya iline bağlı idi. Samsat Adıyaman ilçesine, bugünkü Gerger toprakları ise kısmen Kahta'ya, kısmen de Pötürge'ye bağlı idi. 1954 yılına değin Malatya'ya bağlı bir ilçe olan Adıyaman, bu tarihte çıkarılan 6418 sayılı yasa ile, il merkezi haline getirilmiştir. Yeni İl'e Besni, Çelikhan, Gerger, Kahta ilçeleri bağlanmış, 1958'de Gölbaşı, 1960'da ise Samsat bunlara eklenmiştir.

İL GENELİNDE NÜFUS YAPISI VE GÖÇLER

1960'lı yıllardan bu yana Adıyaman'ın nüfus artışında önemli değişimler görülmez. 1975 yılına dek Türkiye ortalaması ile koştur giden yıllık ortalama nüfus artış hızı, bu tarihten sonra Türkiye ortalamasının altına düşmüştür.

Bu düşüş anılan yıllardaki dış-göç artışından kaynaklanmıştır. Bunun yanısıra Adıyaman İli'nde 10.000'den fazla nüfusu olan merkezlerdeki kentleşme oranı da, 1960'lardan beri sürekli olarak Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

1970'li yıllara dek Türkiye ortalamasının altında kalan kentsel nüfus yıllık ortalama artışında 1970 – 1975 yılları arasında ani bir yükselme görülür. Bunun nedeni, anılan yıllara dek 10.000'den az nüfusu olduğu için hesaplamaya girmeyen iki ilçenin, bu yıllarda 10.000 nüfus sınırını aşmış ve hesaplamaya girmiş olmasıdır.

Adıyaman İli'nde kentsel nüfus artış hızı, kırsal nüfus artışından fazladır. Bu, Türkiye genelinde geçerli olan bir olgudur. Ancak Adıyaman kırsal nüfus artış hızı, 1970'lerden sonra kırdan kente göçün artmasıyla Türkiye ortalamasının altına düşmüştür.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri gerek kentli nüfus artışı, gerekse kentleşme oranı ve hızı açısından en düşük sayıların ve oranların gözlendiği bölgelerdir. Adıyaman İli ise, bu açılardan çoğu zaman bölge ortalamalarının bile altında kalmaktadır. Bu durum büyük ölçüde, Adıyaman'ın kentleşme için gerekli yatırımlardan yoksun olmasından kaynaklanmaktadır.

Göçler : 1970 sayımına göre il toplam nüfusu yaklaşık 240.000 iken, il içinde köyden kente göçenlerin sayısı 7.000, il dışına göçenlerin sayısı ise yaklaşık 28.000 kişiydi. 1970 yılına dek Adıyaman Türkiye genelinde kendisi gibi göç veren 48 il arasında 41'inci sırada yer alır.

1965 – 1970 yılları arasında Adıyaman'dan, Edirne, Adana, Gaziantep, Elazığ, Erzurum, İçel ve Konya kentlerine göçler olmuştur. Bunun yanı sıra 1970'li yılların ilk yarısında, Adıyaman'da mevsimlik göç oranının yükseldiği görülür. Bu göç tarım işçiliği amacı ile Adana'ya yöneliktir.

1970'li yıllarda Adıyaman göç alan iller sıralamasına girmez. İldeki yabancı doğumlu oranı sürekli olarak Türkiye ortalamasının altındadır.

Sonuç olarak Adıyaman İli göçlerle oluşan nüfus hareketleri açısından durağan bir yapıya sahiptir.

İLDEKİ YERLEŞİM BİRİMLERİ

Adıyaman il sınırları içinde, yerleşim bölgelerinin dağılımında coğrafi koşulların etkisi belirgindir. Adıyaman il nüfusunun büyük bir bölümü, güneydeki kısmen düzlük, sulanabilir ve ekilebilir toprakların daha fazla, ulaşımın daha kolay olduğu bölgelerde yaşamaktadır. İlin kuzey bölümünde yalnızca Çelikhan ve Gerger ilçeleri yer alır. Kuzeydeki bölgelerde yoğunluklar diğer bölgelere göre daha düşüktür.

Merkez İlçe : Adıyaman kentinde 1970'lerin sonunda 9.000'in üzerinde konut vardır. Konutların çoğu bahçelidir. Bunların %80'i bir, %15'i ise iki katlıdır. Geleneksel üretim süreçleriyle üretilmiş olan eski yapıların malzemeleri genellikle taş, kerpiç ve çamur harçtır. Çatılar bölgesel özelliklere uygun olarak düzdür. Yeni binalar ise yoğunlukla betonarme ya da briket yığmadır.

Adıyaman'ın bütün belediyelerinin imar planı yapılmıştır. Ancak bu planlar uygulanamamış ve plansız yerleşim alanları ortaya çıkmıştır. Bu durum tarım alanlarının işgaline neden olmuş, yol düzenlemeleri ve altyapı sorunları çıkmaza girmiştir. Belediyelerle ilgili istatistik bilgiler yetersizdir ve belediyelerin mücavir alan sınırları saptanamamıştır.

Merkez ilçenin yüzölçümü 1.702 km²'dir. 1980 yılında toplam nüfusu 115.262'dir. nüfus yoğunluğu 68 kişi/km²'dir. Merkez ilçeye bağlı 4 bucak, 85 köy vardır. Bucaklar, Akpınar, Bağpınar, Koçali, Kuyucak'tır.

Kentte 14 mahalle vardır. Bunlar, Musalla, Mara, Ali Taşı, Eski Saray, Yenipınar, Ulucami, Kapcami, Sıratut, Bahçelievler, İmamoğlu, Karapınar, Hacı Ömer, Kayalık, Harhar

mahalleleridir. Kentin gelişme yönü, kuzey ve doğuda, Hacı Ömer, Yenipınar, Kayalık, Ali Taşı mahalleleri doğrultusundadır.

İmar planı öncesi hazırlanan ve ilin durumunu gösteren halihazır haritaları 1957'de gerçekleştirilmiştir. Kadastro haritası yoktur. İmar planı 1968 yılında onaylanmıştır. Bugün kentin ana caddelerinden olan Atatürk ve Harıkçı, bu plan kararlarına uygun olarak açılmıştır.

Kentin elektrik ve içme suyu hizmetleri 1980 başlarında büyük ölçüde tamamlanmıştır. Konutların yarıya yakın bölümü ise kanalizasyondan yararlanabilmektedir.

Adıyaman Belediyesi'nin 1965 – 1980 yılları arasındaki harcamaları, mutlak sayı olarak artmış, ancak, 1965 sabit fiatlarıyla kişi başına düşen belediye bütçe harcamaları giderek azalmıştır.

Besni İlçesi : Besni İlçesi, Adıyaman'ın batısında il merkezine 37 km uzaklıktadır. Yüzölçümü 1.649 km²'dir. 1980 yılında ilçede toplam 72.963 kişi yaşamaktadır. Yoğunluk 44 kişi/km²'dir. İlçenin 5 bucağı ve bunlara bağlı 62 köyü vardır. Bucakları Çakırhöyük, Kızılın, Suvarlı, Şambayat, Tut'tur. Bu bucaklardan Kızılın dışındakilerin belediyesi vardır. Suvarlı Belediyesi'nin yaptırdığı imar planı kararlarına uygun olarak bucakta bir gecekondu önleme bölgesi yapılmıştır.

Besni İlçesi'nde 1980'de 3.000'den fazla hane vardır. Bunların %70'i bir, %30'a yakın bir bölümü iki katlıdır. İki katın üzerindeki binaların sayısı birkaçı geçmez. Yığma yapılar çoğunluktadır.

İlçede Alipaşa, Pınarbaşı, Yeni Besni, Çat, Aşağı Saruhan, Ciritmeydanı, Dumlupınar, Karapınar ve Yukarı Saruhan olmak üzere 9 mahalle vardır. Gelişme Yeni Besni'de yoğunlaşmaktadır.

İlçenin topografik ve halihazır haritaları 1958 yılında yapılmış olmasına karşın kadastro haritası yapılmamıştır. İmar planı 1959 yılında onaylanmıştır.

1965 sabit fiatlarıyla bütçe harcamaları içinde kişi başına düşen payın artmasının bir nedeni, 1975 – 1980 arasında ilçe nüfusunun mutlak olarak azalmasıdır.

Gölbaşı İlçesi : Gölbaşı İlçesi Adıyaman'ın batısında, merkezden 68km uzaklıktadır. 1958'de ilçe olmuştur. Yüzölçümü 784 km², 1980 yılındaki toplam nüfusu 45.546, nüfus yoğunluğu ise 58 kişi/km²'dir. İlçeye bağlı iki bucak ve 29 köy vardır. Belören ve Harmanlı adlı bu bucakların belediyeleri vardır.

Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri'ni Akdenize bağlayan karayollarının kavşak noktasında olması, bunun yanı sıra, Malatya-Fevzipaşa Demiryolu üzerinde Adıyaman İli'nin

istasyonu olarak kullanılması, ilçenin hızla gelişmesine yol açmıştır. Yıllık ortalama kentsel nüfus artışı özellikle 1965 sonrasında yüksektir. Bu il ölçeğinde olağandışı bir olgudur.

Gölbaşı İlçesi'nde 1980 yılında 4.000 dolayında hane vardır. Bunların %70'ini bir, %30 kadarını iki katlı binalar oluşturmaktadır. Daha yüksek yapıların sayısı çok azdır. İlçenin önemli mahalleleri, Cumhuriyet, Asfalt ve Yenimahalledir. Gelişme Asfalt Mahallesi'nde yoğunlaşmaktadır.

Gölbaşı'nın topografik ve halihazır haritaları 1963'de yapılmış, imar planı ise 1965'de onaylanmıştır.

İlçenin 1965 sabit fiatlarıyla belediye harcamaları hızlı bir gelişim göstermiştir, ancak nüfusunda hızla artması nedeni ile kişi başına gerçek belediye harcamasındaki artış zayıf kalmıştır.

Kahta İlçesi : Kahta İlçesi, Adıyaman'ın 40 km doğusunda yer alır. Yüzölçümü 1.854 km², toplam nüfusu 75.000, nüfus yoğunluğu ise 40 kişi/km²'dir. İlçeye bağlı 4 bucak 78 köy vardır. Bucaklar Akıncılar, Damlacık, Narınca, Sincik'tir.

İlçede 1970'li yılların sonunda 3.000'e yakın hane vardır. Bunların büyük çoğunluğu tek katlı kerpiç binalardır. Cami, Yenimahalle ve Bedir önemli mahallelerdir. İlçede yapılan bağcılığın il çapında önemi vardır. Turizm potansiyeli olmasına karşın, altyapı eksikliği bu potansiyelin değerlendirilmesini engellemektedir.

Kahta'nın topografik ve halihazır haritaları 1965'de yapılmış, imar planı ise 1968 yılında onaylanmıştır.

İlçe belediye bütçesinde 1965 ile 1970 yılları arasında görülen olağanüstü artış, imar planının bu yıllar arasında onaylanmış olmasından ve 1965 yılı harcamasının çok düşük olmasından ileri gelir

Çelikhan İlçesi : Çelikhan İlçesi, Adıyaman'ın 60 km kuzeyinde yer alır. Yüzölçümü 584 km², 1980 yılındaki toplam nüfusu 18.391, nüfus yoğunluğu ise 31 kişi/km²'dir. İlçenin 16 köyü vardır. Pınarbaşı köyünde 1967 yılında belediye kurulmuştur.

Gerger İlçesi : Gerger İlçesi il merkezine 119 km uzaklıkta olup Adıyaman'ın kuzey-doğusundadır. Yüzölçümü 702 km² olan ilçede, 1980 yılında toplam nüfus 30.380 kişi, nüfus yoğunluğu 43 kişi/ km²'dir. İlçeye bağlı 1 bucak (Taraksu) ve 43 köy vardır. İlçede belediye örgütü vardır.

Samsat İlçesi : Samsat İlçesi Adıyaman'ın güneydoğusunda, il merkezine 36 km uzaklıktadır. Fırat Nehri kıyısındadır. Yüzölçümü 339 km²'dir. 1980 yılındaki toplam nüfusu

9.974, nüfus yoğunluğu 29 kişi/km²'dir. Samsat İlçesi'ne bağlı 17 köybulunmaktadır. İlçede belediye vardır.

KONUT DURUMU

Adıyaman kentini tarımsal merkez niteliği ve dolayısıyla yoğun göç olaylarına sahne olmaması kentin konut açığının dramatik boyutlara varmasını önlemiştir. Gerek kentin bir yönetim ve denetim merkezi işlevini yüklenememesi, gerekse doğal nüfus artışıyla büyük ölçüde koşut giden konut talebi, kentte aşırı ve sürekli spekülasyonu engellemiştir. Bunun sonucu olarak, kent merkezinde arsa fiatlarında yükselmeler, ya da önemli rant birikimleri görülmez.

1975 yılında Adıyaman'da yaklaşık 54.000 konuttan 49.000'inde ev sahipleri oturmaktaydı.

1980'de kentte konut başına 5 kişiden fazla nüfus düşmektedir. Bu sayının Türkiye ortalamasının üzerinde olmasının nedeni, kentte toprağa bağlı olarak yaşayan geniş ailelerin çokluğudur.

1975 yılında Adıyaman'daki konutların beşte birine yakın bölümü tek odalı, büyük bölümü ise iki veya üç odalıydı.

Kent'te 1970'lerden sonra üretilen konutların tümünde elektrik ve su vardır. Yarısından fazlası kent kanalizasyon sistemine, geri kalanı ise foseptik çukurlara bağlıdır. Kalorifer ve sıcak su sistemi hemen hemen hiç bir konutta yoktur. Yakacak olarak çoğunlukla odun kullanılmaktadır. Ayrıca kentte hava gazı sistemi de bulunmamaktadır.

Adıyaman'da konut üretiminin büyük bir bölümü, küçük bireysel girişimler tarafından gerçekleştirilmektedir. 1970, 1975 ve 1979 yıllarında belediyeden kullanma izni alan yapıların tümü özel girişim tarafından üretilmiştir. Bu konutların çoğunluğu, içinde oturmak amacıyla ev sahipleri tarafından yapılmış veya yaptırılmış, tek veya iki katlı yapılardır. 1979 yılında kullanma izni alan 173 konuttan ancak 8'i 3 veya daha yüksek katlıdır. Adıyaman'da 1980'lerin başına dek toplu konut üretiminde bulunmuş kooperatif ya da kamu girişimi yoktur.

Kentte son yıllarda üretilen yapılar arasında betonarme oranı yükselmektedir. Ancak halen yapıların dörtte üçe yakın bölümü briket, tuğla ya da taş yığmadır. Adıyaman kentinde ticaret ve sanayi düzeyine koşut olarak, bu alanlara dönük inşaat sektörü de önemsizdir. 1963 yılında yaklaşık 7.500 m² olan ticari ve sınai yapı inşaatı 1970'de yaklaşık 5.000 m²'ye, 1979'da ise 2.000 m²'ye kadar düşer.

1980'lerin başında yapılması planlanmış olan çimento fabrikası, kentin ve bölgenin inşaat sektörünü bir ölçüde canlandıracaktır.

Karayolları açısından da Adıyaman ili pek şanslı sayılmaz. il olmadan önce gerek devlet, gerek çevre yolları yok denecek kadar azdı. Doğu sınırını oluşturan Fırat Nehri geçit vermediğinden komşu iller olan Diyarbakır ve Urfa ile ulaşım sağlanamıyordu. Adıyaman bu haliyle batıya açık bir körfez görünümündeydi. Sonraları Kahta'nın doğusunda Fırat Nehri üzerinde yapılan büyük bir köprü ile doğuda komşu olan illerle Adıyaman'ın bağlantısı sağlanmış, Adıyaman transit bir devlet yoluna sahip olmuştur.

İl olduktan sonra Adıyaman'da yol yapım çalışmaları artmakla birlikte bugün gerek devlet yolları, gerek kasaba, köy ve çevre yolları, gereksinime cevap verecek düzeyde değildir. Bazı yollar, hava koşullarına bağlı olarak zaman zaman motorlu taşıtlara geçit vermemektedir.

Karayolu ağı bakımından Adıyaman'da esas olarak iki kanal vardır. Birincisi 850 numaralı Malatya-Maraş yolunun il sınırları içinde kalan 62 km'lik kısmıdır. Asfalt yüzeyli standart bir yoldur. Gölbaşı ilçesi bu yol üstündedir. İkinci kanal ise Gölbaşı'nda bu yolla kesişen ve ili doğu batı yönünde ikiye bölen 360 numaralı Gölbaşı-Adıyaman-Kahta-Siverek devlet yoludur. Bu yol da asfalt yüzeyli standart bir yoldur. Yolun Gölbaşı-Adıyaman arası 62, Adıyaman-Kahta arası 40 km'dir. Besni 12 km'lik asfalt bir ara yolla bu yola bağlanmaktadır.

Stabilize yollar arasında önemlileri 38 km'lik Adıyaman-Samsat, 50 km'lik Adıyaman-Çelikhan, 43 km'lik Besni-Araban yollarıdır. Turizm açısından önemli olan 16 km'lik Kahta-Nemrut Dağı yolu, 2150 m yüksekliğindeki tepede bulunan tarihi eserlere ulaşımı sağlamak amacıyla yapılmıştır. Bu bağlantı ham yoldur ve gereksinime cevap vermekten uzaktır.

Adıyaman kentinin Adana, Malatya, Gaziantep, İstanbul ve İçel gibi kentler ile otobüs bağlantıları vardır. Merkez ile ilçeler arasındaki bağlantıları ise günlük otobüs, dolmuş, minibüs, jeep gibi ulaşım araçları sağlar.

1970 yılında Adıyaman taşıt parkında 470 motorlu taşıt vardı. Bu sayı 1975 yılında 1.200'e, 1979 yılında ise yaklaşık 2.000'e ulaşmıştır. 1970 yılında ildeki kamyon sayısı, otomobilden fazla iken, son yıllarda otomobil sayısı artmıştır. 1979 taşıt parkının yarıya yakın bölümünü otomobiller oluşturur. Aynı yıl kamyon sayısı, taşıt parkının beşte birine yakındır. Bu oran Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bunun nedeni tarımsal ürün taşımacılığının büyük bir bölümünün karayolu ile yapılmasıdır.

Adıyaman ilinde 1976 yılında toplam 343 köyde 245.000 kişi yaşamaktaydı. Bu köylerden 38'i devlet ve il yollarından yararlanmaktaydı. Bu köylerde oyuran nüfus, toplam köy nüfusunun %11'i idi. Kaplamalı yollardan yararlanan 128 köy ise nüfusun %37'sini oluşturmaktaydı. Tesviyeli yollar da, nüfusun %36'sının yerleştiği 124 köye hizmet vermekteydi. Aynı tarihte hiçbir ulaşım hizmetine kavuşamamış 53 köy vardı ve bu köylerde, toplam köy nüfusunun %15'i yaşamaktaydı. Bunun yanı sıra yol hizmetlerinin gerçekleşme yılları incelendiğinde, devlet ve il yolları ile kaplamalı yollardan yararlanan köylerin büyük bir kısmına, bu hizmetlerin 1965 yılından önce ulaştırıldığı görülür. Şöyle ki, devlet ve il yollarından yararlanan toplam 38 köyün 32'si, kaplamalı yollardan yararlanan 128 köyün ise 74'ü 1965 yılından önce bu hizmetlere kavuşmuştur. Sayılar bölge içinde ulaşım politikalarının tutarsızlığını açığa çıkarmaktadır.

Köy elektrifikasyonu 1976 yılı istatistikleri ise Adıyaman'ın 343 köyünün yalnızca 7'sinde elektrik bulunduğunu göstermektedir. Aynı tarihte köylerin %98'ine ise elektrik gitmemişti.

İçmesuyu çalışmalarında da benzer zayıflıklar gözlenebilir. 1970'lerin ortalarında bucaklar, köyler ve mezralardan oluşan toplam 1.122 yerleşme biriminin yalnızca %34'ü içmesuyu kullanabilmekte, %14'ünün içme suyu yetersiz kalmaktaydı. Bu yerleşimlerin %52'sinde ise YSE tarafından yapılmış, su götürme çalışması yoktu.

KÜLTÜR

KÜLTÜRÜN TOPLUMSAL-TARİHSEL EVRİMİ

Adıyaman'ın bölgesel özellikler nedeniyle ilin sınırlarını aşp, komşu illerin kültürü ile de bütünleşmiş, çok eski zamanlara dayanan bir kültürel tarihi vardır. Bu yüzden, kentin kültürünü kavrayabilmek için bölgenin kültür kaynaklarını, ekonomik, toplumsal, doğal ve etnolojik yapısını araştırmak gerekir.

Adıyaman'ın bilinen ilk kültürel etkinlikleri, Hitit egemenliğini yansıtan İÖ 1900- 1200 yıllarına dek geri götürülebilir. Bu dönemde Anadolu'da güçlü bir uygarlık kurmuş olan Hititler, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ilk kültür zenginliklerini de yaratmıştır. Daha sonra, Mitanniler, Urartular, Asurlar, Medler, Persler, Yunanlılar bu kültüre değişik katkılarda bulundular. Kommagene Krallığı ve Roma İmparatorluğu, bölgenin kültürüne Türk ve İslam etkilerinden önceki son gelişmelerini kazandırdı.

TÜRKLERDEN ÖNCE

Adıyaman ve çevresinin Güneydoğu Anadolu kültüründeki yeri, başlangıç yıllarında şimdikiyle ölçülemeyecek kadar önemli olmuştur. Hititlerin Anadolu'da egemen olduğu dönemde, özellikle Fırat Nehri boylarında değişik büyüklükte toprak parçaları üzerinde ilkel bir tarım düzeni kurulmuştu. Göçebe topluluklar, daha çok hayvancılıkla geçinmekteydi. Bu topraklarda yaşayan insanlar sık sık barbar toplulukların saldırılarına uğruyorlardı.

Hitit kültürüne ilişkin bilgilerin kaynağını, Boğazköy yakınlarında XIX. yy'da yapılan kazılarda elde edilen belgeler oluşturmaktadır. Aynı yörede ortaya çıkarılan başkent Hattuşaş'ın kalıntıları da önemli veriler sağlamıştır. Gene, devletin geçirdiği Yeni İmparatorluk, Eski imparatorluk ve dağılım dönemlerine koşut olarak kültür düzeyindeki değişimler de bu belgelerden izlenebilmektedir.

Hitit, Mezopotamya, Mısır uygarlıklarının yerini Yunan uygarlığı alınca, bütün Anadolu, Yunan kültürünün etkisi altına girdi. İÖ VII. yy'dan sonra büyük bir dışa açılma çabası gösteren Yunanlılar, İyonya'da (Batı Anadolu) yeni kentler kurdular. Bu kentlerin başlıcaları Ephesos ve Miletos'tur. İyonya kentleri, Perslerin eline geçinceye değin, düşünce ve sanat yaşamının

yoğunlaştığı birer kültür merkezi oldu. Yunan kültürü, özellikle İyonya kültürü Anadolu'nun, bu arada Güneydoğu Anadolu'nun kültür yaşamını derinden etkiledi.

Bu dönemde, iki etki alanı daha oluşmuştu. Birincisi, kısa zamanda güçlenerek tüm Anadolu'yu, bu arada İyonya'yı ele geçiren, İÖ V. yy'da Yunanlılarla savaşan Perslerin; öbürü, Yunanistan'ın siyasal yaşamına İÖ 335'te son vererek, doğuya doğru ilerleyen Makedonyalıların, Yunan kültüründen etkilenmekle birlikte özgün bir kültür yaratamamış olan Makedonyalıların Anadolu üzerindeki etkisi, çok kısa süreli ve sınırlı oldu. Buna karşılık, Persler tüm Anadolu'da özellikle, Anadolu'nun doğusunda pek de özgün olmayan bir çeşit derleme kültürlerini az çok yaydılar.

Eski uygarlıkların tümünde, her biri mutlak yönetici olan krallar kendilerinde tanrısal nitelikler olduğu sanılan insanlardı. Çok tanrıci bir inanç düzeninde yaşayan Mezopotamya toplumunda, krallar tanrı vekiliydi. Tanrının yetkili kıldığı, kendisini hoşnut etmekle yükümlü kişiydi. Bu kralların sözü tanrı sözü sayılırdı. Mısır krallarına zaten tanrı gözüyle bakılmaktaydı. Hititlerde, Eski İmparatorluk döneminde, kral tanrısal nitelikli değildi. Bu dönemde, kralın yetkieri Soylular Meclisi'nce sınırlanmıştı. Yeni İmparatorluk dönemindekralın yetkileri arttı. Böylece, Hitit kralları da tanrısallıktan pay alır oldular. Artık, Hitit kralı " Güneş Kral " diye anılıyordu. Hitit toplumunun ünlü " Güneş Kursu ", kralın tanrısal kişiliğini simgeliyordu. Kralın tanrılaşmasına koşut olarak, din adamlığıda kurumlaşmaya ve güçlenmeye başladı. Yunanistan'da durum daha değişiktir. Akalıların Yunanistan'da egemen olduğu, henüz Dorların gelip onları köleleştirmedığı zamanlarda, krallar mutlak yöneticiydiler, ama tanrısal nitelikleri yoktu. Sonraları Yunan siteleri demokrasi ya da bazen oligarşi düzenlerine geçerek, krallık yönetiminden uzaklaştılar. Ya Isparta'da olduğu gibi dinsel ve siyasal anlamda yetkisiz kaldılar, birer gölge kral durumuna düştüler ya da Atina'da olduğu gibi, demokrasi düzeni içinde herhangi bir yüksek görevli kimliği kazandılar. Devleti zaman zaman ele geçirip, halka yardımcı olma önerileriyle saltanat kuran zorba kralların, yani tiranların da hiçbir dinsel niteliği yoktu.

Kilikya, Kapadokya ve Kuzey Suriye arasındaki Kommagene bölgesinde kurulan Kommagene Krallığı, Yunan kültürü ile doğu kültürünü bütünleştirdi. Ülkenin en ünlü kralı I. Antiokhos, Nemrut Dağı'nın tepesine büyük bir mezar anıtı yaptırdı. Üç teras üzerine kurulu olan bu görkemli tapınak, kralın tanrısal kişiliğini belirler. Anıtın doğu ve batı teraslarındaki aslan kabartmaları gerçekçi Yunan geleneğini temsil ederken aslanların ağız yapıları Hitit geleneğinden izler taşır. " Antiokhos I tümülüsü " diye de bilinen bu ünlü yapıt, doğu sanatının özellikleri ile bezenmiştir.

Adıyaman ve çevresi İS 72'de Roma'nın egemenliği altına girdi, ama Yunan kültürü bölgede yine etkisini sürdürdü. Bunun başlıca nedeni, Roma kültürü Yunan kültürü doğrultusunda gelişmiş olması ve Yunan kültürünün etkisini sürdürdüğü yerlerde başlıbaşına varlık gösteremeyişiydi. Bununla birlikte, İsa'dan sonraki yıllarda, Roma kültürü de belli bir etkileme gücü kazanmıştır. İS IV. yy'da Bizanslılarla Sasaniler arasındaki çekişmenin yaşandığı Adıyaman bölgesinde, genel olarak Roma kültürü, özel olarak da Bizans kültürünün egemen olmaya başladığı görülür. Bundan sonra, etki alanı batıdan doğuya kayacak, bölgede yavaş yavaş Arap kültürü yaygınlaşacaktır.

Adıyaman bölgesinin bugünkü kültür yapısında en belirleyici olay, İslam'ın yayılmasıyla görülen etkilerdir. Böylece Arap akınları Halife Ömer (591 - 644) döneminde başladı. Muhammed zamanında tasarlanan Bizans seferi için, Ömer servetinin yarısını vermişti. O zamandan beri, Müslüman Arapların amaçlarından biri de, Bizans'ı ele geçirmektir. Muhammed'in ölümünden (632) sonra, Müslümanların Halife Ömer komutasında giriştiği fetihler, Arapları Anadolu'nun güneyine kadar getirdi. Güneydoğu Anadolu'nun Arap egemenliğine boyun eğmesi VII. yy'da oldu. Ancak, Fırat boylarının denetimini tümüyle ele almak isteyen Araplarla Bizanslılar arasındaki çatışmalar sürüp gitti. Bu dönemde bölgenin önde gelen kentleri, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Besehni (Besni), Kahta, Sumaysat (Samsat) idi.

Adıyaman bölgesi VIII. yy'da Emevilerin eline geçti. Emevi komutanlarından Mansur İbni Cavana bu dönemde, bu bölgeyi yeniden kuracasına bayındır kıldı. "Masur'un Kalesi" anlamına gelen Hısn-ı Mansur adı, Mansur İbni Cavaca'nın adından gelir. Adıyaman adı Cumhuriyet döneminde verilmiştir. Kentin kalesi, daha sonra Abbasi Halifesi Harun-ür Reşid'in buyruğuyla onarıldı. O zamana değin kale, Bizans sınırlarının korunmasında en önemli savunma merkezlerinden biri durumundaydı.

X. yy'da, bir ara, Haçlıların eline geçen Adıyaman, XII. yy'da Selçuklu Devleti'ne bağlandı.

ADİYAMAN BÖLGESİ KÜLTÜRÜNE TÜRKLERİN ETKİSİ

Ortaçağ boyunca sınır kenti kimliğini sürdüren Adıyaman, sınır kenti olmaktan çıkınca, önemini yitirdi ve hızla gerilemeye başladı. Çeşitli zamanlarda Araplar, Bizanslılar, Türkler arasında el değiştirdi. Osmanlılar XIV. yy sonlarında etkilerini Doğu Anadolu'da duyururken, Memlûklularla da sık sık karşı karşıya geliyorlardı. Selçuklular döneminde yörede ziraat ve hayvancılık temel uğraşlardı. Meyvecilik ve bağ-bahçelik de yaygındı.

Mustafa Akdağ, Adıyaman'ı da kapsayan Malatya bölgesindeki durumu şöyle belirtmektedir : "... şehirlerde bu çeşit ziraat yalnız mahsul elde etme şeklinde değil, aynı zamanda halk için bir mesire hayatı ve eğlence vesilesiydi. Hele ekabir ve ayan, bağ-bahçe mevsimlerinde, buralardaki evlerine giderek, toplantılar yapmayı ve eğlentini tertibini pek seviyorlardı."

XII. yy'da Mısır Memluk Devleti'ne katılmış olan Adıyaman, daha sonra Dulkadiroğulları'na geçmiş, Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

Artık, bir uç kenti olmadığı için, hayli sessiz ve içe kapanık bir yaşam süren kent, XVII. yy'da Celali İsyanları sırasında yağmalanarak büyük bir sarsıntıya uğradı. Merkezi Samsat olan bir sancakla, Maraş Beylerbeyliği'ne bağlandı. XVIII. yy'da Malatya'da girişilen bayındırlık çalışmalarının uzantılarıyla görünümü az çok değişti. Bununla birlikte, kapalı bir kent olma özelliğini korudu.

Evliya Çelebi, Adıyaman'ın ilçelerinden Kahta'nın XVIII. yy sonralarındaki görünümü şöyle özetliyor :

"Kahta Kasabası'na geldik. Burası da Kömürlü Dağı eteğinde, bağlı bahçeli eski tip evleri olan bir kasabadır. Ahalisi hep Türkmen tairesidir. Hakimleri Malatya Paşası'nın subaşıdır. 150 akçelik şerif kazadır. Halkı temiz, şeriate gayet itaatlıdır. Serdar'ı, kethüdayeri gibi hakimleri vardır. Bu şehrin yaslandığı Kömür Dağı'nın arkası, Malatya Aspozusunun irem bağlarıdır. Bu şehirde Fırat'tan uzaktır. Birçok camileri, hamam, han ve çarşısı vardır."

Evliya Çelebi, yörenin ünlü şairi Rıfat Baba'nın şu dizelerini de aktarmaktadır: "Dilberlerinin misli İstanbul'da bulunmaz / Rıfat bu sebepten seviyor Adıyaman'ı". Hısn-ı Mansur'u da anlatan Evliya Çelebi, bu kentte yanlış olarak "Hasan Mansur" denildiğini, yeltmiş aşkın köyünde Türkmenlerin oturduğunu söylememektedir. Bugün de, Adıyaman ve yöresinde Türkmenler değişik yerlere dağılmış olarak yaşamaktadır. Göçebe yaşayışı içinde ancak hayvancılıkla ve küçük el sanatlarıyla geçinen bu insanlar, bölgenin kültür yapısına değişik bir renk katmaktadırlar.

Adıyaman kenti, günümüzdeki görünümü XIX. yy'da kazanmaya başlamıştır. Bu yüzyılda, Mehmet Reşit Paşa kenti anlatarak Adıyaman'la Besni yöresindeki aşiretler arasında barışı sağladı. Ancak kent hergün biraz daha yalnızlığa gömülmüş, dış dünyadan biraz daha kopmuştur. Bunun en önemli nedeni, başka kentlerle bağlantısını sağlayan anayolların düzgün olmamasıdır. Her türlü ekonomik etkinliği iyi bir ulaşım düzenini gerektirdiği çağımızda, bu

büyük bir sorun ortaya koymaktadır. Zorunlu içe dönüklük kenti her anlamda, özellikle de kültürel bakımdan olumsuz yönde etkilemiştir ve etkilemektedir.

XX. YY' A GİRERKEN ADIYAMAN

Adıyaman'da ekonomik yaşam, tümüyle tarımsal üretime ve hayvancılığa bağlıdır. Yaşama biçimleri de doğal olarak, bu üretim biçimine uygun özellikler kazanmıştır. Tarımsal üretim etkinliklerinin çok sınırlı olması, bölgede, etden beri, zanaatın ve ticaretin sınırlı kalması sonucunu doğurmuştur. Adıyaman ilindeki toprakların en çok %20'sini etkileyebildiği düşünülünce, ekonomik yaşamın ne gibi güçlükler içinde olduğu kolayca anlaşılır.

XIX. yy sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul, Adana ve bazı Batı Anadolu kentleri dışında, gelişmiş bir sanayi yoktu. Bu denge bozukluğu ve sanayide gerilik Adıyaman açısından Cumhuriyet döneminde de giderilememiştir.

Adıyaman, 1841'de kaza olmuş ve müsellimlikle yönetilmiş, 1849'da sancağa dönüştürülerek Diyarbakır'a bağlanmıştır. Bu dönemde Besni, Kahta, Siverek kazaları Adıyaman'a bağlıydılar. 1859'da Malatya sancak olunca Adıyaman yeniden kaza oldu. 1954'e değin Malatya'nın ilçesi olarak kalan Adıyaman, bu tarihten sonra yeniden il durumuna getirildi. Bu yönetim değişiklikleri Adıyaman'ın durumunda olumlu ya da olumsuz önemli değişmelere yol açmadı.

Bu ekonomik ve toplumsal düzende kültür değerleri ve çalışmaları sönük ve çok zayıf kalmıştır. Adıyaman ve yöresindeki başlıca kültür etkinlikleri, geleneksel değer ölçülerinin dışına çıkamamıştır. Aile ilişkilerinde, el sanatlarında, sözlü ve yazılı halk edebiyatında, doğum, ölüm ve düğün törenlerinde beliren bu özellikler, daha çok yerel renkleriyle ilgi çekmektedirler.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ADIYAMAN'IN KÜLTÜREL YAPISI

Adıyaman'da kültürel yapıyı belirleyen dışa kapalılık, Cumhuriyet döneminde de tam anlamında kırılmadı. Güneydoğu Anadolu bölgesinin kültür etkinlikleri, ekonomik ve toplumsal açıdan daha hareketli olan Malatya'da yoğunlaşmıştır. Eğitim, sağlık, ulaştırma hizmetleri Adıyaman ve çevresinde oldukça ilkel bir görünümde ve çağdaş koşulların çok gerisindedir.

Cumhuriyet döneminde yavaş yavaş gelişen ve 1950'den sonra gözle görülür bir hız kazanan büyük kentlere göç olgusu, Adıyaman'daki ilkel kırsal üretim biçimini bile geriletecek ölçülere ulaşmıştır. Büyük bir sanayi atılımının etkis ile değil de, toprağı işileme olanaksızlıklarından kaynaklanan göç olgusu, göç insanlarına toplumsal, ekonomik, kültürel sıkıntılar getirmiştir. İnsanı beslemeyen topraklardan, İnsanı beslemeyen kent düzenine geçişin sancıları bırakılan topraklarda ve ulaşılan kentlerde yoğun biçimde duyulmaktadır.

Adıyaman'ın köylerinden ilçelere, illere ve sanayileşmiş büyük merkezlere göç olgusu, kültürde tam anlamıyla bir durgunluk, hatta bir karmaşa yaratmıştır. Adıyaman ve yöresini giderek ıssız bölge durumuna getiren kırdan kaçış, köylerin bütünden kopuk yaşayışını daha da derinleştirmektedir. Bölgede her türlü yitimin, bu arada kültür yitiminin önlenmesi için tarımın modernleştirilmesi, buna bağlı olarak tarımsal sanayinin kurulması, ekonomik-sosyal gelişme altyapısının oluşturulması bir gereksinme olarak belirmektedir.

Adıyaman ilinde kültür etkinlikleri çok sönüktür. Bölgede yayıncılık hemen hemen hiç yoktur, kitaplıklarda belli bir okur kitlesini barındırabilecek genişlikte değildir. Ayrıca, böyle bir okur kitlesi bulunmamaktadır. Tiyatro çalışmaları henüz amatör düzeyde bile değildir. Sinemalara ancak piyasa filmleri getirilir. Bunun ise bölge kültürüne yar sağladığı savunulamaz. Halkın tek eğlence aracı radyodur. Buna, 1974'te televizyonda eklenmiştir.

KÜLTÜREL GELENEĞİN ÖĞELERİ

Adıyaman ili geleneksel bir toplumun tüm özelliklerini taşımaktadır. Bölgede yüzyıllar önce yerleşmiş olan gelenek ve göreneklerle, onlara bağlı olarak gelişmiş ahlak ve sanat değerleri pek az değişikliğe uğramıştır. Çünkü, geçmişin yaşama biçimleriyle bugünküler arasında ekonomik ve toplumsal açıdan çok büyük bir ayrım yoktur. Bu yüzden, kültür alanında, özel olarak da sanatta, canlı arayışlar yerine kalıplaşmış biçimler geçerlidir.

YAŞAMA BİÇİMİ

Adıyaman'da geleneksel bir yaşama biçimi egemendir. Kent merkezinde bile görülebilen bu durum, kırsal yerleşim yörelerinde iyice belirgindir. Başka kentlere akan kırsal nüfus, son yıllarda, ayrı bir sorun yaratmıştır. Yalnız tarımla uğraşan yaz aylarından sonra kalan zaman ekonomik toplumsal ya da kültürel bir etkinlikle değerlendirilememektedir. İşsizlik kent merkezinde de göze çarpar. Kahve, yörede bir kültür ocağı niteliği kazanmıştır. Adıyaman'da da, öbür kentlerde olduğu gibi yaşam giderek geleneksellikten uzaklaşmaktadır. Haberleşme, ulaşım, eğitim gibi toplumsal hizmetlerin yöreye ulaşması, çağdaş değerlerin yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Böylece, iki yaşam biçimi yanyana, bazen de iç içedir.

Bu olgu, beslenme, giyim-kuşam, geleneksel el sanatları, mimari gibi tüm yaşam biçimlerine yansımıştır.

İNANÇLAR VE TÖRESEL YAPI

Yalnızca tarımsal üretime bağlı tüm alanlarda izlenen bir durum Adıyaman'da da görülür. Adıyaman ve yöresi, dinsel ve din dışı inançların köklü ve yaygın olduğu bir ilimizdir. Eğitim düzeyinin düşük, iletişim ve ulaştırma hizmetlerinin geri olduğu Adıyaman, belirgin bir

gelenekçi toplum örneğidir. İl ve ilçe merkezlerinde bile gelenek ve görenekler toplumsal yaşamı derin biçimde etkilemektedir. İnsanlar arası ilişkiler büyük ölçüde bireysel düzeydedir. Aile yapısı da geleneksel aile modeline uygundur. Bu yaşam içinde din kurumu ağırlıklı bir yer tutmaktadır.

Dinsel Yapı ve İnançlar : Adıyaman'da nüfusun büyük çoğunluğu Müslümandır. Dinsel dağılımın gösterildiği 1965 DİE verilerinde il merkezinde oturan 267.288 kişiden 266.826'sının Müslüman olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, değişik mezheplerden 401 Hristiyan vardır. Kültürel yapıyı din ölçüsünde belirleyen bir etmen de dildir. Aynı kaynağa göre, 143.054 kişi Türkçe, 117.325 kişi Kürtçe, 6.705 kişi Zazaca, az sayıda kişide başka diller konuşmaktadır.

Bölgeye Türkler egemen olduktan sonra, Adıyaman kültürü İslam dininin kurallarıyla yeni yeni özellikler kazanmaya başladı; böylece bölge yaşamında inançlar birinci planda belirleyici oldu. Dinsel inançların yanında boş inançlar da hızla gelişti. Bunların gelişmesinde öğrenim düzeyinin düşüklüğü çok etkili olmuştur. Köylerde bu durum daha belirgindir.

Boş inançlar : Doğanın güç koşullarıyla başbaşa ve uygarlıktan büyük ölçüde yoksun bulunan Adıyaman insanı kolayca boş inançlara yönelmiştir. Örneğin, kan ile erkeklik arasında bir ilişki bulunduğu inanan Kürtler, kan kaybı sırasında erkekliği yitirme korkusuna düşmektedirler.

Bir başka boş inanç da, bazı günlerin uğursuz sayılması, bu günlerde herhangi bir işe başlanılmamasıdır. Pazar ve Salı günleri uğursuz diye bilinir. Haftanın o günlerinde kadınlar en işi yapmazlar. Bazı kaynaklar, Osmanlıların İstanbul'u Salı günü ele geçirmeleri nedeni ile, Bizanslıların Salı'yı uğursuz saydığını, bu inancın Bizanslılardan kalma olduğunu yazarlar. Pazartesi ve Perşembe uğurlu günlerdir. Cuma genellikle kutsal bir gündür, kadınlar ve erkekler öğle namazından önce herhangi bir işe başlamazlar.

Evlere, uğur getirmesi için kuru soğan, nal, kablumbağa yavrusu kabuğu, küçük ceviz üzerlik (namazlık), şekkal denilen eski ayakkabılar asılır.

Halk sağlığına ilişkin inanış ve iyileştirme tollarının çoğu atalardan kalmaz. Genellikle, üşütmeden gelen hastalıklarda, hasta çeşitli yollardan terletilir. Sıcaktan kaynaklanan hastalıklarda, başa bedene sirkeli, ıslak bez, kar, buz vb. koyma yollarına başvurulur. İlaçlar çoğunlukla bitkilerden elde edilir. Kaynatılmış darı püskülü ile karaturp suyunun böbrek kumunu dökeceğine, hatmi, kaya maydanozu gibi bitki sularınınsa sancılara iyi geleceğine inanılır. Sarılık hastalığında, bir kişiyi, ölmek üzere olan bir balığın gözüne baktırmanın şifa

getireceği kabul edilir. Sarılığın iyileştirilmesinde yengeç ve açılıyumul böceğinden de yararlanılır. Boğmaca olan çocuklara eşek sütü içirilir.

Doğu, Ölüm, Düğün Gelenekleri : Yörede, gençler oldukça erken evlendirilir. 17 – 18 yaşına basan erkeklerin ana-babaları nişan, düğün ve ev gezmelerinde, uygun bir gelin adayı seçmeye çalışırlar. Kız ailesinin mal durumundan kızın güzelliğine, başlık parasından akrabalık ilişkilerine dek birçok etmen seçimi etkiler. Yakın akrabadan kız alındığı da çok olur. Bu tür bir seçim hem başlık parasının ailede kalmasını sağlar, hemde malların miras yoluyla bölünüp parçalanmasını önler. Ayrıca, iki aile ya da aşiret arasında düşmanlığın sona erdirmesi amacıyla da kız alıp verildiği olur. Ana-baba beğendikleri kızı, oğullarının dolaylı bir yoldan görmesini, uygun bir ortam hazırlayarak sağlar. Damat adayı kızı beğenirse, erkek tarafının yaşlılarından oluşan bir grup, kızı istemek üzere kız evine gider. En yaşlıları, biraz sohbetten sonra, " Allahın emri, Peygamberin kavli ile kızınızı istemeye geldik " diyerek kızı ister. Kız tarafı kızı vermeye niyetliyse kesin yanıtı kaçararak, " biraz düşünelim " diye oyalama yoluna gider, bu arada, erkek tarafıyla ilgili araştırma yapmak için zaman kazanmaya çalışır. Daha sonra, kız tarafı erkek tarafını çağırır. Bu da, yanıtlarının olumlu olduğunu gösterir.

Kız tarafının damat adayını uygun bulmadığı, erkek tarafının da karalı olduğu durumlarda, kızın kaçırılması yoluna gidilir.

Kız tarafının olumlu yanıtı anlamına gelen çağırıda, yemekten sonra kız tarafı başlık parası ve gerekli eşya listesini erkek tarafına bildirir. Daha sonra, aileler biraraya gelerek söz keserler. Ardından, başlık parasının bir bölümü kız babasına " sakal öpme " töreni ile verilir. Törende, nişan günü saptanır.

Nişandan önce, erkek evi, kız evine nişan giysisini gönderir. Nişan günü, erkek evinden bir grup kız evine gider. Aile büyüklerinden biri burada yüzükleri takar. Nişandan sonra, hediye gönderme sırası kız tarafına gelir; oğlan evine şerbet, oğlanın anasına elbiselik kumaş, poşu vb gönderilir. Bu arada, düğün hazırlıklarında başlar. Eğer nişan ile düğün arasında dini bir bayram varsa, kız evine kurdelelerle süslenmiş bir koç ve pirinç gönderilir. Erkek evi de topluca kız evine bayramlaşmaya gider.

Düğünden önce, kız tarafı hazırladığı çeyizleri kendi evinde sergiler. Çeyiz görmeye gelenler, " çeyiz bakma " armağanı getirirler. Düğünün bir gün öncesine kadar serili kalan bu çeyizleri " çeyiz yazıcısı " bir bir yazar.

Düğüne çağırmada, kına vb küçük bir hediye gönderilir. Çağırılar da, düğün evine, gücüne göre (bu, bazen küçükbaş hayvandır) armağan getirirler. Getirilen hayvanların bir bölümü düğün yemeği için kesilir.

Düğün, kararlaştırılan günde başlar. İlk gece, kına gecesidir. Bu gecede kadınlar kız evinde toplanarak aralarında eğlenirler. Ertesi gün, erkek tarafı kızı evinden alır ve davul zurna eşliğinde gezdirerek damadın evine götürür. Gelin, erkek evi kapısına gelince, atla geldiyse attan, arabayla geldiyse arabadan inmek istemez. Bunun üzerine oğlan anası geline "indirmelik, üzengilik" denen armağan verir. Gelin kapıya yaklaşırken, damat ve sağdıç başına para saçarlar. Bu paraların yeni evlilere zenginlik getireceğine inanılır. Gelin, kapıdan girerken de güvey ya da orada bulunanlardan biri, bir yumurtayı ya da narı duvara ya da kapıya vurur. Bunda, gelinin eski huylarının aynı yumurta gibi kırılması dileği yatmaktadır. Ayrıca, evlenmemiş kızlar kırılan narın tanalerinden yerlerse, tez zamanda kısmetleri çıkacağına inanırlar.

Gelinin eve gelmesiyle düğün eğlenceleri başlar ve yeni evliler gerdeğe girene kadar sürer.

Doğum Görenekleri : Çocuk doğduktan sonra tuzlu suyla yıkanır, kundağa sarılır ve kaşına gözüne sürme çekilir. Yattığı yerin başucuna bir soğan, bir büyük iğne, bir de Kuran konur. Doğumun yedinci gününde ad koyma töreni düzenlenir. Bu törende eve gelen hoca, yüzü havlu ile örtülü çocuğu kucağına alıp kulağına ezan okur ve üç kez adını söyler.

Yörede en sık rastlanan erkek adı Abuzer'dir. Bu ad, Adıyaman'da türbesi bulunan sahabelerden (Peygamberin yakınında bulunmuş kimse) Abuzer Gaffari'nin adından kaynaklanmaktadır. Çocukları olsun diye türbeye adak adayan kadınlar, dilekleri yerine gelince, çocuklarına Abuzer adını verirler.

Ölüm Görenekleri : Ölüm döşeğindeki kişilerin başında Kur'an okunur. Ölüm ölü evinin damından sela verilerek çevreye duyurulur.

Cenaze kalktıktan sonra, eve gelen yakınlar, ağıtlar yakarlar, ölenin giysilerini elden ele gezdirerek maniler söylerler. Ölümü izleyen üç gün süresince ölü evinde yemek pişmez, yakınlar eve yemek getirirler. Dördüncü gün, helva yapılarak mezar başında dağıtılır. Yedinci gün, camide ya da evde mevlit okutulur. Ölü evinde kırk gün kimse yıkanmaz, çamaşır da yıkanmaz.

Beslenme Biçimleri : Yerleşik Adıyaman halkının temel besinini daha çok tarım ürünleri oluşturur. Hayvancılığı uğraş edinmiş göçebe yörükler ise, kendi yiyeceklerinden başka iç

pazarların hayvansal ürün gereksinmesini de karşılamaya çalışmaktadırlar. Son zamanlarda, az da olsa, dış pazarlar için üretime başlanmıştır.

İçli köfte (analı-kızlı); nahna köftesi, yoğurtlu köfte, külah dolması, çiğköfte, mahluta, kumak, kulak çorbası, sütlü çorba, lahanadan, kiraz ve vişne yaprağından, fasulye yaprağından ya da tevekten yapılma ekşili köfteler, Adıyaman yöresine özgü yemek çeşitleridir.

Bunlardan kuymak, yumurta, un ve peynirle yapılan omlet benzeri bir yemektir. Mahluta, kırık mercimekten yapılan çorbadır. Kulakbaşı da denilen kulak çorbası, sarmısaklı yoğurtla yenilen bir mantı türüdür. Analı-kızlı adıyla anılan bir başka yemek de, içine yufka kırıkları katılan mercimek çorbasıdır. Nahna ya da nahma denilen köfte, lahana yaprağına sarılarak pişirilen bir köfte çeşididir.

Giyim – Kuşam : Türkiye'nin bütün kentsel yörelerinde olduğu gibi, Adıyaman kent merkezinde de geleneksel giysiler giderek yerlerini günümüz giysilerine bırakmaktadır. Bugün oldukça seyrek görülen yerel erkek giysilerinden sako, bir ceket ile kalın bir kıl şalvardan oluşur. Kadın giysilerinden çotu ya da fistan bir entaridir, üzerine çarşaf giyilir, peçe örtülür. Erkek ve kadın çorapları, el örgüsü olup, değişik motiflerle süslüdür. Ayağa yemeni giyilir.

Kırsal yörelerde özellikle kuzeydeki dağ köylerinde geleneksel giyim geçerliliğini hala sürdürmektedir. Erkekler kıl şalvar ve aba denilen kalın bir ceket giyerler. Köylerde kadınların da, erkeklerinde başı açık gezmeleri hoş karşılanmaz. Erkekler şapka olarak kasket kullanır. Kadınlar uzun kollu, yakası açık bir fistan, onun üzerine bele kadar inen işlemeli bir gömlek, en üstede önü iki, arkası tek parçadan oluşan üçetekgiyerler. Bele, ben denen işlemeli bir kuşak sarılır. Kadınlar ve kızlar saçlarını uzatıp, onbeş belik örерler. Buna kezi denir. Bu saç biçimi hemgüzel sayılır, hem de bakımı kolaydır.

Kahta, Gerger ve Çelikhan yörelerinde, kadınlar başlarına terlik denen bir başörtüsü bağlar. Terliğin çevresine ipek poşu sarılır, üzerine de bir taç oturtulur. Gümüş işlemeli olan bu tacın kenarlarında altın ve gümüş paralar dizilir. Ayrıca, bazı köylerde keten denilen, çene altından geçirilerek başın arkasında ya da üstünde bağlanan geniş başörtüleride kullanılır.

Kız ve erkek çocuklara, ayırım gözetilmeksizin, 4 – 5 yaşlarına dek entari giydirilir.

Süs Eşyaları : kadınların süs eşyaları, genellikle, altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılmıştır. En değerlileri düğünlerde gelinlere takılır.

Bunlardan çelen, alından başlayıp başı çepeçevre saran bir tür altın başlıktır. Hab, üzerinde 15 – 20 kadar küçük altın küre dizili bir gerdanlıktır. 8 – 10 kulplu altının dizilmesinden oluşan gerdanlığa ise " Kıramus " adı verilir.

Kadınlar, özellikle bayramlarda, yıkandıktan sonra saçlarına, avuç içlerine ve parmak uçlarına kına yakarlar.

GELENEKSEL EL SANATLARI

Adıyaman'da el sanatları oldukça yaygındır. Halıcılık ile bakırcılık, bunların arasında en çok dikkati çekenlerdir.

Adıyaman'ın merkez ve ilçe köylerinde evlerde kullanılmak amacıyla halı, kilim, keçe dokunur. Hahıların atkısı ve çözgüsü yündür. İplikler, evlerde ham yapağının eğirilmesiyle elde edilir. Kullanılan boyalar köyden köye değişmektedir. Kimi köylerde doğal kök boyaları, kimilerinde sentetik anilin boyaları kullanılır. Bazı köyler, ipliklerini kentte boyatır.

Yörede, geleneksel yer tezgahı kullanılır. Ancak, bazı köylerde, Halk Eğitim Merkezi'nin açtığı halı dokuma kurslarından sonra, dik tezgahlar kullanılmaya başlanmıştır.

Halılarda egemen renkler kırmızı, yeşil, ak, kara, bordo, bej, turuncu ve kahverengidir. Zeminde en çok kırmızı, bordo ve kara kullanılır; kenarlarda (kenarlık) dörtgen, altıgen, sekizgen gibi geometrik biçimler, stilize hayvan motifleri, bitki desenleri, serpmeye çiçek motifleri yer alır.

Yöredeki el sanatları ağaç oymacılığı, bakırcılık, dericilik, dantel ve oya işçiliğidir. Ağaç işçiliği genellikle Türkmen yörükleri arasında yaygın olup göçebe yaşıntısı için gerekli araç ve gereçlerin yapımına yöneliktir. Bakırcılar, daha çok, mutfak eşyaları, dericiler ise hayvan koşumlarını yaparlar.

Ayrıca, dantel, oya, boncuk, mekik, tığ işleri, uçkur, peşkir, eldiven, heybe, atkı, poşu, tütün ve para kesesi, çorap, yemeni işçiliği bölgede çok yaygındır. Dantel, çok değişik ve özgün biçimlerde görülür. Mahrama denilen başörtülerine, mendillere büyük bir özenle, çiçek, yaprak ve benzeri motifler işlenir.

Yüzyıllar boyunca köylerde üretimi sürdürülen birçok araç ve gereç, niteliksel olarak ancak kendi gereksinimlerini karşılayacak düzeydedir. Bunların yanı sıra demircilik, bakırcılık, ağaç işçiliği, dericilik gibi, bir ölçüde pazara yönelik el sanatları da vardır.

Son yıllarda Adıyaman'ın dış dünyayla daha yoğun bir ilişkiye girmesi geleneksel el sanatlarını olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Günümüzde bunların bir bölümü tümüyle bırakılmış, bir bölümü de can çekişmektedir. Bunun nedenlerinden biri de toplumsal değişimle birlikte, dış pazarlardan gelen araç ve gereçlerin önemli bir yer tutmaya başlamasıdır.

Mimari : Adıyaman'da rastlanılan tarihsel ve çağdaş yapılar yörede egemen olmuş mimari üsluplarını aydınlatıcı niteliktedir. Tarihsel yapılarda, en çok Yunan ve Arap İslam

mimarlığının etkileri görülmektedir. Günümüzde yıkıntı durumunda olan Adıyaman Kalesi, VIII. yy Emevi uygarlığının ürünüdür.

Adıyaman'daki mimarlık ürünlerinin en ilginç örnekleri camilerdir. Bunlar arasında dikkati ilk çekenler Çarşı Camisi (1557) ile Eski Saray Camisi'dir (1638). Çarşı Camisi'nin en ilginç yanları beyaz küfeki taşından duvarları ile dört sütun üzerinde yükselen ahşap kubbesidir. Ancak, 1640, 1910 ve 1957'de gördüğü onarımlar, caminin bu ilginç durumunu gittikçe yitirmesine yol açmıştır. Aynı yargı Eski Saray Camisi için de ileri sürülebilir. 1786'da Kab Camisi ise, 1923'te bütünüyle elden geçirilerek bir anlamda yeniden yapılmış, ahşap kubbesi yıkılıp camiye düz bir tavan konmuştur. Batı yönü bitişiğindeki kare tabanlı silindirik gövdeli minaresi yapının bir özelliğidir.

Adıyaman'daki cami ve türbelerde Mısır mimarlığı etkisi görülür.

Mehmet Gazi Paşa Türbesi'nde kubbe kasnağını kare planlı gövdeye bağlayan köşe üçgenleri, kemer sırtına bileşiktir ve bu üçgenlerin altı uçları birer konsol üzerinde durur. Kare planlı Hacı Yusuf Türbesi'nin özelliği ise, kubbesinin duvar üzerine değil de kademeli kemerlerin en üstündeki silmeye oturtulmuş oluşudur. Yapım tarihi bilinmeyen türbede kubbenin yükünü, ortada kemer tepesi, köşelerde üçgenler taşımaktadır.

Samsat İlçesi'ndeki Hasan Ağa Mescidi'nin en ilginç yanı, vaaz kürsüsüdür. İlginçliği, kürsünün duvar içindeki bir nişin konsol üzerine oturan bir balkonla bütünleşmesinden, ileri gelmektedir. Bu, geç dönem uygulamasının sık rastlanan bir özelliğidir. Reyhaniye ve Konya Namık Paşa camilerinde, bütün Güneydoğu Anadolu yöresi ile Kayseri çevresi mescitlerinin salat köşkünde de benzeri durum görülür. Yapının dışında ve kuzeydoğu köşesinde bulunan kalın bir duvar üzerindeki dört sütunun taşıdığı sivri kubbe, müezzin için salat köşkü işlevini görür. XVIII. yy sonlarında yapılmış olan Hasan Ağa Mescidi, birçok onarımla değişikliklere uğramış olmasına karşın, yörede sık rastlanan bu uygulamanın özelliklerini yansıtmaktadır.

Köy ve kasaba mescitleri bir kubbe, düz ya da korma çatı ile örtülen iç mekanlarla son cemaat yerinden oluşan dikdörtgen biçimli yapılardır. Yapılarda, örnekleri Bursa Alaaddin (1326) ve Kanberler (1459) ile İznik Mahmut Çelebi camilerinde görülen özelliklerin, bazı yöresel ayrımlarla sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Adıyaman'ın ilginç yapıları arasında Bekir Çetin Evi (1891), Kadir Aslan Evi (1835), Mustafa Kuran Evi (XIX. yy sonraları), Nazif Toprak Evi (XIX. yy) ve Nuri Satıcı Evi (1900 başları) sayılabilir. Bekir Çetin Evi'nin ilginç yanı, yazlık ve kışlık odalarının ayrımı ile yazlık bölümündeki odaların camsız ve kepenksiz pencereleridir. Bu

ev ile Samsat'taki Nazif Toprak Evi'ni yapan, Halep'ten Malatya'ya göçmüş bir yapı ustasıdır. Evlerde Arap mimarlığı etkisi görülmektedir. Kadir Aslan Evi, bölgedeki en ilginç yapılardan biridir. Sonradan birçok ekleme yapılmış olmasına karşın, yapının bütünlüğü bozulmamıştır. Ayakta kalan bölümlerden, planın büyük bir yapı grubu için düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Evin pencereleri vardır. Alt ve üst katların bölümlemeleri, bölümlerin genel ölçüleri, birbirine uymamaktadır. Bu özellikleri nedeniyle, Kadir Aslan Evi'nin, dönemindeki yapı sanatının ilginç bir örneği olduğu söylenebilir.

Adıyaman ili, XIX. yy'da yitirdiği önemini ancak Cumhuriyet döneminin ikinci yarısında kazanmaya başlamıştır. Daha önce yaşanan durgunluk dönemi, mimari açısından da sönük bir dönem yaşanmasına yol açmıştır. İl olduktan sonra yapılan birkaç okul, hastane vb yapı sanatının başarılı örnekleri sayılmaz.

YÖRESEL HALK EDEBİYATI

1954'e kadar yönetim açısından Malatya'ya bağlı kalan Adıyaman, bağlılığını halk sanatları alanında da göstermiştir. Bu yüzden Adıyaman folkloru Malatya folklorunun bir parçası gibidir. Gerçekte, bu bütünleşmenin çapı çok daha geniştir. Tüm Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplum sorunlarının az çok ortak oluşu, halk sanatında, özellikle halk edebiyatında, yöreler arasında gözlemlenen yakınlığın temel nedenlerinden biridir.

Adıyaman folklorunun yapıtaşlarını oluşturan yöre türküleri, sözlü edebiyat geleneğinin başlıca ürünleridir. Türküler, yöre insanlarının sevdâ, ayrılık, doğa gibi konularındaki duygularına tansitmaktadır.

Adıyaman ve yöresinde yaşamış halk ozanlarının kimlikleri ve yapıtları bize yeterince ulaşmamıştır. Bu yüzden, bu alanda bilgimiz sınırlıdır. Şimdiye dek köklü ve geniş kapsamlı bir folklor araştırmasının yapılmamış olması, pek çok ürünün günümüze ulaşmadan yitip gitmesine yol açmıştır. Gene de bu konuda bazı bilgilerimiz vardır. Malatya'da doğmakla birlikte etkisini Adıyaman'da da sürdürmüş olan Ahmet Aşık (1765 - 1825) bölgenin bilinen en ünlü ve en eski halk ozanlarından biridir. XVIII. yy'ın sonlarında yaşamış olan Osman Hulûsi Ateş, Mehmet Derviş, Aşık Ali de ünlüler arasındadır.

Yörenin onlar kadar ünlü bir ozanı da Afşaroğulları'ndan Remzi'dir (1848 - 1907). Asıl adı Mehmet Mevlûd olan bu ozan, Malatya doğumlu ise de Adıyaman'ın da sevdiği, etkilendiği bir kişidir. XX. yy başlarında şiir söylemiş olan Rifat Baba, Asım Hoca gibi ozanlar değişik anlayışlarla yazdıkları gazelleriyle ilgi çekmişlerdir.

Ağız ve Deyişler : Yüzyıllarca kapalı bir toplum yaşamı sürdüren Adıyaman'da da birçok yerel deyiş ve sözcük oluşmuştur. Tarımsal üretime dayalı ekonomik yaşamın belirlediği bu sözcükler ve deyişler Adıyaman folklorunun önemli bir bölümüdür.

Çiftlik ile İlgili Yerel Sözcükler

Arasa : Tahıl ve meyve gibi şeylerin satıldığı yer.

Çırmar : Sebze ve ekmek için bahçede ayrılan bir kısım evlek.

Delice : Buğday benzeri ekin azmanı.

Ellik : 1- Yün ya da tiftik eldiven. 2- Ekin biçenlerin sol el parmaklarına geçirdikleri tahtadan yapılmış aygıt.

Gasil : Buğday ya da arpanın başak çıkarmadan önceki durumu.

Hökürge : Üstü örtülü su yolu.

İrinti : Kalbur ve elek üzerinde kalan maddelerin irileri, kalburüstü.

Kabal : Toptan, götürü.

Kıflamak : Arpa, buğday vb tahılların kellesini koparmak.

Kiliz : biçilmiş tahıl demeti, yığını, destesi.

Sav : Hastalık.

Sayırga : kışın damlarda kar küremek için kullanılan büyük tahta kürek.

Kap- Kacakla , Mutfak Eşyaları ile İlgili Yerel Sözcükler

Akdaracak : Yufka ekmeğinin saç üzerinden alınmasında kullanılan araç.

Çingil : birkaç taneli küçük üzüm salkımı.

Çemçe : Kepçe.

Güvlek : Tahtadan yapılma su kabı.

Hangil : Kova.

Helke : Süt ve su için kullanılan saç ya da bakır kova.

Kamus : Kepçe.

Kazzik : Küçük kazan.

Leğence : Ağız ile dibi bir, içine yemek konan ve büyüklerinde hamur yoğrulan kap.

Selepçe : Elleğeni.

Sükke : Bakır tas, kase.

Ellice : Meyve konan küçük sepet.

Godafa : El sepeti, küfe.

Sek : yayık kenerli sepet.

Adıyaman'da Kürtçe'de yaygın bir dildir. Bu dil Türkçedeki söyleyiş biçimlerini de etkilemiştir. Bunun izleri şu "Yağmur Duası"nda da görülebilir.

Yağmur Duası

Gollu gelin ne isder
Bir gaşıcılı ayran isder
Ver Allahım ver
Bir guvetli yağmur
Tarlada çamur
Teknede hamur
Ver Allahım ver
Sellice yağmur

ADİYAMAN YÖRESİNE AİT ATASÖZLERİ

1. Abdal ata binince bey oldum sanır.
2. Aboşun kör kazı gibi yudar.
3. Acıyan uyurmuş, acıkan uyumazmış.
4. Aç doymam tok acıkmam sanır.
5. Açlık ayıya kaval çaldırır.
6. Aç gezer beylerle gezer.
7. Adamın kıymetini adam bilir.
8. Adamın yere bakanından, suyun yavaş akanından kork.
9. Adama dayanma ölür, ağaca dayanma kurur.
10. Adamın ahmağı malını över.
11. Adama sandım eşeği çift bıraktım döşeği.
12. Adam olacak çocuk...ından bellidir.
13. Adamın anası her zaman erkek çocuk doğurmaz.
14. Ağacı kurt insanı dert yer.
15. Ağaç yaprağıyla gürler.
16. Ağalık vermekle yiğitlik vurmakla olur.
17. Ağanın derdi çekilir azabın derdi çekilmez.
18. Ağ itin pamukçuya zararı olur.
19. Ağırlanacak misafir yüzünden bellidir.
20. Akıllı akıl düşünene kadar deli devran sürer.

21. Akşamki tavuk yarınki kazdan iyidir.
22. Aksak epeğin kör nalbantı olur.
23. Akli namazda olmayanın kulağı ezanda olmaz.
24. Allah dağına göre karı verir.
25. Al basma mor basma her söze kulak asma.
26. Almadan vermek Allah'a mahsustur.
27. Altını sarraf bilir.
28. Altın pas tutmaz.
29. Anası kızına öğüt vermiş, kızı kırk sinek saymış.
30. Ana kızına taht kurmuş baht kuramamış.
31. Anlayana sivri sinek saz, anlamayana davul zurna az.
32. Anasına bak kızını al astarına bak bezini al.
33. Armut dibine düşer.
34. Atın ölümü itin bayramıdır.
35. Ata binmek bir ayıp inmek bin ayıp.
36. Arpayı taşlı yerden kızı kardaşlı yerden al.
37. Atta karın yigitte burun.
38. At alırsan yazın, deve alırsan güzün, kız alırsan gezin ha gezin.
39. Atım at olana kadar ben de mat olurum.
40. Atımın ölümü arpadan olsun.
41. At gelmeden ahır yapılmaz.
42. Atım tepmez itim kapmaz.
43. At süvarisine göre kişner.
44. Asil atın iyisi sonunda pehet koşar.
45. Aş taşınca çömçenin pahası olmaz.
46. Aşa dökülen yağın zararı olmaz.

Halk Müziği ve Geleneksel Oyunlar

Adıyaman bölgesinin yüzyıllar boyunca kapalı bir yapı içinde kalması halk müziğini de etkilemiştir. Bu toplumsal yapı içinde özgün bir halk kültürü biçimlenmiştir. Ancak vurgulanmalıdır ki bu halk kültürü daha çok Malatya'nın merkez olduğu bir bölge içinde ortaya çıkmıştır.

Adıyaman halk müziği içinde türküler, uzun havalar ayrı bir yer tutar. Bunlar genellikle sevda türküleridir.

Adıyaman yöresinde kullanılan başlıca müzik araçları şunlardır: Davul, zurna, kaval, bağlama, ut, keman, kemane, ıklığ, darbuka, cümbüş, leğen, saz, cura, meytet.

Halk oyunları arasında, halaylar başta gelir. En çok oynananlar; Ağır Halay, Düz Halay, Ağır Malatya, Berde, Deriko, Üçayak, Ağır Hava, Dik Hava, Hasandağlı, Lorke, Pekmezo, Dokuzoğlu, Dokuz Okkalı, Tırpano, Kudaro Halayı, Ağır Govcuk'tur.

Bunlar, tek bölümlü, ağırlama halayıdır. Oyuncular dizilir, el ele tutuşurlar. Davul ve zurnanın havasına uyarak, halaybaşının önderliğinde oyuna başlarlar. Halay, ağırlama, ayaklar oynamadan sağa sola kıvrılışlar ve ufak yıkılışlar ile sürdürülür. Küçük ve ağır hareketler hep bu bölümdedir. Başlar sallanmaz, oyun havası ağır tempodadır. Ezgide yeri geldikçe uy, vay, anam gibi ünlemlere de yer verilir.

Oyunlarda, kadınlar ve erkekler özel giysiler giyerler. Erkekler, altı kabaralı kundura, arka koncu uzun kara yemeni ya da çarık giyerler. Çorapları nakışlıdır, üzerlerine tozak bağlayıp sarkıtılır. Şalvarlar dövme kıldan yapılmıştır, bazılarının üstü beyaz, altı heril ile işlidir. Şalvarın üzerine, uzun kollu, beyaz, yol yol işlemeli, bazen yakalı, bazen yakasız gömlek giyilir. Kimileri de, şalvar üzerine ceket, sık düğmeli gömlek, mintan, yelek, dleikli iç gömleği, başa puşu, kasket, külah, keçe külah giyer. Bazen, külah ve kavuğun altında terlik adı verilen bir takke vardır; buna, " orakçin" de denilmektedir.

Kadın giysilerinden en ilginç " çotu "dur. Çotu, bir çeşit entaridir. Şalvar üstüne giyilen kısa ve çok kırmalı süslü bir etek gibidir. Çotunun altına pamuktan ya da benzeri kumaşlardan uzun, sade bir entari giyilir. Beline aynı kumaştan ince bir kemer bağlanır. En alta giyilen koyu renkli şalvar ya da iç donu ayak bileklerine kadar iner. Başlara yazma ve tülbent sarılır. Yüzler açıktır. Uzun ve geniş, yanları yırmaçlı elbiseler, zıbın adı verilen kolsuz yelekler giyenler de vardır. Ayaklara çırak ya da kundura giyilir.

Ayrıca, küt ökçeli siyah ayakkabı, golf pantolonuna benzer bir don, fermana (fistan) üç etek, kırmızı kutnu kumaşlardan zıbın, Halep işi gömlek, sırmalı puşu, ipek sarı yağlık, kırmızı fes, fesin üstüne dikili taş (gümüş) ya da tepelik bulunur.

Köy ortaoyunlarının en ilginç, Kartal Oyunu'dur. Özellikle Bebek Köyü'nde oynanır.

Oyuncular : İhtiyar, ihtiyarın karısı, kartallar ve tilki. (Oyuncular, rollerine göre giyinirler. Tilkinin kuyruğu yanıcı bir madde ile ıslatılır.)

Oyun : İhtiyarla karısının koyunu ölür. Çeşitli mimik, jest ve seslerle üzüntülerini anlatmaya çalışırlar. Kadın, ölen koyunu meydanın ortasına getirir, yere atar. Vakit gecedir. Koyunun başı ucunda karı-koca ateş yakarlar. Kartallar, uzaktan koyun leşini görürler, yavaş yavaş, ama sert hareketlerle koyuna yaklaşırlar. Sonra, bir daire çizerek türlü mimik ve jestlerle sıçraya sıçraya dönerler.

Tilki de bir parça et kapmaya çalışır, gider gelir, yatar kalkar. Kartalların koyunu gagaladıklarını gören karı-koca, ağlamaya ve onlara doğru ilerlemeye başlarlar. Kartallar karşı koyar, fırsattan yararlanan tilki, bir parça et kapmak için koyuna saldırır. Tilkinin açığözlülüğü kartalları kızdırır. Bu kez ona saldırırlar. Tilkinin çevresini kuşatırlar. Kartallardan kurtulmak için bir sağa, bir sola kaçmak isteyen telaşlı tilkinin kuyruğu ateşlenir. Tilki neye uğradığını anlayamaz.

Seyirciler tilkinin çevresinde halay çekerler. Eğlence, neşe içinde sona erer.

ADİYAMAN TÜRKÜLERİ

1/ Uzun Hava

Ayrıldım gülüm senden
Saçı sümbülüm senden
Göz açtım seni gördüm
Vazgeçmem gülüm senden
Aldandım dile düştüm
Gölgeden güne düştüm
Gidin söyleyin yare
Dediği güne düştüm

2/ (Türkü)

Altın yüzüğüm kırıldı
Suya düştü su duruldu
Dediler yarin geliyor
İnce bellerim kırıldı
Kız saçların kalem kalem
Param yok ki seni alam
Bir sene yanında kalam
Para verim seni alam
Atımın nalı yoktur

Üzerinde çulu yoktur
Gölbaşında yeri yoktur
Git gelemem emmim kızı

3/ (Türkü)

Karşıda kara erik
Dallarını eğerik
Biz Adıyamanlıyık
Ölene dek severik
Güzel kız, şirin kız, şeker kız
Kaymak kız yaktın bizi
Sallandım girdim bağa
Başım değdi yaprağa
Kız ben seni almazsam
Girmem kara toprağa
Güzel kız, şirin kız, şeker kız
Kaymak kız yaktın bizi

4/ Türkü

Git gelemem işim var
Gergefte nakışım var
Adıyaman içinde
Biricik sevdiğim var
Görmeyeli ben seni
Hallerim yaman oldu
Ayrılmamıza sebep
O zalim anan oldu

5/ Türkü

Gölbaşına vardım gülleri çoktur
Güzeller geliyor sevdiğim yoktur
Gölbaşına vardım tren durmuyor
Anam beni sevdiğime vermiyor
Bu derenin armudundan burcundan
Bana gelsen ölürmüydün acından

TARİHSEL YAPITLAR

ANTİK KENTLER

ESKİTAŞ KÖYÜ HAN MEVKİİ

Eskitaş Köyü'nün 1 km güneybatısındadır. Aşınmış, yumuşak eğimli yüksek bir alandadır. Yerleşmeye elverişli görünmeyen yörede Roma kalıntılarına rastlanmaktadır. Bunlar arasında, hiyeroglif yazıtlar, kaya mezarları, yapı kalıntıları, çoğu geç Antik Çağ'a özgü çanak-çömlek kırıkları sayılabilir. Bunlar, burada, önemli bir yerleşme yeri bulunduğunun göstergeleridir. Ne var ki, henüz bir araştırma yapılmamıştır.

SAMOSATA ÇEVRE YERLEŞMESİ VE HÖYÜK

Antik Çağ'da Samosata diye anılan Samsat İlçesi de bu çevrededir. Kalıntılardan ve bugünkü yerleşimden, Bizans'tan sonra kentin ancak bir bölümünde yaşandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, XIX. yy sonlarından kalma iki mescit, birkaç ev, son Osmanlı Çağı'nı yansıtmaktadır. Nadir Aslan ve Nazif Toprak evleri bu yapılara örnek verilebilir.

KALELER

Adıyaman Kalesi : Adıyaman kentinin ortasında, yığma bir tepe üzerindedir. VIII. yy'ın ortalarında Emevi komutanı Mansur İbni Cavana tarafından Bizans saldırılarını önlemek amacıyla kurdurulmuştur. Kaleye komutanın adı verilmiştir. Hısn-ı Mansur, Mansur'un Hisarı. Sonradan kentin çekirdeğini oluşturan kale VIII. yy'ın sonlarına doğru Harun-ür Reşid'in buyruğuyla onarılmış ise de bugün yıkıntı durumundadır.

Besni Kalesi : Adıyaman'ın 38 km güneybatısındaki Besni İlçesi'ndedir. Hititlerden kalmaz. 1400'de Timur'un, 1516'da Yavuz Sultan Selim'in eline geçmiş, zamanla da yıkıntı durumuna gelmiştir.

Gerger Kalesi : Gerger İlçesi'nin güneyindeki Oymaklı (Nefsi Gerger) Köyü'ndedir. Berber Kalesi adıyla da tanınır. Ortaçağ'dan kalmaz. Sarp bir kayalık üzerinde oluşu yüzünden günümüze kadar bozulmadan gelebilmiştir.

Kahta Kalesi : Kahta İlçesi'nin 20 km kuzeyinde, Damlacık Bucağı'nın Koçhisar (Eski Kahta) Köyü yakınında, Kahta Çaya ile çevrili sarp ve kayalıklı bir tepe üzerindedir. İÖ IX. yy'a kadar uzanan bir geçmişi vardır. Hititlerden kalma bir kaledir. Eskiçağ'daki adı bilinmemektedir. 1516'da Osmanlıların eline geçmiş, I. Mahmut zamanında onarım görmüştür.

Kale meydanında yıkık bir cami, yıkık dükkanlar, hamam, iki su sarnıcı, kral sarayı ve bazı bina kalıntıları bulunmaktadır. Kaleden çaya inen 400 m uzunluğunda merdivenli bir yol

vardır. Bu yol, kayalar oyularak yapılmıştır. Düşman kuşatması sırasında kalenin su gereksinimi bu yoldan karşılanmaktaydı.

Theresa Cille ve Prof. Dörner'in burada yaptıkları kazılarda büyük boy kabartmalar bulunmuştur.

Anadolu'daki yazılı kayaların en büyüğü Eski Kahta Kalesi'nin güney yamacındadır. Yunanca olan yazıtta Kommagene Devleti'nin başkenti Arsemia, Kral Antiokhos'un soyu, siyasal amaçları, dinsel inançları üzerine bilgi verilmektedir. Yazıttan ayrıca, I. Antiokhos'un babası Kommagene Kralı I. Mithridates'in burada gömülü olduğu ve tapınakta her ay, onuruna törenler düzenlendiği anlaşılmaktadır. Yazıtın altındaki kayada 158 m derinliğinde basamaklı büyük bir dehliz vardır.

Keysun Kalesi : Besni İlçesi'nin güneyindeki Çakırhöyük (Keysun) Bucağı'nda geniş bir ovanın ortasındadır. Bu nedenle sık sık savaflara sahne olmuş, el değiştirmiş, birçok kez yakılıp yıkılmıştır. Ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Kalenin höyüğü, Ovene ve Tavas adlı su kaynakları ünlüdür. Surlarından zamanımıza birkaç parça kalabilmiştir.

Samsat Kalesi : Samsat İlçesi'nde yağma bir tepenin üzerindedir. Hiti ve Roma dönemlerini yaşamıştır. S. Müller, E. Meeyer, F. Sardient adlı arkeologlar Samsat'ta kazılar yapmışlardır. Kalıntılar arasında surlar, su kemerleri ve kanalları, saray ve mozaikler bulunmaktadır.

TAPINAKLAR

Çarşı Camisi : İl merkezindeki çarşı içindedir. 1557'de Hacı Abdulgani yaptırmıştır. Abdulgani Camisi olarakta anılır. 1640'ta Hacı Mehmet Rızaullah, 1910'da da Vakıflar İdaresi camiyi onartmıştır. Son onarımı 1957'dedir. Bu onarımlar sonunda cami ilk özelliklerini yitirmiştir.

Eski Saray Camisi : Kentin batısında, Eski Saray Mahallesi'ndedir. 1638'de İbrahim Bey yaptırmıştır. bu nedenle, İbrahim Bey Camisi de denir. Onarım görmüş, birçok yanı ilk özelliklerini yitirmiştir. Duvarlar kesme taştandır. Tek şerefeli minaresi sağdadır. Son cemaat yeri, yenidir. Kuzeyde bulunan mahfil, eskiden son cemaat yeri idi, bugün cami içinde kalmıştır. Tahta tavanlı bir camidir. Doğu kapısı üzerinde 1638 tarihli ilk yapım yazıtı bulunmaktadır.

Kab Camisi : Kab Mahallesi'nde Hükümet Konağı'yla çarşı arasındadır. İlk yapımı 1768'de ikincisi 1923'tedir. İkinci yapımını Hacı Mehmet Ali gerçekleştirmiştir. Kesme taştandır. Kuzeydeki son cemaat yeri dört köşeli iki sütun ve sivri kemerler üzerindedir, düz bir ahşap tavanla örtülüdür. Yay kemerli kuzey kapısında 1768 tarihli yapım, batı kapısında da 1923

tarıhli onarım yazıtları vardır. Caminin ahşap kubbesi, kuzeyde üç sivri kemerli sekizgen iki sütun, öbür yönlerde de duvarlar üzerine oturmuştur. Kubbeli bölüm kare biçimindedir. Batı yönü bitişğinde kesme taştan, küçük mihraplı teras biçiminde yazlık bölümü vardır. Kare tabanlı, silindirik gövdeli minare tek şerefeli olup yazlığın kuzey köşesinde, camiden ayrı olarak yapılmıştır.

Sıratut Camisi : Sıratut Mahallesi'nde, Cumhuriyet Caddesi üzerindedir. Bu camiyi, eski bir caminin yerine Hacı Mehmet İnan yaptırmıştır. Yapılış tarihi belli değildir.

Kapı üzerindeki yazıtı okunamıyacak durumdadır. Kuzeyde üç taş sütun üzerinde dört kemerli, ahşap tavanlı son cemaat yeri vardır. Tek şerefeli minaresi soldadır. Camiyi örten basık tavanı da ahşaptır.

Ulu Cami : Çarşı içindedir. Adıyaman'ın en büyük camisidir. İlk kez, Dulkadiroğulları Beyi Alaaddevle yaptırmıştır. Eski adı Camii Kebir idi. Yıkılınca 1863'te yeniden yapılmıştır. 1902'de Mehmet Feyzi Efendi de baştan sona onartmıştır. Duvarları kesme taşandır. Kuzeyde dört köşeli dört sütun üzerinde beş tonozla örtölmüş son cemaat yeri vardır. kuzeyde, batıda ve doğuda üç kapısı bulunmaktadır. Son cemaat yerine açılan ceviz kapının kanatlarındaki küçük dikdörtgenler içinde oyma bitki ve mührü Süleyman motifleri dikkat çekicidir. Sağ kanattaki yazıt 1902 tarihlidir. Minare arkasındaki doğu kapısı önünde sütunlu bir revk vardır. Minaresi kare tabanlı, silindir gövdelidir. Tek şerefelidir. Kuzeydoğu köşede yer almıştır. Minare kapısı üzerinde iki eski yazıt vardır. Üstteki 1798, alttaki 1854 tarihlidir. Caminin yüksek kasnaklı büyük kubbesini sekiz köşeli dört sütun taşımaktadır. Ayrıca, dört köşede birer küçük kubbeye, dört yanda birer tonoz, kubbeyi desteklemektedir.

Yeni Pınar Camisi : Yeni Pınar Caddesi'ndedir. 1720'de yapılmıştır. 1890'da ve 1899'da onarım görmüştür. Önde, dört sütunlu, sivri kemerli ve ahşap tavanlı bir son cemaat yeri vardır. Bir mescit görünümündedir.

Çarşı Camisi (BESNİ) : Eski Besni'de çarşı içindedir. Kapı üzerindeki yazıtta 1492'de Kalsunoğlu Mehmet Nasır'ın yaptırıldığı yazılıdır. Duvarları yontma taşandır. Minaresi onikigen gövdeli ve tek şerefelidir. Yalnız doğu duvarında pencere vardır. Cami iki sıra, üçer sütun üzerine oturtulmuş, topraktan, düz bir damla örtölüdür.

Külhanönü Camisi : Besni'de bir yamaç üzerindedir. Kimin yaptırdığı bilinmemektedir. Klasik bir Osmanlı yapısıdır. XVIII. yy'da yapıldığı sanılmaktadır. Dış duvarları kesme taşandır. Son cemaat yeri kuzeydedir, ortasında basık kemerli bir giriş kapısı vardır. Cami

topraktan, düz bir damla örtülüdür, üç dizi pencere ile aydınlatılmaktadır. Tek şerefeli, sade görünümlü minaresi kare tabanlı, onikigen gövdeli olup, kuzeybatı köşesindedir.

Toktamış Camisi : Besni'nin güneyinde, Eski Besni'de, giriş yolu üzerindedir. Kimin yaptırdığı bilinmemektedir. XVII. yy'ın sonlarına doğru yapıldığı sanılmaktadır. İki sivri kemerli, son cemaat yeri ve minaresi kesme taştan, öbür duvarları moloz taştan yapılmıştır. Yarı yıkık durumdadır. Minaresi sağlam kalmıştır.

Ulu Cami : XVII. yy'da yapılmıştır. Besni'nin en büyük camisidir. Arap mimarlığının etkisini taşır. L biçimindedir. İki sıra sütunlu, son cemaat yeri kuzeydedir. Tek şerefeli minaresi kare tabanlı, silindirik gövdelidir. Doğu duvarında dilimli, kemerli pencereler vardır. Topraktan, düz bir damla örtülü caminin içinde üç sıra dokuz sütun vardır. Minare ve cami duvarlarının bitişiğinde iki çeşme bulunmaktadır.

Nemrut Dağı Tapınağı : Nemrut Dağı'nda, Kahta İlçesi'nin 25 km kuzeyine, Kocahisar (Eski Kahta) Köyü'nün doğusuna düşen bir yerdir. Tapınağa Horik Köyü'nden geölerek çıkılmaktadır. Bu tapınak, dünyanın sekizinci harikası diye adlandırılır. İÖ I. yy'dan kalma bir Komamgene yapıtıdır. Tapınağı ve heykelleri ilk kez 1883'te arkeolog ressam Oaman Hamdi Bey ile Alman arkeologlar bulmuşlardır. 1954'te Amerikalı Theresa Cille, 1960'da Sabahattin Eyyüboğlu burası ile ilgili önemli çalışmalar yapmıştır.

Nemrut Dağı'nın kırma taşlarla yapılan ve piramite benzeyen tepesinin (höyük,tümülüs) doğu, batı, kuzey yamaçlarında ve doruğun 50 m aşağısında, 3 hektarlık bir alanda üç teras bulunmaktadır. Bu teraslar, ana kayanın yontularak düzeltilmesiyle sağlanmıştır. Kabartmalar ve heykeller 2000 yılın aşındırmalarına uğramıştır. Kommagene Kralı I. Antiokhos'un İÖ I. yy'da yaptırdığı açık hava tapınağı ile mezarı ilkçağın en önemli yapıtlarından biri sayılır. I. Antiokhos, kendinde tanrısal bir güç görüyordu. Burayı, öldükten sonra, tanrılar arasında kalabilmek düşüncesi ile yaptırmıştır.

Tapınağın batı terasında 10 m yüksekteki doğu terasında 7 tanrı heykeli ile I. Antiokhos'un kendi heykeli vardır. Bugün 9 m büyüklükte tanrı heykelleri ve zamanla onlardan kopmuş 4 – 5 m boyunda başları görülmektedir. Heykellerin önündeki alan, tapınma yeri olarak kullanılmıştır. Yanlarda birer aslan ve kartal heykeli vardır. Heykeller soldan sağa doğru şöyle sıralanmıştır : Apollo (Kommagene Güneş Tanrısı), Fortuna (Bereket Tanrıçası), Zeus (Baştanrı). Kuzey uçta da Herakles'in (Kudret Tanrısı) heykeli vardır. Zeus ile Herakles'in arasında Kommagene Kralı I. Antiokhos'un (İÖ 69 - 38) büstleri bulunmaktadır. Bunlar

Eskiçağ'ın en önemli yapıtlarındandır. Burada, Kahta Çayı'na inenen bir yol vardır. Yolun kuzey terasa bağlandığı yerde surlar başlamaktadır.

Batıdaki sette bulunan dev heykeller daha sağlamdır ve doğu terasındaki heykellerin düzenindedir. Kabartmaların ve heykellerin tümü yere düşmüştür. Herakles, Zeus ve Apollo'nun başları bozulmadan kalmıştır. Kral I. Antiokhos'un heryıl doğum gününde şölenler ve kurbanlarla anılması vasiyeti mezar taşına oyularak yazılmıştır.

Güney setteki büyük oyuk, I. Antiokhos'un Nemrut Dağı'nda kaya oyularak gömüldüğü yer olmalıdır. Yığma taştan yapılmış olan piramit biçimindeki anıt mezar, Kommagene Kralı I. Antiokhos'undur. Çapı 150 m, yüksekliği 50 m'dir.

Doğu ve batı teraslarından farklı olan kuzey terasındaki kumtaşı bloklarından surlar 85 m uzunluğunda idi. Terasın aşağılarındaki odalarda din adamları ve köleler otururdu.

TÜRBELER

Abuzer Gaffari Türbesi : Adıyaman'ın 5 km doğusunda Ziyaret Köyü girişindedir. Kapısındaki yazıt 1136 tarihli dir. Sahabeden Abuzer Gaffari'nin türbesidir. Bağdat seferi dönüşünde, IV. Marat'ın buyruğuyla yapılmıştır. Yanında mescidi de vardır. Ama bunlar ayrı kişilerin türbeleri olmalıdır.

Arslan Paşa Türbesi : Samsat İlçesi'ndedir. Kalker taşından yapılmıştır. Türbenin kubbe kasnağına dek yüksekliği 2.60 m , sivri kemerlerinin ayak açıklıkları 1.70 m'dir. XIX. yy'dan kaldığı sanılmaktadır.

Hacı Hasan Türbesi : Samsat İlçesi'ndedir. Boyutları 4.72x4.72 m'dir. Kubbenin alemi taştandır. Kilit taşında palmiye yaprağı motifli süslemeler vardır. Kemer ayaklar arasına sonradan yarıya dek duvar örölmüş, yapının ilk biçimi bozulmuştur.

Hacı Yusuf Türbesi : Samsat İlçesi'nde, Samsat – Kilisan yolundaki mezarlıktadır. Kalker taşından yapılmıştır. Dört yanı kemerli ve açıktır. Boyutları, 4.95x4.95 m'dir. Türbenin saçakları 12 çıkıntılıdır. Yapım tarihi bilinmemektedir.

Hasan-ı Mekki Türbesi : Adıyaman ilindeki Hocaömer Mahallesi'ndedir. Hasan-ı Mekki'nin, Halife Ömer döneminde buraya geldiği söylenmektedir.

Kadıhan Türbesi : Çalğan Bucağı'nabağlı Kadıhan Köyü'nün güneyindedir. Bir dağın tepesinde, yer altında bir mağaradadır. İçi, lüle taşıyla kaplıdır. Tabanı mozayik döşelidir.

Mahmud-ı Ensari Türbesi : Adıyaman'ın 5 km doğusunda, Ali Dağı'nın yüksek bir tepesindedir. Yazıtı 1126 tarihli dir. Bağdat Seferi dönüşünde, IV. Murat'ın buyruğuyla Sahabeden Mahmud-ı Ensari adına yaptırılmıştır.

Mehmet Gazi Paşa Türbesi : Samsat İlçesi'nde, Tepeönü Köyü'ndedir. Boyutları 4.50x4.50 m'dir. Kubbesi yıkılmıştır. Dört yanında sivri kemerli açıklıklar vardır. İçinde yanyana üç mezar bulunmaktadır. XIX. yy yapısı olduğu sanılmaktadır.

Sefvan Türbesi : Samsat İlçesi'nin Birik Köyü'ndedir. Hicret'in 17. Yılında Ermeni savaşlarında şehit düşen Sefvan adına Mehmet Ali Efendi yaptırmıştır.

Şeyh Abdurrahman Erzincani Türbesi : Adıyaman kentinin 7 km kuzeyinde, İndere (Zey) Köyü'ndedir. Hastaların uğrak yeridir. Şeyh Abdurrahman Erzincani'nin türbesidir. Sandukalar, kendisinin, eşinin ve oğlunundur. Söylentiye göre, IV. Murat Bağdat Seferine giderken bu köyde konaklamış. Şeyh, ordunun beslenmesini ve bakımını üstlenmiş. Padişah, Şeyh'in bu işi neyle karşılayacağını merak etmiş. Çok az yiyecek ve arpayla büyük bir ordunun beslenmesini sağlayabilecek güçte olduğunu anlayınca, ondan Bağdat'ın alınması için dua etmesini istemiş. Bağdat dönüşünde yine Zey Köyü'ne uğrayan padişah, Şeyh'in öldüğünü öğrenmiş ve türbesinin yapılmasını buyurmuş.

DİKİLİTAŞLAR

Karakuş : Kahta İlçesi'nin 12 km kuzeyinde, 35 m yükseklikteki bir höyüğün yamaçlarındadır. Dört sütundur. Höyüğün altında I. Antiokhos'un eşinin mezarının bulunduğu sanılmaktadır. Bu sütunlar Kommagene Devleti'nin Roma'ya bağlılığının simgeleri. Burada

Alman Arkeologu Siridank kazılar yapmıştır. Sütunlar üst üste konulmuş yedi yuvarlak blok taşatan oluşmuştur. 9 – 10 m yüksekliğindeki sütunlardan birinin tepesinde Roma kartalı heykeli, batıdakinin tepesinde Mithridates'in kabartması vardır. Öbür ikisinin üzerinde heykel yoktur.

KAYA KABARTMALARI

Eski Kahta : Kahta İlçesi'nin 20 km kuzeyinde, Kahta Kalesi'ndedir. 3.34 m yükseklikte bir kayadaki kabartmada, Kommagene Kralı I. Mithridates, kuvvet tanrısı Herakles'le tanrılar dünyasında el sıkışırken görülmektedir.

Haydaran : Adıyaman'ın 15 km kuzeydoğusunda, Taşgedik Köyü'nde bir mağara içinde, 1.00x2.00 m boyutunda bir kayadır. Kayadaki kabartmada bir erkekle bir kadının arasında ışık saçan bir yıldız bulunmaktadır.

Karakuş : Kahta İlçesi'nin 12 km kuzeyindeki dört sütundan birindedir. Sütunun tepesindeki kabartma Kommagene Kralı I. Antiokhos'un babası Mithridates'i temsil etmektedir.

Nemrut : Kahta İlçesi'nin 25 km kuzeyinde, Nemrut Dağı Tapınağı'nın batı tarafındadır. Bu kabartmada, I. Antiokhos, Apollo, Zeus ve Herakles'le el sıkışırken görülmektedir. Kabartmanın öbür yüzünde, I. Antiokhos, Makedonyalı ataları ile görülmektedir.

Pirin (Perre) : Adıyaman'ın 5 km kuzeyinde, Pirin mağaralarındadır. Mağaranın içinde ve girişinde kayalara oyulmuş kabartmalarda insan figürleri bulunmaktadır.

KÖPRÜLER

Cendere Köprüsü : Kahta İlçesi'nin 18 km kuzeyinde, Fırat'ın kollarından Cendere Çayı üzerindedir. Kommagene Krallığı'ndan kalma bir yapıt olduğu ya da Roma İmparatoru Septimus Severus'un buyruğuyla yaptırıldığı sanılmaktadır. İki bin yıllık bir geçmişi vardır. Söylentiye göre, Karakuş tepesindeki yuvarlak sütunlar bu köprünün yerini belli etmek için dikilmiştir. Köprünün ayakları sert kayalıklara oturtulmuştur. Bugün, kuzey girişinde iki, güney girişinde de bir tek sütun kalmıştır. Yuvarlak yontma taşların üst üste konulmasıyla oluşan bu sütunlar 2 m çapında ve 10 m yüksekliğindedir. Köprünün başlangıçta dört sütunlu olduğu, kralın dört oğlundan biri ölünce sütunlardan birinin yıktırıldığı söylenmektedir. Köprünün boyu 30 m, su düzeyinden yüksekliği 18 m'dir. Kemerleri, her biri on tonluk doksan iki blok taştan yapılmıştır. Beyaz mermer parke taşları aşınmamıştır. Köprüde, Kommagene Krallığı'ndan kalma yazıtlarda bulunmaktadır. Sütunların başları oymalıdır.

Göksu Köprüsü : Akpınar Bucağı'na bağlı Gümüşkaya Köyü'nün 3 km kuzeybatısında Göksu Çayı üzerindedir. Cendere Köprüsü'ne benzeyen bir Roma yapıtıdır. Samsat İlçesi'ni Besni'nin Çakırhöyük (Keysun) Bucağı'na bağlar. 150 yıl kadar önce çayın iki yakasındaki iki köy halkı arasında çıkan otlak kavgasında dinamitlenerek yıkılmıştır.

KONUTLAR

Bekir Çetin Evi : Samsat İlçesi'nde Balcılar (Kantara) Köyü'ndedir. 111 m²'lik alanda dikdörtgen planlı, iki katlı bir evdir. Eyvan pencereleri üstündeki yazıttan (H. 1319) 1891 – 1892'de yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Zemin kat, üç gözlüdür. Kışlık konut odasının pencereleri camlıdır. Batı duvarında bir ocak vardır. Yazlık, odalarının pencerelerinde cam ve kepenk yoktur. Ev taştan yapılmıştır. Pencere kemerleri ile üzelerindeki klasik çağ üslubunda alınlıklar taşraya özgü niteliktedir.

Kadir Aslan Evi : Samsat'tadır. Kemerli kapısı üzerindeki yazıttan, (H. 1251) 1835 1836'larda yapıldığı anlaşılmaktadır. Bölümlerinin alanı 660 m² olan evin üst ve alt kat planları birbirinden farklıdır. Yapıda, genellikle, gözeneksiz kalkar taşı kullanılmıştır. Köşeler, kemerler ve sütunlar dışındaki duvarlar moloz taş ile örülmüş ve kireç ile sıvanıp badana edilmiştir.

Mustafa Kuran Evi : Samsat'taki Tepeönü Köyü'ndedir. XIX. yy sonlarından kalmadır. Alanı 65 m²'dir, kare biçimindedir. Sonradan yapılan eklerle görünümü değişmiştir. Değişik planı, üslubu ve taş işçiliği ile dikkati çekmektedir. Çatısı topraktan, düz damdır. Odanın tam ortasından geçen bir sivri kemer, kirişlemeye destek olarak kullanılmıştır.

Nazif Toprak Evi : Samsat'ta, bugünkü yerleşmenin dışında ve Fırat'a bakan bir tepe üstündedir. Önünde büyük bir avlu vardır. Önceleri tek katlı ekleri olduğu, bazı duvar ucu kalıntılarından anlaşılmaktadır. XIX. yy'da yapılmıştır. Zemindeki beşiktonozlu bölüm, büyük avluya girişi sağlayan kapalı bir geçittir.

Nuri Satıcı Evi : Samsat'a bağlı Tepeönü Köyü'ndedir. Alanın boyutları 7.80x9.20 m'dir. Yapının ilginç yanı, tek başına bir bütün olduğu halde bir yapılar bütünü'nün parçasıymış gibi planlanmış olmasıdır. Sonradan yapılan ekler, yapının özelliğini bozmamıştır. 1900'lerin başında yapıldığı sanılmaktadır.

KÜLTÜREL ETKİNLİKLER

Toplumsal ve ekonomik açıdan oldukça geri bir durumda bulunan Adıyaman ilinde kitlelerin ciddi anlamda bir kültürel etkinlikleri yoktur. Yerel yayın organları sayıca azdır ve etkileri çok sınırlıdır.

Kitaplıklar, Müzeler ve Sergiler : 1978'in verilerine göre Adıyaman'da bir Halk Kitaplığı ve bir Çocuk Kitaplığı bulunmaktaydı, bu durum 1981'de de değişmemiştir. 1978'de Halk Kitaplığı'nda, 14.146'sı Türkçe, 297'si yabancı dillerde basılı 73'üde el yazması olmak üzere 14.516 yapıt vardır. 1978'de Halk Kitaplığı'ndan 48.399 okuyucu yararlanmıştır. İlin nüfusu düşünüldüğünde, bu okuyucu sayısı önemli görülse de, okuyuculardan 46.001 kişinin öğrenci,

2.398 kişinin erişkin olduğu gözönüne alınırsa okuma alışkanlığının pek yaygın olmadığı anlaşılır. Okuyucuların yaklaşık olarak yarısı (23.745 kişi) okuma salonuna kendi kitaplarıyla ve çoğunlukla ders çalışmak amacıyla gelmiştir. Okumak üzere kitaplık servisinden ödünç kitap alanlar 21.147 kişidir. Bunların 19.499'u öğrenci, 1.648'i yetişkindir. Adıyaman İli'nde okuma alışkanlığı daha çok öğrenciler arasında yaygındır. Dikkati çeken bir başka nokta da, öğrenciler ve yetişkinler arasında kadın – erkek ayrımının anlamlı ölçüde belirgin olmasıdır. Kitaplıktan yararlanan 46.001 kişinin, 36.155'i erkek, 9.846'sı kadındır. Adıyaman'da, kadınların öğrenim görmesi hatta yalnız başlarına sokağa çıkmaları pek hoş karşılanmazdı. Kadınlar arasında okuma – yazma bilenlerin oranının erkeklerle göre çok düşük olması ve anılan toplumsal değer yargıları, kadınların kitaplıklardan yararlanma düzeyinin düşük oluşunu, açıklar niteliktedir.

Adıyaman Çocuk Kitaplığı'ndan 1979'da 22.028'i erkek, 14.294'ü kadın olmak üzere toplam 36.322 okuyucu yararlanmıştır. Bu kitaplıkta 2.284 kitap bulunmaktadır. Çocuk Kitaplığı'ndan yararlanan okuyucular arasında yetişkinlerde olduğu gibi cinsiyet açısından büyük ayrım görülmemektedir.

Kitaplıklardaki görevliler de sayıca yetersizdir. Bu kitaplıklarda toplam 7 personel bulunmaktadır. Bunların bir bölümünü hizmetliler oluşturmaktadır. Görevliler, mesleğin gerektirdiği eğitimden geçmemiştir. Bu durum, doğal olarak, kitaplık hizmetlerini aksatmaktadır.

İl sınırları içindeki tarihsel yapıtlar ve son olarak Temmuz 1981'de Türk ve Hollandalı arkeoloji grubunun bulguları Adıyaman'ın zengin tarih mirasını kanıtlamaktadır. Adıyaman'ın İÖ 2000'e dek uzanan tarihsel geçmişi içinde ortaya çıkan sanat yapıtları, düzensiz biçimde kalıntılar halinde durmaktadır. Bu zengin tarih mirasının varlığına karşın, Adıyaman'da bir müze yoktur. Bu durum da Adıyaman'daki tarihsel yapıtları ortaya çıkarma çabalarını engellemektedir. Yerel çalışmalar yapılamamaktadır.

Adıyaman'da müze bulunmadığı gibi, sanatçıların ürünlerini sergileyebileceklerini salonları vb de yoktur. Öğrencilerin resim çalışmaları eğitim kurumlarında sergilenmektedir. Bu da, düzenli bir sanay çabasını gerçekleştirmekten uzak, iyi niyetli ama etkisiz girişimler olarak kalmaktadır.

Görsel Sanatlar ve Radyo – TV : Adıyaman İli'nde en yaygın görsel sanat aracı sinemadır. İlde, tümü kışlık altı sinema vardır. Bunların üçü 250'den az, üçü 250 – 500 kişi alabilen yapılardır. 1978'de 575'i yerli film, 190'ı yabancı film olmak üzere, toplam 765 film gösterilmiştir. Yerli filmler 100.000, yabancı filmler ise 29.000 dolayında izleyici çekmiştir.

Adıyaman'da tiyatro, bale, opera gibi gösteri sanatları yoktur. İlde yerleşik bir tiyatro kurumu olmadığı gibi, turneye gelen tiyatro grupları da olmamaktadır. Arada bir ildeki eğitim kurumlarının hazırladığı oyunlar sunulsa bile, bu sınırlı çabalar düzensiz olarak sürmektedir.

Adıyaman İli'nde radyo ve televizyon vericisi yoktur.

Adıyaman'daki ruhsatlı radyo ve televizyon sayısını gösteren en yeni kaynak 1974'teki durumu sergilemektedir. (Ulaştırma istatistikleri, 1981) Buradaki verilere göre Adıyaman'daki radyo sayısı 1973'te 10.110, 1974'te 10.233'tür. Aynı verilere göre 1973'te televizyon yoktur. 1974'te ise ancak 7 televizyon olduğu gösterilmektedir. Oysa Türkiye'nin birçok yöresinde olduğu gibi Adıyaman'da da çok büyük sayıda radyo ve televizyon ruhsatsız olarak kullanılmaktadır. Bumların sayısını saptamak ise olanaksızdır. Öte yandan, televizyon Türkiye çapındaki yaygınlaşmasını özellikle 1975 sonrasında sağlamıştır. Adıyaman'da da 1975 – 1981 arası yıllarda televizyon sayısında büyük artış olmasına karşın bu gelişme verilere yansıtılamamıştır. Günümüz Adıyamanı'nda televizyon olgusu köylere dek uzanarak geniş bir etki gücü kazanmıştı. Bu yöneliş, Adıyaman'daki geleneksel kültürün yerini çağdaş değerlere ve ülke çapında yaygınlık kazandıran uluslararası batı kültürüne bırakmasına yol açar olmuştur.

Şenlikler ve Spor : Adıyaman ilinde sanat şenliği yoktur. Adıyaman'da sporun tarihi eski de olsa, kurumsal spor çalışmaları 1944'ten bu yana yürütülmektedir. 1944'te kurulan Kahta Gençlikspor ve 1946'da kurulan Adıyaman Gençlik Spor Kulüpleri Adıyaman'ın en eski spor örgütleridir. Bu yıllarda örgütlü olarak başlatılan spor çalışmaları 1953 – 1954'te Adıyaman Ortaokul Müdürlüğü ve beden eğitimi öğretmenliği görevine atanan Saim İmre döneminde daha da gelişmiştir. Bu dönemde güreş, hentbol, masatenisi, bisiklet, yüksek atlama, voleybol vb gibi spor dallarında çalışmalar bilinçli olarak yürütülmüştür. Saim İmre'den sonra hızı kesilen bu çalışmalar 1960'ta ilin Emniyet Müdürlüğü'ne atanan ve Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü'nü de vekil olarak yürüten Osman Suhi Aksu döneminde yeniden canlanmıştır. Aksu'nun Adıyaman'dan ayrılmasından sonra, spor çalışmaları azalmış, ancak 1968'de Beden Terbiyesi Bölge Müdürü Rıza Ertürk'ün girişimleriyle yeniden bir canlılık dönemine girilmiştir.

Adıyaman ilindeki 5 spor teknik adamının hepsi de futbol alanında çalışmaktadır. Öte yandan, Adıyaman'daki 10 antrenörün spor dallarına göre dağılımı şöyledir : İki atletizm, altı futbol, bir halter, bir judo. 1978'de, ilde çalışan hakem sayısı 9'dur, Adıyaman ilinde 1978'de 1 kapalı salon ve iki futbol alanından başka bir spor tesisi yoktur. Kentteki 8 spor kulübünün 1'i kurum, 7'si ise gençlik spor kulübü niteliğindedir.

778 erkek ve 155 kadın olmak üzere, toplam 933 sporcudan başka, lisans sahibi olmayan 1.201 sporcu daha bulunmaktadır. Bunların 1.051'i erkek, 150'si kadın sporculardır. Adıyaman sporunda futbol 1944'te, judo 1969'da, atletizm 1969'da, güreş 1970'te, voleybol 1968'de, boks 1971'de, masa tenisi 1972'de, halter 1973'de, avcılık – atıcılık 1973'te, bisiklet (yarış bisikleti değildir) 1968'de kurumsal olarak başlatılmıştır.

Adıyaman ilindeki 7 kulübün 4'ü il merkezinde, 2'si Besni, 1'i Kahta İlçesi'ndedir.

Adıyaman sporunun başarıları arasında şunlar sayılabilir : 1969 – 1970 futbol yılında Özen spor takımı Maraş – Adıyaman grubunda birinci olmuştur. 1971 – 1972 döneminde İstanbul Bölgesi'nde yapılan Türkiye Judo Birinciliği yarışmalarında kahverengi kemeri Adıyamanlı judocu Hadi Kızılyaprak kazanmış, 63 kiloda Türkiye ikinciliğini Adıyaman'a getirmiştir. 27 Aralık 1972'de düzenlenen Gençler arası Atatürk Kır Koşusu'nda 10.000 metrede Sait Kahraman 31.20'lik bir derece yaparak Türkiye sekizincisi olmuştur.

KAYNAKÇA

TOPDEMİR Ramazan (1996), Adıyaman Yöresi'nin Atasözleri ve Deyimleri, Özdal Ofset, Şanlıurfa

SUCU Mustafa (1995), Adıyaman İli ve İlçeleri, Önder Matbaası, Adana

KORKUT Süleyman (1995), Adıyaman İli'ne Genel Bakış, Arkadaş Yayınevi, Ankara

GÜRSOY Gani (1994), Adıyaman'ın Gelişimi, Karadağ Yayınevi, Gaziantep